

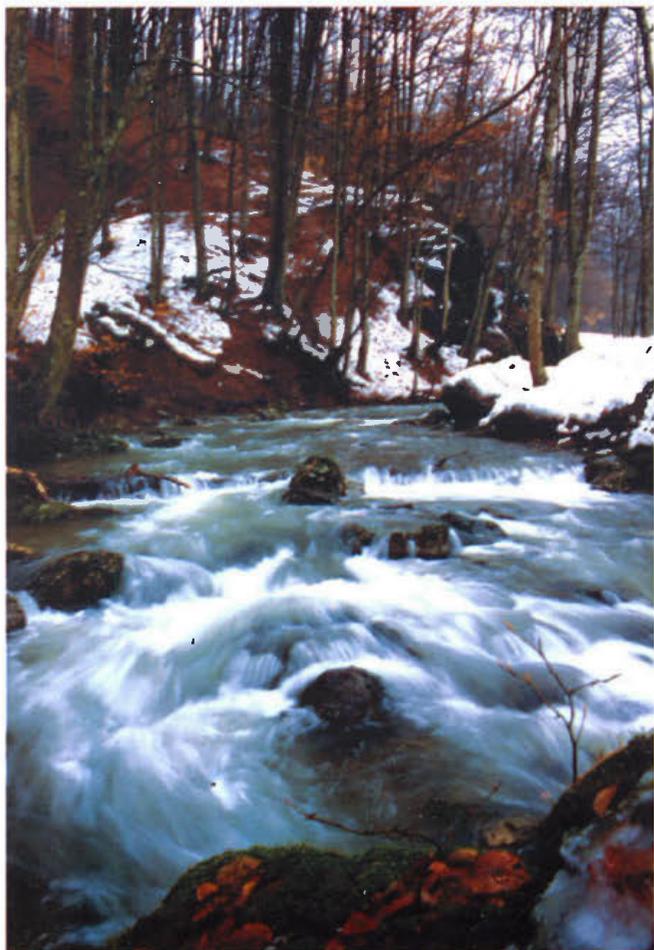
Зелені Карпати

1-2 2003

MAGAZINE ZELENY KARPATY

За рішенням Генеральної Асамблеї ООН, 2002 рік був ознаменований як Міжнародний рік гір. У рамках його відзначення у багатьох країнах світу проводились наукові конференції та фестивалі, уряди приймали рішення для поліпшення життя горян та збереження їх унікального й природного спадку.

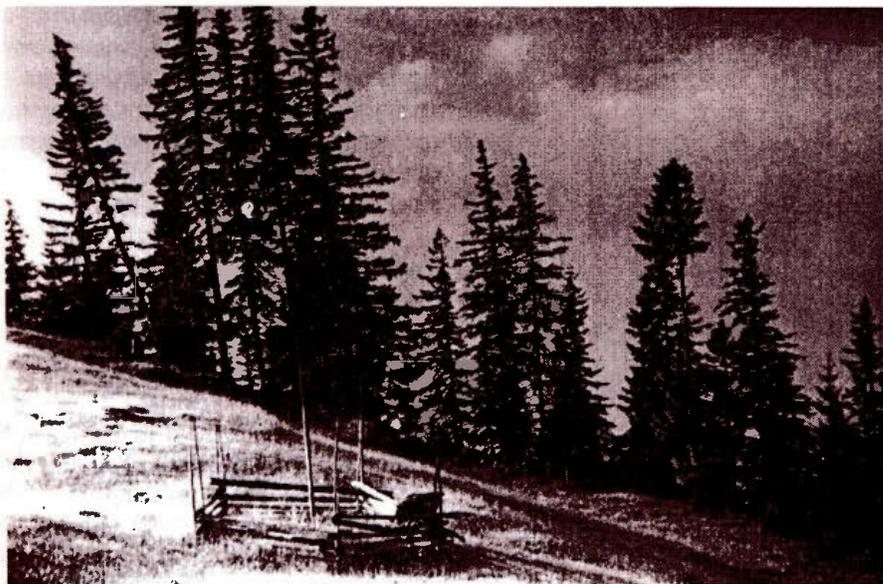
За ініціативи Карпатського біосферного заповідника, при підтримці тодішнього голови комітету з екологічної політики та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Верховної Ради І.М.Різака та народного депутата М.А.Маркуша Верховна Рада України у Постанові за підсумками парламентських слухань із виконання Закону України "Про природно-заповідний фонд України" прийняла рішення розробити до 1 липня 2003 року Державну комплексну програму сталого розвитку гірських

районів України та протягом 2003–2004 років створити на території Карпатського біосферного заповідника (Закарпатська область) еколого-освітній центр "Центр Європи". А в травні цього року на V Всеєвропейській конференції Міністрів охорони довкілля у Києві підписано Карпатську конвенцію. Важливо наголосити, що ідея прийняття Карпатсь-

НАУКОВЦІ ЗА СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

кої конвенції була сформована у десятому пункті Резолюції Міжнародної науково-практичної конференції "Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку", присвяченої 30-річчю Карпатського біосферного заповідника.

За останні роки на базі Карпатського біосферного заповідника проведено ряд важливих міжнародних науково-практичних конференцій, з-поміж яких варто назвати "Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат" (1997), "Карпатський регіон та проблеми сталого розвитку" (1998), "Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)" (1999). Але чи не найбільше значення для розробки науково-практичних засад сталого розвитку гірських регіонів матиме міжнародна конференція "Гори і люди (у контексті сталого розвитку)", що відбулась 14–18 жовтня 2002 року у м.Рахові (Закарпатська обл.).

Ранкові тумани.
Фото М. Атаманюка.

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ» MAGAZINE ZELENİ KARPATY

2003, № 1–2 (17-18)

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ

Заснований 1994 року. Виходить раз на квартал.

Засновники: Карпатський біосферний заповідник і Міністерство екології та природних ресурсів України.

Видавці: Карпатський біосферний заповідник, Державне управління екології та природних ресурсів у Закарпатській області.

Реєстраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77

(тел. у Рахові – 2-21-93, в Ужгороді – 2-05-16)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Бедей М.І. (науковий редактор), Варга Ференц (Угорщина), Волощук Іван (Словаччина), Волощук І.І. (заступник головного редактора), Голубець М.А., Денисюк Зігмунд (Польща), Комендар В.І., Коржик В.І., Кухта В.В. (перший заступник головного редактора), Кравців В.С., Парпан В.І., Покин'єчерда В.Ф., Побережник Й.Й., Стеценко М. П., Стойко С.М., Теличко Ф.Ф., Трибун П.А., Цюбик М.М., Черепаня В.Й. (відповідальний секретар).

Набір і верстка – Юречко Г.С.

Віддруковано в Ужгородській міській друкарні.
88005, Україна, м. Ужгород, вул. Руська, 13.
Замовлення № 1538. Тираж 1000 прим.

Конференція організована Міністерством екології та природних ресурсів України, Закарпатською обласною державною адміністрацією, Карпатським біосферним заповідником, Регіональним екологічним центром "РЕЦ-Київ" та Інститутом екології Карпат НАН України. У її роботі взяли участь відповідальні працівники Мінекоресурсів України, обласних державних адміністрацій, науковці, представники органів місцевого самоврядування та громадськості з України, Польщі, Угорщини, Швейцарії, Чехії, Румунії, Словаччини, Росії та інших країн – загалом 220 чоловік.

З вітанням до учасників конференції звернулись голова Закарпатської обласної державної адміністрації І.М. Різак, Міністр екології та природних ресурсів С.І. Курикін, народні депутати України М.А. Маркуш та О.Д. Климпуш, відомі вітчизняні та зарубіжні вчені.

На конференції заслухано та обговорено 88 доповідей та повідомлень. У дискусії взяло участь 37 ораторів. Напередодні конференції опубліковано два томи матеріалів, в яких розміщено 230 статей 430 авторів із 12 країн Європи та Азії загальним обсягом 1100 сторінок.

Відкриваючи конференцію, голова Рахівської районної державної адміністрації М.О.Даскалюк та голова Закарпатської обласної ради М.І.Андрусь особливо наголосили, що дотримання принципів сталого розвитку, які базуються на збереженні і примноженні багатств природи та підвищенні добробуту горян, лежить в основі діяльності місцевих органів влади. З врахуванням саме цих підходів, вперше в Україні, сесія Закарпатської обласної ради прийняла "Концепцію сталого розвитку Закарпаття".

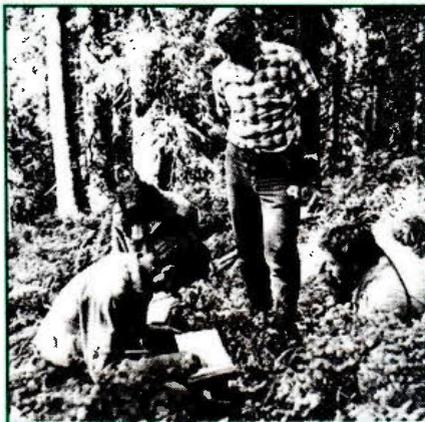
Виступаючи на конференції, директор Карпатського біосферного заповідника доктор біологічних наук, голова громадського комітету із відзначення в Україні Міжнародного року гір Ф.Д.Гамор сказав, що Генеральна Асамблея ООН оголосила 2002 рік Міжнародним роком гір. І це не випадково, адже у "Порядку денному на XXI століття" та в матеріалах нещодавно проведеного саміт у Йоханесбурзі із проблем сталого розвитку чимала

Залишки лісів на околиці Рахова.

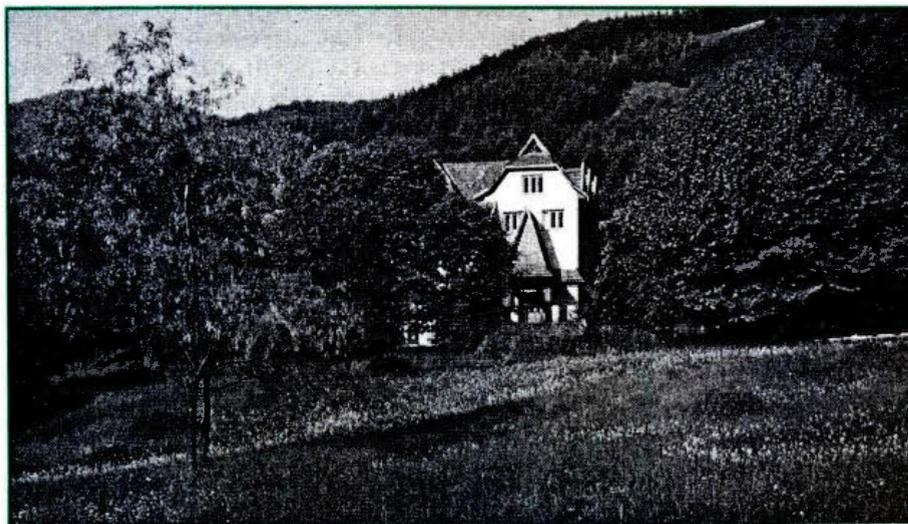
увага акцентується на цінностях і проблемах гірських регіонів. В Карпатському регіоні, як і в інших гірських країнах, який знаходиться у самому центрі Європи, нагромадилось багато екологічних та соціально-екологічних проблем. Тому виникає необхідність змінити ставлення урядів до потреб гірських територій. І заходи, які проводяться в усьому світі у рамках Міжнародного року гір, якраз спрямовані на це.

Дуже приємно відзначити, підкреслив Ф.Д. Гамор, що Верховна Рада України буквально цими днями, за нашої ініціативи, прийняла рішення розробити Державну Комплексну програму сталого розвитку гірських районів України. Хотілось би, щоб ця програма поряд із Законом "Про статус гірських населених пунктів" (який, до речі, потребує суттєвих змін і допов-

нень), іншими вже існуючими нормативно-правовими актами почала більш реально впливати на збереження надто вразливих гірських екосистем, сприяла б подоланню бідності і безробіття горян.

Велика роль і чимала відповідальність у розв'язанні проблем, наголосив доповідач, належить науці і громадськості. Адже від обгрунтованості та компетентності прийнятих рекомендацій та управлінських рішень у значній мірі залежить ефективність господарювання та результативність природоохоронної діяльності. На жаль, останні катастрофічні паводки на Закарпатті показують, що в оцінці природних явищ не завжди спостерігається наукова послідовність та об'єктивність. А суперечливі висновки та рекомендації вчених не тільки не сприяють сталому розвитку цього краю, але й можуть призвести до протилежних результатів. Дуже важливим елементом для розв'язання проблем гірських регіонів України є громадське порозуміння та міжнародна співпраця, застосування позитивного досвіду, що накопичений в інших гірських регіонах. В усьому світі із за-

Миттєвості конференції.

хопленням спостерігають за вдалим вирішенням проблем збереження гірських екосистем та організації соціально-економічних процесів в альпійських країнах. Ми дуже часто говоримо про Закарпаття як про українську Швейцарію і в той же час довго і важко шукаємо шляхи для перетворення цієї мрії у реальність. У зв'язку з цим треба сказати, що багато вчених-ентузіастів із Швейцарії, Німеччини, Ліхтенштейну, Австрії, Словаччини, Чехії та інших країн щиро допомагають українцям у цьому.

На завершення Ф.Д. Гамор зауважив, що опубліковані напередодні матеріали засвідчують: наша міжнародна конференція, без сумніву, є серйозним вкладом у розвиток не тільки монтології (науки про гори), але й у розвиток природоохоронних, економічних та суспільних наук, ще раз привертає увагу урядів та громадськості до проблем гірських регіонів. Проведення конференції у м.Рахові має також допомогти відновити колишню його славу як "гуцульського Парижа", центру туризму та рекреації в Україні, як справжнього діаманта смерекових гір.

Серйозний аналіз різноманітних аспектів сталого розвитку гірських регіонів Європи зроблено у виступах професора Зволєнського технічного університету Івана Волощука (Словаччина), наукового співробітника Швейцарського федерального інституту лісових, снігових та ландшафтних досліджень Тоні Бюргі, голови Марамороського екологічного союзу Філіпа Мойсея (Румунія), професора Московського університету ім. М.В.Ломоносова В.П.Чижової (Росія), професора університету сільського та лісового господарства ім.Менде-

ля із Брно (Чехія) Еміла Клімо, наукових співробітників національного природного парку "Бюк" (Угорщина) Ондраша Шмоцера та Варшавського сільськогосподарського університету (Польща) Лукача Хахульського, доктора біологічних наук, професора Інституту екології Карпат НАН України О.М. Стойка, голови Всеукраїнського об'єднаного товариства "Гуцульщина" Д.М.Ватманюка та інших.

Велику зацікавленість викликали наукові доповіді "Територіальна організація гірського розселення у Карпатах: тенденції та проблеми" (Доценко А.І., Рада з вивчення продуктивних сил НАН України), "Соціальні аспекти реалізації регіональної політики Закарпаття в умовах перехідної економіки" (Тьорло В.О., Тьорло В.В., Академія праці і соціальних відносин, Рада з вивчення продуктивних сил НАН України), "Вплив змін рослинного покриву на активізацію гідрологічних процесів у горах" (Третяк П.Р., Український державний лісотехнічний університет), "Перспективи агробізнесу в Карпатському регіоні України в контексті сталого розвитку" (Ранця І.І., Львівський національний університет ім. І.Я. Франка), "Екологізм і "локальні" методології" (Москалюк І.В., Чернівецький факультет Харківського політехнічного інституту), "До проблем захисту гірського біорізноманіття (на прикладі модельних загрожувальних видів у гірських флорах Європи)" (Зиман С.М., Гамор Ф.Д., Кишко К.М., Інститут ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України, Карпатський біосферний заповідник, Ужгородський національний університет), "Розвиток туризму в національних парках Українських Карпат" (Зінько Ю.В., Гетьман В.І., Львівський національний

Фото Мирослава ОБЛАДАНЮКА.

університет ім.І.Я.Франка, державна служба заповідної справи Мінекоресурсів України) та багато інших.

На конференції працювали секції: “Соціально-економічні аспекти сталого розвитку гірських регіонів” (керівники професор Ю.В.Манівчук та доцент Тьорло В.О.), “Природно-ресурсний потенціал гір і проблеми його збалансованого використання” (керівники професор Парпан В.І. та к.б.н. Марискевич О.Г.), “Стихійні явища у горах: попередження причин та ліквідація наслідків” (керівники професор Третяк П.Р. та к.с.-г.н. Приходько М.М.), “Проблеми збереження біологічного та ландшафтного різноманіття гірських територій” (керівники д.б.н. Зиман С.М. та к.б.н. Різун В.Б.).

У рамках конференції також проведено круглий стіл “Екологічні та соціально-економічні аспекти сталого розвитку в Українських Карпатах” та вечір інтернаціональної дружби “Гори єднають нас”. З великим концертом перед учасниками конференції виступили Закарпатський народний хор та колективи художньої самодіяльності гірської Рахівщини.

Внаслідок дискусії учасники конференції прийшли до висновку, що протягом тривалого часу значна екологічна та соціально-економічна роль гірських регіонів у багатьох країнах не визнавалась або применшувалась. Тому сьогодні на порядку денному гостро стоять питання антропогенного навантаження на гірські екосистеми, підвищення рівня життя місцевого населення, збереження величезного природного ресурсного потенціалу та культурного спадку горян. У зв'язку з цим учасники міжнародної конференції у прийнятій резолюції рекомендують:

I. Урядам гірських країн (країн з гірськими регіонами на своїх територіях):

1. Розробити та прийняти Програми сталого розвитку гірських територій. З урахуванням специфіки кожного гірського регіону розробити нормативно-правові акти, спрямовані на державне регулювання використання природних ресурсів, пільгове кредитування, створення сприятливих фінансово-економічних умов (податкові і митні пільги) для суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють у горах природоохоронні та протипаводкові заходи, створюють інфраструктуру для розвитку туризму та рекреації, будують гірські дороги, забезпечують глибоку переробку деревини та інших біоресурсів, виробляють екологічно чисті продукти харчування, розвивають народні промисли.

2. Сприяти транскордонній співпраці у Карпатському регіоні, зокрема, скоординувати й узгодити механізми прикордонної співпраці, включаючи питання спрощеного паспортного режиму там, де це буде визнано доцільним.

II. Верховній Раді України:

1. З метою відпрацювання моделі сталого розвитку у гірських регіонах України, зменшення і попередження шкоди від паводків та повеней у басейнах гірських рік прийняти Закони: “Про експериментальну еколого-економічну зону “Рахів” та “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про статус гірських населених пунктів в Україні”, “Про сільський екотуризм”, “Про охорону земель” та “Про екологічний аудит”.

III. Кабінету Міністрів України:

1. Вжити заходів щодо підвищення ефективності діяльності державної гідрометеорологічної служби з метою за-

побігання та зменшення збитків від стихійних явищ на території Карпатського регіону. При формуванні річних бюджетів (як державних, так і місцевих) з суми зборів за спеціальне використання земель у гірських областях щорічно виділяти 10% для фінансування спеціального водоохоронного господарювання (моніторинг за водним режимом схилів і рік, екзогенними процесами та прогнозування їх розвитку, гідротехнічні споруди, лісове господарство).

2. Вважати розвиток туризму та рекреації важливою складовою сталого розвитку Карпатського регіону з огляду на значний рекреаційний потенціал Карпат і резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи, що була прийнята у січні 1998 року.

IV. Міністерству екології та природних ресурсів України:

1. Передбачити у проекті Карпатської конвенції координацію зусиль міжнародної спільноти щодо відновлення порушеного екологічного балансу у гірських екосистемах, зокрема через зменшення масштабів рубок у лісах, профілактику ерозійних процесів, зниження темпів деградації ґрунтів, подолання безробіття і бідності, підвищення добробуту жителів Карпатських гір.

2. Ширше залучати громадськість до підготовки П'ятої Пан-європейської конференції на рівні міністрів у рамках процесу “Довкілля для Європи”, яка відбудеться у Києві в травні 2003 року та до розробки Карпатської конвенції, що планується для підписання у рамках цієї конференції.

3. Пришвидчити формування Карпатської регіональної екомережі шляхом розширення мережі територій та об'єктів природо-заповідного фонду регіону, в тому числі міжнародних і міждержавних природоохоронних територій.

4. Створити координаційно-інформаційний центр з питань стихійних процесів у горах і ведення спеціалізованого сільського та лісового господарства.

V. Національній академії наук України:

1. Залучити науковий потенціал регіону для розробки інноваційних заходів щодо забезпечення підвищення продуктивності лісових та аграрних екосистем, розробки екологічно та економічно ефективних систем збалансованого господарювання і досягнення на цій основі екологічного, економічного і соціального балансу в Карпатському регіоні.

2. Вважати доцільним проведення суцільного ландшафтно-екологічного картографування Українських Карпат в масштабі 1:200 000 (1:100 000) на базі ГІС технологій, яке б включало створення серії карт: ландшафтною, сучасного рослинного покриву, лісів, небезпечних природних процесів і явищ та ін.

3. У справі збереження біорізноманіття Карпат пріоритетними вважати такі напрямки досліджень:

– інвентаризація і моніторинг флористичного та фауністичного різноманіття;

– інвентаризація і моніторинг мисливських видів тварин та середовищ їх існування;

– вивчення структурно-функціональної організації і динаміки угруповань живих організмів первинних екосистем Карпатського регіону як еталонів для моделювання і керування процесами в екосистемах;

– вивчення впливу фрагментації популяцій та угруповань видів рослин і тварин гірських регіонів та змін їх просторово-часової структури на виживання;

– розробка загальнодержавних програм, спрямованих на збереження та відтворення біорізноманіття, зокрема програми щодо збереження та керування станом популяцій великих хижих ссавців;

– розробка наукових обґрунтувань формування Карпатської регіональної екомережі та розширення мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду регіону;

– охорона зникаючих видів флори і фауни.

4. На базі Інституту екології Карпат НАНУ або Державного природничого музею НАНУ (м.Львів) сформувати робочу групу для координації наукових досліджень в регіоні Українських Карпат.

VI. Іншим державним установам:

1. **Міністерству освіти і науки України** у співпраці із Міністерством екології і природних ресурсів України розробити і запровадити систему еколого-освітніх та навчально-виховних заходів, спрямованих на формування у свідомості населення, особливо дітей та молоді, екологічного мислення, бережливого ставлення до гірських екосистем, необхідності впровадження екологічних систем і технологій у горах для збереження унікальної природної та культурної спадщини горян.

2. Державній туристичній адміністрації України:

– розробити і подати на затвердження Кабінету Міністрів України національну програму освоєння рекреаційного потенціалу Українських Карпат;

– інституційно сприяти розвитку екологічного та зеленого (сільського) туризму в регіоні.

3. **Державному комітету лісового господарства України** зосередити увагу на:

– ширшому впровадженні технологій сталого лісокористування, в тому числі природозберігаючих технологій лісозаготівель;

– посиленні заходів, спрямованих на збереження та відновлення лісів, зокрема корінних деревостанів, доведення лісистості території Карпатського регіону до оптимальної;

– проведенні реконструкції біологічно нестабільних смерекових і соснових монокультур за мережами їх природного зростання;

– розбудові і поліпшенню існуючого стану лісових доріг;

– ширшому застосуванню біологічних методів захисту лісу, що передбачає відновлення роботи обласних лабораторій захисту лісу;

– розробці організаційно-господарського механізму раціонального використання деревних лісових ресурсів;

– підготовці молодих кадрів для лісового господарства, для чого провести у 2004 році в Українських Карпатах міжнародну школу молодих учених-лісівників.

1. **Державним адміністраціям Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей:**

– розробити та запровадити програми відновлення традиційних методів господарювання у горах, сприяти розробці та запровадженню стратегій сталого розвитку громад і місцевих планів дій з охорони довкілля, розвитку дрібного підприємництва, підготовці і перепідготовці кадрів;

– сприяти збереженню і відтворенню біологічного та ландшафтного різноманіття регіону;

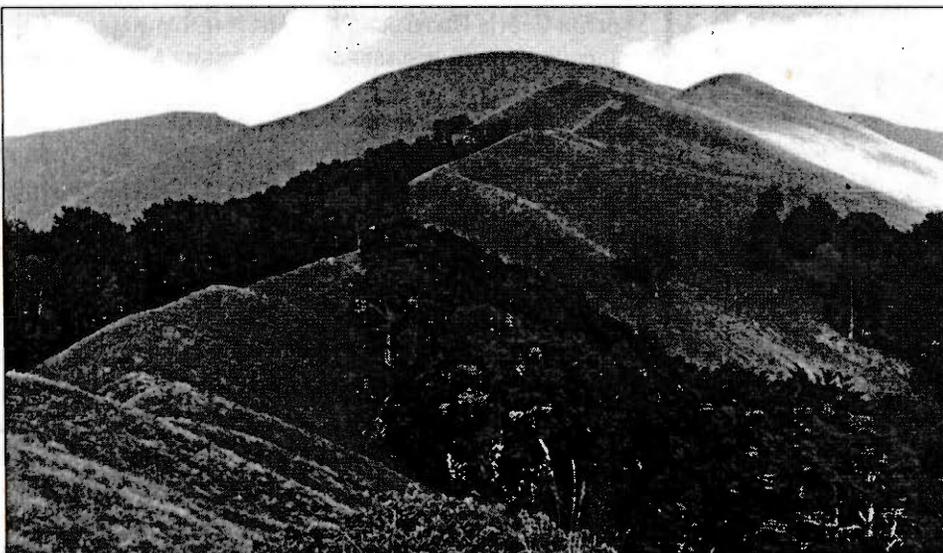
– сприяти розвитку місцевого екологічно збалансованого підприємництва;

– розробити та запровадити програми поліпшення гідрологічного режиму гірських річок в Карпатах, сприяти впровадженню екологічно обґрунтованих, природозберігаючих протипаводкових заходів;

– сприяти зміні методу використання лісового фонду з врахуванням пріоритету екологічних і соціальних функцій лісових екосистем.

VII. Підготовка і проведення конференції здійснені на високому науковому та організаційному рівні. Для забезпечення її успішної роботи Карпатським біосферним заповідником було створено всі умови. Учасники конференції висловили подяку адміністрації Карпатського біосферного заповідника за організацію міжнародної конференції та побажали його колективу плідної роботи у запровадженні ідеї сталого розвитку в Карпатському регіоні.

Федір ГАМОР,
директор Карпатського
біосферного заповідника,
доктор біологічних наук

СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ПОЛЯКОВ

У К А З
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про призначення С. Полякова Міністром екології України

Призначити ПОЛЯКОВА Сергія Васильовича Міністром екології України.

Президент України

Л. КУЧМА

м. Київ, 15 липня 2003 року
№ 656/2003

БІОГРАФІЯ

Народився 23 січня 1953 року на Донеччині. У 1977 році закінчив Харківський інженерно-економічний інститут, спеціальність – економіка і організація гірничої промисловості. Кандидат технічних наук.

Трудову діяльність розпочав у 1970 році. Проїшов шлях від електрослюсаря (шахтоуправління № 9 комбінату “Торезантрацит”, м. Сніжне) до директора шахти “Волинська” виробничого об’єднання “Торезантрацит”, м. Торез.

Служив у Збройних Силах, займався партійною роботою.

Працював в органах державної влади та органах місцевого самоврядування: 1990-1995 рр. – головою міської Ради народних депутатів, м. Торез; 1995-1996 рр. – Міністром вугільної промисловості України, 1996-1997 рр. – голова Донецької державної адміністрації.

З 1998 по 2002 рр. – народний депутат України 3-го скликання, секретар Комітету Верховної Ради України з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки.

Указом Президента України від 15 липня 2003 року Поляков С. В. призначений Міністром екології України.

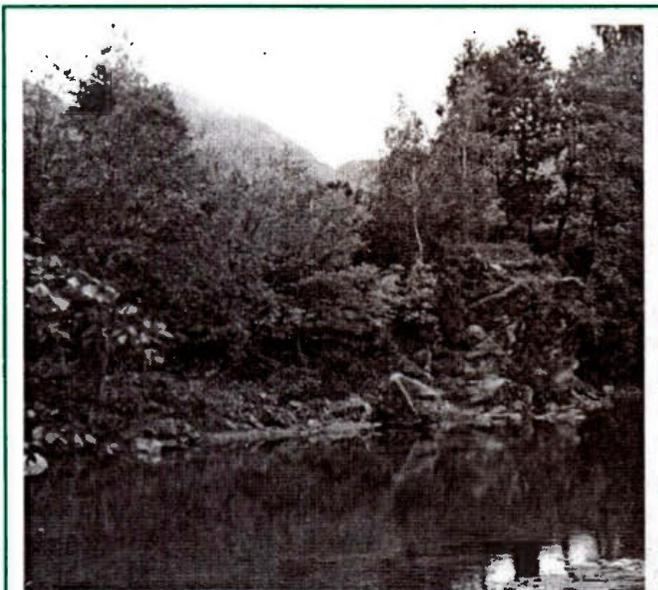

Фото Сергія ПЕТРОВСЬКОГО.

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

27 серпня 2003 року в приміщенні Мінекоресурсів України відбулася зустріч Міністра екології України Сергія Полякова із Послом Республіки Польща в Україні паном Марек Жилковським.

Під час зустрічі Посол привітав Міністра екології України із призначенням на цю посаду та побажав йому успіхів. Також пан Марек Жилковський високо поцінував проведення 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього природного середовища “Довкілля для Європи”, яка відбулася в м. Києві у травні цього року.

Міністр екології України С. Поляков відзначив важливість підписання Карпатської конвенції країнами цього регіону та привітав намір Польщі підписати її. Сторони домовилися, що урочиста церемонія підписання Карпатської конвенції польською стороною відбудеться найближчим часом в приміщенні МЗС України, Депозитарії Конвенції.

Він також поінформував Посла про підготовку до проведення заключного засідання Національного організаційного комітету з підготовки та проведення 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього природного середовища “Довкілля для Європи”.

Сторони також обговорили питання реалізації механізму “борги за природу”, в реалізації якого Польща мала успішний досвід.

Пан Посол також виявив зацікавленість в отриманні інформації щодо потреб України у вирішенні актуальних екологічних проблем. Було акцентовано на необхідності розвитку контактів між регіонами двох країн та активізації залучення міжнародної технічної допомоги на вирішення болючих екологічних проблем.

1 серпня 2003 р. відбулася зустріч Міністра екології України Сергія Полякова з керівниками територіальних та урядових органів державного управління Мінекоресурсів України.

Міністр висловив своє бачення вирішення актуальних екологічних проблем в Україні та звернув увагу присутніх на необхідності виконання Програми дій Уряду в сфері охорони довкілля. В своєму виступі він зупинився на необхідності вирішення регіональних екологічних проблем, особливо в проблемних регіонах.

С. Поляков розповів про зміни, які зараз пропонує внести Верховна Рада України своєю Постановою від 19.06.03 (№ 987-IV) щодо віднесення збору за забруднення навколишнього природного середовища до доходів загального фонду бюджету України, та висловив стурбованість цим рішенням. У результаті таких змін буде зменшено фінансування багатьох природоохоронних об’єктів, передбачених державними програмами з охорони навколишнього природного середо-

вища, а саме з очистки стічних вод, знешкодження непридатних пестицидів, полігонів по утилізації відходів та ряду інших природоохоронних об'єктів, які у випадку зменшення видатків на охорону довкілля стануть довгобудами.

Крім того, викликає занепокоєння проект Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", доопрацьований Комітетом Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи для повторного першого читання, прийняття якого призведе до суттєвого скорочення надходжень до бюджетів всіх рівнів та зруйнує бюджетну систему фінансування природоохоронних заходів.

Міністр екології України доручив керівникам територіальних та урядових органів державного управління в системі Мінекоресурсів України опрацювати цю проблему на місцях разом з депутатами, місцевою владою та громадськістю.

Він також висловив свою стурбованість щодо незадовільної роботи екологічних інспекцій в регіонах та наголосив на необхідності використання принципів підходів при вирішенні екологічних проблем на місцях.

Слово було надано Державному секретарю та його заступникам, які розкрили своє бачення існуючих проблем в системі Мінекоресурсів України.

Присутні висловили свої думки щодо порушених Міністром екології України проблем та розповіли про актуальні екологічні проблеми в регіонах.

• • •

18 червня 2003 р. в Міністерстві екології та природних ресурсів України розпочався наступний етап впровадження Прототипної системи для міжнародного онлайн-обміну радіологічними даними та інформацією у випадках надзвичайних ситуацій – встановлення комп'ютерного та програмного забезпечення, тестування українських каналів передачі інформації.

В тестуваннях задіяні регіональні (Рівне та Запоріжжя) та центральний (Київ) вузли системи раннього радіаційного оповіщення Гамма-1 Мінекоресурсів України, Інформаційний Центр Держатомрегулювання України, Український Гідрометцентр.

• • •

На засіданні Кабінету Міністрів України 26 березня 2003 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України

№ 402 "Про внесення змін у додаток 1 до Порядку встановлення збору за забруднення навколишнього середовища і стягнення цього збору". Розроблений Мінекоресурсів проект постанови спрямовано на:

- індексацію нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища нормативів у 1,5 раза;
- впровадження механізму щорічної зміни нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища відповідно до величини індексу споживчих цін (індексу інфляції).

Необхідно відзначити, що з часу введення збору за забруднення навколишнього природного середовища в 1992 році, індексація нормативів проводилася наказами Мінекоресурсів двічі: в 1993 році (в 92 рази) та в 1995 році (в 50,2 раза).

Таким чином, з огляду на інфляційні процеси, збір за забруднення навколишнього природного середовища за останні роки втрачав свою стимулюючу роль, а фонди охорони навколишнього природного середовища недоотримували відповідні кошти.

Враховуючи фінансовий стан підприємств-забруднювачів, проіндексовані нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища у 2003 році розраховуватимуться з коефіцієнтом 0,8 (тобто збільшаться у 1,2 раза).

Затвердження Кабінетом Міністрів України постанови "Про внесення змін до постанови Кабінету міністрів України від 1 березня 1999 р. №303" дозволить:

- забезпечити сталу базу фінансування природоохоронних заходів через систему фондів охорони навколишнього природного середовища, основним джерелом наповнення яких є збір за забруднення довкілля;
- стимулювати забруднювачів навколишнього природного середовища до виконання природоохоронного законодавства, що сприятиме поліпшенню складної екологічної ситуації в державі.

• • •

3 червня 2003 року відбулося засідання Науково-технічної ради Міністерства екології та природних ресурсів України, на якому було затверджено "Середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної безпеки, гідроме-

теорологічної, топографо-геодезичної та картографічної діяльності”:

- впровадження інноваційних технологій очищення води: поліпшення екологічного стану водних об'єктів, зокрема басейну Дніпра, та якості питної води;
- вдосконалення басейнового принципу управління водними ресурсами;
- впровадження інноваційних технологій в сфері поводження з відходами та небезпечними хімічними речовинами;
- впровадження інноваційних технологій зниження рівня забруднення атмосферного повітря;
- запровадження системи інтегрованих дозволів на забруднення в Україні;
- розвиток біотехнологій;
- розбудова екомережі та розвиток природно-заповідної справи;
- розвиток інноваційних технологій в геологічній галузі України;
- запровадження системи екологічного аудиту та екологічного страхування;
- вдосконалення та технічне переоснащення системи моніторингу за станом навколишнього природного середовища;
- побудова національної геодезичної системи відліку з використанням супутникових радіонавігаційних технологій для забезпечення ефективного функціонування системи радіонавігації транспортних засобів з використанням глобальних супутникових позиційних систем;
- удосконалення та виробництво інтелектуальних комп'ютерних засобів обробки матеріалів аеро- та космічного знімання для створення геопросторових інформаційних ресурсів;
- розвиток інноваційної культури суспільства: сприяння екологічній освіті, випуску та поширенню екологічної інформації.

• • •

20 травня 2003 р., напередодні відкриття 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища “Довкілля для Європи”, в Міністерстві екології та природних ресурсів України відкрився Інформаційний Орхуський центр для громадськості. Цей Центр було створено як один з результатів українсько-датського проекту “Допомога Україні у впровадженні Орхуської Конвенції”, розпочато в листопаді 2001 р.

Проект виконувався з ініціативи Мінекоресурсів України при фінансовій підтримці Датського Агенства охорони довкілля із залученням датської компанії “Карл Бро” з метою надання допомоги у впровадженні в Україні “Конвенції про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища” (Орхуська Конвенція).

Проект був націлений на підсилення спроможності Мінекоресурсів у створенні можливостей для виконання вимог європейського законодавства та Орхуської Конвенції щодо доступу громадськості до екологічної інформації, а також покращення комунікаційних технологій у Міністерстві.

РАДА ЄВРОПИ
Комітет Міністрів

Резолюція ResDip(2002)7 про поновлення Європейського Диплому для природоохоронних територій, яким нагороджено Карпатський біосферний заповідник (Україна)

(Прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 2002,
на 807 засіданні заступників міністрів)

Комітет Міністрів, в рамках Статті 15а Статуту Ради Європи,

Розглянувши Резолюцію (65)6 про заснування Європейського Диплома, з доповненням в Резолюції (98)29 про Правила для європейського Диплома для природоохоронних територій;

Розглянувши Резолюцію (97)21 про нагородження Карпатського біосферного заповідника Європейським Дипломом;

Прийнявши до уваги звіт експерта, представленого Групи спеціалістів з питань Європейського Диплома для природоохоронних територій на своєму засіданні 28 та 29 січня 2002;

Розглянувши пропозиції Комітету з питань діяльності Ради Європи у сфері біологічного та ландшафтного різноманіття (CO-DBP);

Поновлює Європейський Диплом для Природоохоронних Територій, яким нагороджено Карпатський біосферний заповідник, до 30 вересня 2007;

Додає наступні рекомендації до поновлення:

1. Уможливити достатню кількість засобів для резервату з метою забезпечення його належного функціонування та вжити заходів для попередження негативних впливів, які діють на стан резервату та територію навколо резервату.

2. Розширити статус сучасного біосферного резервату на модельний регіон для сталого розвитку, згідно з визначенням цього терміну за ЮНЕСКО, в той же час гарантуючи, що сучасна заповідна зона буде збережена. Таким модельним регіоном міг би стати Рахівський район, де наявні величезні природні багатства. З метою створення такого регіону рекомендується прийняти спеціальний закон про еколого-економічну зону Рахів, а розвиток даного регіону необхідно пропагувати шляхом використання усіх можливих засобів.

3. Здійснити перегляд категорій заповідності в регіоні з метою їх сумісності на міжнародному рівні.

4. Забезпечити реалізацію проектів з розширення території біосферного заповідника та створення транскордонного українсько-румунського біосферного резервату Марамороські (Гуцульські) Альпи.

5. Заохочувати подальші проекти міжнародної співпраці в сфері охорони природи та ландшафту, сталого розвитку.

• • •

П'ЯТА ПАН-ЄВРОПЕЙСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ "ДОВКІЛЛЯ ДЛЯ ЄВРОПИ" 20–23 травня 2003 р.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ: Відкриття П'ятої Пан-Європейської Конференції міністрів охорони навколишнього середовища "Довкілля для Європи"

Президент України Леонід Кучма у привітанні учасників Конференції заявив, що Україна, прийнявши національну програму реалізації рішення Йоханнесбурзького самміту, активно інтегрується у європейське суспільство, і готова продемонструвати всім свою глибоку відповідальність та компетентність стосовно процесів по впровадженню Йоханнесбурзького самміту 2002 року.

Роботу Конференції відкрив Прем'єр-міністр України Віктор Янукович, який у своїй промові відзначив: "Вирішення проблем довкілля потребує від керівників європейських урядів і міністрів нових рішень, дієвих кроків, спрямованих на формування екологічно безпечного довкілля. Саме наше

спільне рішення і скоординована політика в цій сфері є гарантією формування засад сталого розвитку Європи та світу в цілому".

Звіти "Київська оцінка" та "Десятирічний огляд програми результативності природоохоронної діяльності ЄЕК ООН"

Тимчасово виконуючий обов'язки Виконавчого директора ЄЕА Гордон Макіннес та призначений Виконавчий директор ЄЕА професор Жаклін МакГлейд, а також Виконавчий секретар ЄЕК ООН Бригіта Шмогнерова презентували в перший день Київської конференції вступні заяви, зокрема, звіт «Київська оцінка» та «Десятирічний огляд програми результативності природоохоронної діяльності ЄЕК ООН». Видання «Довкілля Європи: третя оцінка» або так звана Київська оцінка було підготовлене для Конференції міністрів Євро-

Виступ Президента України Леоніда КУЧМИ на відкритті 5-ї Пан-Європейської конференції "Довкілля для Європи"

Шановні учасники Всесвропейської конференції!
Шановні зарубіжні гості! Пані та панове!

Маю високу честь вітати у стародавньому Києві, на березі Дніпра повноважних посланців 53 країн Європи, Америки, Кавказу і Центральної Азії, а також представників 26 міжнародних організацій та неурядових структур, численних засобів масової інформації, яких скликала Київська конференція "Довкілля для Європи".

Ми вступили в епоху, коли в основу філософії земної цивілізації покладено благородний принцип – природа є домінантою життя на планеті Земля. Саме за цей ідеал було висловлено консенсус усієї планетарної спільноти на всесвітньому саміті у Йоханнесбурзі.

Подумки піднявшись над динамічною панорамою ХХІ століття, повпреди людства одностайно проголосили найвищою цінністю буття сам наш дім земний – неповторний своєю красою і невичерпний своєю щедрістю, який, однак, буває беззахисним, коли над ним здіймається руйнівна рука тимчасового правителя.

У давні часи народився лиховісний вислів: "Після нас – хоч потоп!". Коли ми вестимемо себе так, наче на нашому поколінні закінчиться історія, потоп, який лякав наших предків, може виявитися просто пустошами вередливої матінки природи.

Пам'ятаймо застереження великого мислителя Махатма Ганді, який казав так: "Світ досить великий, щоб задовільнити потреби кожної людини, але надто малий, щоб задовільнити людську ненаситність".

Думаю, нам варто прислухатись до міркувань тих футурологів, які стверджують, що на відміну від минулих світових конфліктів, до яких призводили імперські амбіції завойовників територій та ідеологічні амбіції завойовників людських душ, майбутні глобальні конфлікти може породжувати боротьба за природні ресурси. Контроль над ними стане основним інструментом контролю політичного у міжнародних відносинах.

Шановні друзі!

Хотів би, передусім, побажати вашій конференції, щоб вона ввійшла до сузір'я міжнародних форумів, на яких людство на найвищому інтелектуальному та моральному рівнях осмислює свою спільну долю. Сподіваюся, Київ подарує вам для плідної праці сприятливу ауру. Саме тут, на українській землі, витас дух її великого сина, геніального мислителя Володимира Вернадського, який створив вчення про ноосферогенез – про гармонійне поєднання антропосфери і біосфери – вчення, яке має стати філософською та фундаментальною базою для єднання людства у творенні екологічно збалансованого суспільства.

По-друге, шановні гості, прислухайтесь: отут, за віком, все ще лунають дзвони Чорнобиля. Доля розпорядилася так, що координати найбільшої техногенної катастрофи сучасності приводять знову на цю знакову землю. Український народ і Українська держава прийняли і витримали цей удар, спрямований

проти всього людства, але ми хотіли б і від вашої конференції почути сигнали: Україна не може бути наодинці із Чорнобилем, і не лише в осмисленні цього вселенського застереження, а й у ліквідації наслідків катастрофи, яка не має собі рівних.

У свою чергу Україна, прийнявши національну програму реалізації рішень Йоханнесбурзького самміту, активно інтегрується у Всесвропейську екологічну мережу. Ми готові продемонструвати учасникам конференції нашу глибоку відповідальність і компетентність, коли вони поцікавляться здійсненням Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, Державної програми екологічного оздоровлення Чорного і Азовського морів. У конструктивне русло ввійшов процес гармонізації національного екологічного законодавства з європейським, розвитку екологічної освіти, формування нової модерної свідомості. Ці та інші дії спрямовані на підсилення екологічної складової сталого розвитку України, гармонізацію національної і загальноєвропейської екологічної політики.

Не буду применшувати наші сподівання на вагомість результатів 5-ї Всесвропейської конференції для України. Вони повинні дати новий імпульс процесу європейської інтеграції, переходу до сталого розвитку, продемонструвати приклад продуктивних дій для інших секторів суспільної життєдіяльності.

Дуже важливо для всіх нас тут, у Києві, підтримати і закріпити паростки європейської екологічної інтеграції, зробити європейській дім безпечним для сталого розвитку, а отже – і всіх його мешканців, незалежно від соціального походження чи майнового стану. Взятись спільно за руки, нам разом буде легше долати екологічні негаразди, які за своїми спустошливими наслідками можуть стати не меншою, якщо не більшою загрозою для людства, ніж є війни і тероризм.

Упевнений: так само, як світова спільнота об'єдналася в боротьбі проти міжнародного тероризму, вона має згуртуватися на святому поприщі збереження і захисту довкілля. Тільки на засадах європейської солідарності ми зможемо подолати екологічні виклики, з якими стикаємося сьогодні. Академік Вернадський ще 60 років тому попереджав, що перед людиною відкривається величезне майбутнє лише за умови, якщо вона не стане використовувати свій розум і свою працю на самознищення. На початку ХХІ століття життя знову нагадало нам про ці умови. Будьмо ж відповідальними за майбутнє. Нас чекає копітка і напружена робота з виконання рішень Всесвітніх саммітів з сталого розвитку, а тепер вже і 5-ї Всесвропейської конференції міністрів навколишнього середовища "Довкілля для Європи".

Я глибоко переконаний, що мета, до якої ми прагнемо, воістину варта самовідданих і невтомних зусиль. Ця висока мета – екологічно чиста і здорова Європа під мирним небом. І Україна, як рівноправний член європейської сім'ї народів, робитиме все можливе для досягнення цієї благородної мети.

Ще раз бажаю всім вам плідної роботи та присмислих вражень від перебування у столиці нашої держави – стародавньому місті Києві, яке було і залишається серцем Європи. Я закликаю вас, шановні гості, як дбайливих та відповідальних господарів, обєрати наш спільний європейський дім теплою нашою любов'ю.

Дякую за увагу.

Президент України Л.Кучма
21 травня 2003 р.

пейським Агенством з навколишнього середовища під егідою ЄЕК ООН. Ця доповідь охоплює сумарно 52 країни, і вперше – 12 країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії. Одна із ключових ідей «Київської оцінки» – координавання дій урядів європейських країн так, щоб економічна діяльність перестала бути прямо пов'язана із зростанням навантажень на довкілля. Презентація Десятирічного огляду програми РЕД ЄЕК ООН, зроблена п. Шмогнеровою, включила короткий огляд великої кількості питань, пов'язаних із охороною довкілля та включених в самий документ. Зокрема, йшлося про надбання в галузі екологічного законодавства та шляхи політики в розвитку всіх положень. Основні тенденції в галузі раціонального використання природних ресурсів, співпраця на міжнародному рівні, а також рекомендації по процесу проведення подібних оглядів та ратифікації окремих глобальних та регіональних конвенцій для країн з перехідною економікою.

Підписання трьох Протоколів до конвенцій ЄЕК ООН з питань навколишнього середовища

Перший день Конференції став особливо видатним через підписання трьох важливих для регіону ЄЕК ООН протоколів. Зокрема:

1. Протокол Реєстрів викидів та переносу забруднювачів до Конвенції про доступ до інформації (Орхуської конвенції), участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (підписали 34 країни).

2. Протокол про Стратегічну екологічну оцінку, який фактично запускає в дію Конвенцію про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (підписали 33 країни).

3. Протокол про цивільну відповідальність та компенсацію збитків, причинених у результаті транскордонного впливу промислових аварій (підписали 22 країни).

3-поміж учасників Конференції 21 країна підписала всі протоколи: Вірменія, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кіпр, Данія, Естонія, Фінляндія, Грузія, Греція, Угорщина, Латвія, Литва, Люксембург, Норвегія, Португалія, Молдова, Румунія, Швеція, Україна, Великобританія.

ДРУГИЙ ДЕНЬ: Зміцнення екологічних партнерств

Важливою подією другого дня, за визначенням учасників Конференції, стало прийняття міністрами "Екологічної Стратегії для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії", загальною метою якої є покращення якості навколишнього середовища та реалізація рішень Всесвітнього Самміту зі сталого розвитку в регіоні ЄЕК ООН. Стратегія започаткувала основи для подальшої розробки та удосконалення національної політики окремих країн та різноманітних секторів суспільства і ухвалена міністрами 55 країн як дієвий інструмент укріплення багатосторонньої співпраці для вдосконалення управління охороною довкілля та використання природних ресурсів в регіоні ЄЕК ООН. Також в рамках розгляду партнерства відбулося ухвалення "Водної ініціативи ЄС для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії" та документу "Довкілля, вода та безпека в Центральній Азії". Наприкінці дискусії щодо партнерства міністри обговорили, як зміцнення партнерства між країнами, міжнародними фінансовими інститутами та приватним сектором під егідою процесу "Довкілля для Європи" може вдосконалити систему фінансування природоохоронної діяльності в регіоні ЄЕК ООН.

Карпатська конвенція

Проект Конвенції про захист довкілля та сталий розвиток Карпат був схвалений урядами всіх семи країн Карпатського

регіону. Карпатська конвенція урочисто відкрита до підписання 22 травня 2004 року. Конвенцію підписали 6 країн (всього підписантів 7): Угорщина, Румунія, Сербія, Чорногорія, Словаччина, Чехія та Україна. Представник Польщі заявив, що підпише Конвенцію після узгодження процедурних питань. Міністр екології України Василь Шевчук переконаний, що "ми можемо та мусимо виконувати Карпатську конвенцію". Також він запевнив присутніх, що Україна буде переорієнтовувати господарську діяльність на екологічно невиснажливе використання Карпат.

Енергоефективність та встановлення цін на енергію

Міністри прийняли Заяву з енергоефективності, в якій вони погоджуються забезпечувати відображення екологічних міркувань в рішеннях, що стосуються енергетичної політики, підтримувати поточні реформи, спрямовані на усунення, де це можливо, субсидування цін на енергію, яке завдає негативного впливу на оточуюче середовище, і здійснювати комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення енергоефективності в регіоні.

Біологічне та ландшафтне різноманіття

Київська резолюція про біорізноманіття, розглянута 22 травня, стала спільною заявою міністрів про свій намір до 2010 року скоротити обсяг втрат біологічного та ландшафтного різноманіття. Зокрема, йдеться про захист лісів, управління регіонами, що мають високу природну цінність в аграрних екосистемах, ідентифікацію Загальноєвропейської екологічної мережі тощо. Також міністри рекомендували світовому суспільству вживати заходів по збереженню цієї мережі та запропонували міжнародним організаціям та іншим установам удосконаливати свою роботу в цьому напрямку.

Просвіта для сталого розвитку

Згідно з рішеннями ООН, 1 січня 2003 року почнеться десятиріччя, присвячене питанням просвіти для цілей сталого розвитку. Сьогодні міністри прийняли спільну заяву, згідно з якою ЄЕК ООН у співпраці з ЮНЕСКО розгорне активну діяльність з завершення розробки Стратегії ЄЕК ООН щодо просвіти для сталого розвитку, елементи якої були підготовлені в рамках процесу "Довкілля для Європи". Підтримуючи це важливе рішення, виступаючи міністри та голови міжнародних організацій стверджували, що з допомогою покоління освічених фахівців для сталого розвитку людство отримає більш певні гарантії врівноваження економічного зростання та мудрого і невиснажливого використання навколишнього середовища для теперішніх та майбутніх поколінь.

Спільна сесія міністрів та НУО

Завершальним етапом другого дня стала спільна сесія неурядових організацій та міністрів екології. Міністр екології України Василь Шевчук раніше неодноразово заявляв, що Київська Конференція буде проводитись під знаком реалізації Орхуських угод, тобто за абсолютної відкритості та повної взаємодії з неурядовими організаціями. Підтвердженням цьому стала сесія 22 травня, присвячена темі інтеграції екологічної політики. У форматі відкритої дискусії міністри та НУО обговорили шляхи спрямування ринкових механізмів на забезпечення екологічних вимог, новий стиль виробництва та споживання на прикладі такої галузі економіки, як сільське господарство, а також необхідні кроки щодо інституціональних змін для забезпечення інтеграції екологічної політики в державному управлінні в регіоні ЄЕК ООН.

ТРЕТІЙ ДЕНЬ: Майбутнє процесу "Довкілля для Європи"

Першим документом, розглянутим в останній день, 23 травня, став "Майбутнє процесу" Довкілля для Європи". В ньому міститься аналіз проблем та досягнень процесу, окреслені пріоритетні напрямки розвитку на майбутні роки, цілі та завдання, основні інструменти та учасники, а також нагальні питання, що потребують розгляду та вирішення для зміцнення управління охороною довкілля в регіоні ЄЕК ООН. Цей документ, підготовлений спеціальною робочою групою за головуванням голови Комітету екологічної політики ЄЕК ООН п.Мейєнфельдта, було покладено в основу Київської декларації міністрів.

Міністерська декларація

Фінальним документом, який об'єднав в собі всі досягнення природоохоронного процесу протягом останніх років, стала підписана 23 травня Київська Міністерська Декларація. В Міністерській декларації визначено, що надалі конференції відбуватимуться через 4-5 років. Місце проведення наступної міністерської конференції буде визначено на спеціальному засіданні Робочої групи старших посадових осіб восени 2003 р. в Женеві.

Підписано 4 юридично зобов'язувальних багатосторонніх угод

Підбиваючи підсумки П'ятої Пан-Європейської Конференції міністрів охорони навколишнього середовища "Довкілля для Європи", можна говорити про її високу результативність з огляду на підписання чотирьох юридично зобов'язувальних багатосторонніх договорів. Зокрема, відбулося

підписання трьох важливих Протоколів до чотирьох вже існуючих природоохоронних конвенцій ЄЕК ООН і нової Рамкової Конвенції про захист та сталий розвиток Карпат.

Так, Протокол реєстрів викидів та переносу забруднювачів (до Орхуської Конвенції) підписали 36 країн: Вірменія, Австрія, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Республіка Молдова, Румунія, Сербія та Чорногорія, Словенія, Іспанія, Швеція, Таджикистан, Македонія, Україна, Хорватія та Великобританія.

Протокол про Стратегічну Екологічну Оцінку (до Конвенції Еспо) підписали 35 країн: Албанія, Вірменія, Австрія, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Республіка Молдова, Румунія, Сербія та Чорногорія, Словенія, Іспанія, Швеція, Македонія, Україна, Хорватія та Великобританія. До підписання Протоколу про цивільну відповідальність та шкоду, спричинену транскордонним впливом промислових аварій на транскордонні води долучилися 22 країни: Вірменія, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кіпр, Данія, Естонія, Фінляндія, Грузія, Греція, Угорщина, Латвія, Литва, Люксембург, Монако, Норвегія, Португалія, Республіка Молдова, Румунія, Швеція, Україна та Великобританія.

22 травня (та частково 23) під час Київської конференції відбулося підписання Рамкової конвенції про захист та сталий розвиток Карпат. Всього даний документ підписали сім країн регіону: Угорщина, Румунія, Сербія, Чорногорія, Чеська Республіка, Словаччина та Україна. Польща через об'єктивні причини не змогла підписати Карпатську Конвенцію під час конференції, але приєднається до неї незабаром.

Уряд Чеської Республіки, Уряд Федеративної Республіки Югославія, Уряд Угорської Республіки, Уряд Польщі, Уряд Румунії, Уряд Словацької Республіки та Уряд України, що далі розглядаються як "Сторони",

ВИЗНАЮЧИ, що Карпатський регіон є природною спадщиною визначної краси та екологічної цінності, важливим центром біорізноманіття, головним водозбором великих річок, середовищем існування та притулком для багатьох видів рослин і тварин, які знаходяться під загрозою зникнення, та найбільшою у Європі територією з незайманими пралісами,

УСВІДОМЛЮЮЧИ, що Карпати є важливою частиною екологічного, економічного, культурного, рекреаційного та живого довкілля в серці Європи, спільного для багатьох народів та країн;

УСВІДОМЛЮЮЧИ важливість та екологічну, культурну і соціально-економічну цінність гірських регіонів, що спонукало Генеральну Асамблею Організації Об'єднаних Націй оголосити 2002 рік міжнародним роком гір;

РОЗУМІЮЧИ важливість гірських регіонів, як зазначено у розділі 13 (сталий розвиток гірських регіонів) Порядку денного на XXI ст., а також у Плані дій Світового саміту з проблем сталого розвитку;

ЗВАЖАЮЧИ на Декларацію з питань довкілля та сталого розвитку в Карпатському та Дунайському регіонах, що прийнята на Саміті з питань довкілля та сталого розвитку в Карпатському та Дунайському регіонах (Бухарест, 2001);

БЕРУЧИ ДО УВАГИ відповідні положення і принципи, зазначені у відповідних глобальних, регіональних і субрегіональних екологічних правових інструментах, стратегіях і програмах;

ПРАГНУЧИ забезпечити більш ефективне впровадження вже існуючих інструментів та

МАЮЧИ ЗА ОСНОВУ інші міжнародні програми;

УСВІДОМЛЮЮЧИ те, що Карпати являють собою навколишнє середовище, в якому проживає місцеве населення, та

ВИЗНАЮЧИ внесок місцевого населення у сталий соціальний, культурний та економічний розвиток та у збереження традиційних знань у Карпатах;

ВИЗНАЮЧИ важливість субрегіональної взаємодії для охорони та сталого розвитку Карпатського регіону в процесі "Довкілля для Європи";

УСВІДОМЛЮЮЧИ той факт, що зусилля, спрямовані на охорону, відтворення та раціональне використання природних ресурсів Карпат, не можуть бути досягнуті лише однією країною, а вимагають міжнародної співпраці та особливого транскордонного співробітництва у досягненні екологічної цілісності;

домовилися про наступне:

РАМКОВА КОНВЕНЦІЯ ПРО ОХОРОНУ ДОВКІЛЛЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ

Стаття 1. Географічні межі

1. Конвенція стосується Карпатського гірського регіону (надалі – Карпати), який описаний та визначений Сторонами згідно з Додатком.

2. Кожна Сторона має право розширювати застосування даної Конвенції та її Протоколів на додаткові частини її національної території, зробивши відповідну заяву Депозитарію, за умови, що таке розширення необхідне для забезпечення виконання положень даної Конвенції.

Стаття 2. Загальні положення та принципи

1. Сторони проводять збалансовану політику та здійснюють співробітництво щодо охорони та сталого розвитку Карпат з метою, зокрема, поліпшення якості життя, зміцнення місцевої економіки та громад, збереження природних цінностей та культурної спадщини.

2. Для досягнення цілей, зазначених у параграфі 1, Сторони здійснюють відповідні заходи у сферах, зазначених у Статтях 3–12 даної Конвенції, підтримуючи:

- 1) принципи запобігання та застереження;
- 2) принцип “забруднювач платить”;
- 3) участь громадськості та залучення заінтересованих організацій;
- 4) посилення транскордонного співробітництва;
- 5) інтегроване планування та управління земельними та водними ресурсами;
- 6) програмовий підхід;
- 7) екосистемний підхід.

3. Для досягнення цілей, встановлених цією Конвенцією, та забезпечення її впровадження Сторони можуть, відповідно до можливостей, розробити та прийняти Протоколи.

Стаття 2 bis. Інтегрований підхід щодо управління земельними ресурсами

Сторони застосовують підхід щодо інтегрованого управління земельними ресурсами, як зазначено у статті 10 Порядку денного на XXI сторіччя, шляхом розробки і застосування відповідних інструментів, таких, як плани щодо інтегрованого управління, що стосуються території даної Конвенції.

Стаття 3. Збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття

1. Сторони здійснюють політику, спрямовану на збереження, стале використання та відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття на всій території Карпат. Сторони здійснюють відповідні заходи, що забезпечують високий рівень охорони та сталого використання природних та напівприродних середовищ існування, їх цілісність і зв'язок, збереження видового багатства флори і фауни, характерних для цього регіону, особливо зникаючих видів, ендемічних видів та великих хижаків.

2. Сторони сприяють відповідному поводженню з напівприродними середовищами існування, відтворенню деградованих середовищ існування та підтримці розвитку та впровадження відповідних управлінських планів.

3. Сторони проводять політику, спрямовану на запобігання інтродукції неаборигенних видів та поширення генетично модифікованих організмів, котрі становлять загрозу екосистемам, середовищам існування чи видам, а також здійснення викоринення контролю та їх впровадження.

4. Сторони розвивають (сприяють) сумісності систем моніторингу, координованих регіональних інвентаризацій видів та середовищ існування, координованих наукових досліджень та їх мережній роботі;

5. Сторони співпрацюють щодо розвитку екологічної мережі в Карпатах як складової частини Всеєвропейської еко-

логічної мережі, створюють та підтримують Карпатську мережу природоохоронних територій, а також посилюють заходи щодо збереження природних комплексів на територіях, розташованих за межами природоохоронних територій.

6. Сторони здійснюють відповідні заходи для врахування цілей збереження та сталого використання біологічного та ландшафтного різноманіття в окремі напрямки державної політики, зокрема в гірське сільське господарство, гірське лісівництво, управління річковими басейнами, туризм, транспорт та енергетику, промисловість, у т.ч. гірничодобувну діяльність.

Стаття 4. Територіальне планування

1. Сторони проводять політику територіального планування, спрямовану на охорону та сталий розвиток Карпат, беручи до уваги особливі екологічні та соціально-економічні умови в Карпатах та їх гірських екосистемах, забезпечують переваги для місцевого населення.

2. Сторони мають на меті координацію територіального планування щодо прикордонних та (чи) регіональних територіальних планів, досліджень чи підходів, укріплення політики щодо інтегрованого територіального розвитку та підтримки співробітництва між відповідними регіональними та місцевими установами.

3. Розробляючи вищезазначені територіальні політики, плани, дослідження та підходи особлива увага, зокрема, має бути надана:

- 1) транскордонним транспортній, енергетичній та телекомунікаційній інфраструктурі та службам;
- 2) збереженню та сталому використанню природних ресурсів;
- 3) збалансованому плануванню міських та селищних прикордонних територій;
- 4) запобігання транскордонного впливу забруднення;
- 5) інтегрованому плануванню землекористування та оцінці впливу на довкілля.

Стаття 5. Стале та інтегроване управління водними ресурсами та річковими басейнами

Сторони, беручи до уваги гідрологічні, біологічні та екологічні особливості басейнів гірських річок:

1. Здійснюють відповідні заходи для сприяння політиці, що поєднує стале використання водних ресурсів та планування землекористування, маючи на меті спрямування політики та планів, заснованих на інтегрованому підході щодо управління річковими басейнами, визнаючи важливість попередження, управління і зменшення фрагментації водних середовищ існування;

2. Проводять політику, спрямовану на стале управління поверхневими та підземними водними ресурсами, забезпечуючи достатнє постачання поверхневих та підземних вод доброї якості, яке необхідне для сталого, збалансованого та раціонального водокористування, а також обробку та знезараження стічних вод.

3. Проводять політику, спрямовану на збереження природних водотоків, джерел, озер та ресурсів підземних вод, а також на збереження та охорону водно-болотних угідь і водно-болотних екосистем, охорону від негативних природних та антропогенних явищ, таких, як повені та аварійне забруднення водних ресурсів.

4. Розробляють наступні кроки щодо зкоординованої або спільної системи заходів, дій та раннього попередження щодо транскордонних впливів на водний режим повеней і аварійного забруднення водних ресурсів, а також здійснюють співробітництво щодо запобігання та зменшення по-

шкоджені та надання допомоги у роботах з відновлення.

Стаття 6. Стале сільське та лісове господарство

1. Сторони в інтересах громадськості підтримують стале управління земельними ділянками, що традиційно обробляються людиною, проводять відповідні заходи щодо розробки та впровадження їх сільськогосподарської політики, з урахуванням потреб щодо охорони гірських екосистем та ландшафтів, важливості для біологічного різноманіття, а також враховуючи менш сприятливі умови для розвитку сільськогосподарства в гірських районах та можливості здійснення спеціальних політик, зокрема підтримки екстенсивного гірського фермерства, використовуючи також традиційне управління земельними ресурсами у Карпатах.

2. Сторони проводять політику, спрямовану на розвиток відповідних інструментів, зокрема, надзвичайно важливих агроекологічних програм у Карпатах, які сприяють інтеграції екологічних інтересів у сільськогосподарську політику та плани управління земельними ресурсами, а також враховують важливе екологічне значення Карпатських гірських екосистем, зокрема, природних та напівприродних трав'яних екосистем як складової частини екологічної мережі, ландшафтів та традиційного землекористування.

3. Сторони проводять політику, що має на меті сприяння та підтримку використання засобів та програм, які відповідають міжнародно узгодженим принципам щодо сталого управління лісовими ресурсами.

4. Сторони використовують практику щодо сталого управління гірськими лісами у Карпатах, беручи до уваги багатогранні екологічні функції лісів, важливе екологічне значення Карпатських гірських екосистем, а також менш сприятливі умови у гірських лісах.

5. Сторони проводять політику, спрямовану на оголошення природоохоронних територій в природних та, особливо, в незайманих лісах достатнього розміру та достатньої кількості для того, щоб обмежити чи заборонити їх використання відповідно до поставлених завдань щодо їх збереження.

6. Сторони сприяють застосуванню безпечних для довкілля заходів у сільському господарстві і лісівництві, які забезпечують необхідну затримку опадів у горах з метою подальшого запобігання повеням, підвищення безпеки життя та майна.

Стаття 7. Збалансований транспорт та інфраструктура

1. Сторони проводять політику планування та розвитку щодо сталого транспорту та інфраструктури з урахуванням особливостей гірського довкілля, необхідності охорони вразливих територій, особливо регіонів, багатих на біорізноманіття, територій, на яких знаходяться міграційні шляхи, або тих, що мають міжнародне значення, охорону біологічного та різноманіття ландшафтів, а також тих територій, що мають особливе значення для туризму.

2. Сторони проводять політику щодо сталого транспорту та співпрацюють над її подальшим розвитком для забезпечення переваг щодо мобільності та доступу в Карпатах, яка мінімізує негативний вплив на здоров'я людей, ландшафти, рослини, тварини та їх середовища існування, та враховує потреби сталого управління транспортом на усіх стадіях планування розвитку транспорту у Карпатах.

3. На екологічно вразливих територіях Сторони співпрацюють у напрямі

розвитку моделей екологічно збалансованого транспорту.

Стаття 8. Сталий туризм

1. Сторони вживають заходів щодо сприяння сталому туризму в Карпатах, котрий надає переваги для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, посилюючи співробітництво у цьому напрямі.

2. Сторони проводять політику, спрямовану на сприяння транскордонному співробітництву для підтримки розвитку сталого туризму, розробляючи координовані або спільні плани управління транскордонними чи природними природоохоронними та іншими об'єктами, що становлять інтерес для туризму.

Стаття 9. Промисловість та енергетика

1. Сторони сприяють застосуванню екологічно чистих технологій з метою відповідного попередження, реагування та ліквідації промислових аварій, а також для збереження здоров'я людей та гірських екосистем;

2. Сторони проводять політику, спрямовану на запровадження методів виробництва, передачі та використання енергії, які зменшують негативний вплив на біорізноманіття та ландшафти і є екологічно безпечними, включаючи широке використання відновлюваних джерел енергії та енергозберігаючих технологій;

3. Сторони мають на меті зменшення негативного впливу на довкілля від розробки мінеральних родовищ і забезпечують відповідний екологічний нагляд за гірничими технологіями та їх впровадження.

Стаття 10. Культурна спадщина та традиційні знання

Сторони проводять політику, спрямовану на збереження та підтримку культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення, виробництва та маркетингу місцевих виробів, предметів мистецтва та народної творчості. Сторони спрямовують свої зусилля на береження традиційної архітектури, особливостей землекористування, різноманіття свійських (сільськогосподарських видів) тварин, рослин та фруктових дерев в Карпатах.

Стаття 11. Оцінка стану довкілля, інформаційні системи, моніторинг та раннє попередження

1. Сторони за необхідності здійснюють оцінку ризиків, оцінку впливу на навколишнє середовище та стратегічну екологічну оцінку, враховуючи особливості Карпатських гірських екосистем, а також проводять консультації стосовно проектів транскордонного характеру в Карпатах із здійсненням оцінки впливу на навколишнє середовище з метою уникнення транскордонних шкідливих наслідків.

2. Сторони проводять політику, використовуючи наявні підходи щодо моніторингу та оцінки, спрямовану на сприяння:

1) співробітництву у здійсненні науково-дослідної діяльності та наукових оцінок в Карпатах;

2) спільних або додаткових моніторингових програм, включаючи систематичний моніторинг стану довкілля;

3) порівнювальності, відповідності та стандартизації методів досліджень та відповідних заходів щодо збору даних;

4) гармонізації наявних та розробці нових екологічних, соціальних та економічних індикаторів;

5) системах раннього попередження, моніторингу та оцінці стосовно ризиків та загроз, створених природою або людиною для довкілля і

6) інформаційній системі, доступній всім Сторонам.

Стаття 12. Підвищення свідомості, освіта та участь громадськості

1. Сторони проводять політику, спрямовану на підвищення екологічної свідомості та поліпшення доступу громадськості до інформації щодо охорони довкілля і сталого розвитку в Карпатах шляхом забезпечення інформацією, а також через сприяння відповідним екологічним заходам та програмам.

2. Сторони проводять політику, що гарантує участь громадськості у прийнятті рішень стосовно охорони довкілля і сталого розвитку в Карпатах та впровадження цієї Конвенції.

Стаття 13. Конференція Сторін

1. Цією статтею засновується Конференція Сторін (надалі – Конференція).

2. Конференція обговорює загальні питання Сторін та приймає рішення, необхідні для сприяння ефективному впровадженню Конвенції. Зокрема,

1) здійснює регулярний огляд стану та підтримує впровадження Конвенції і її Протоколів;

2) приймає зміни до Конвенції згідно зі статтею 18;

3) приймає Протоколи, включаючи зміни до них згідно зі статтею 17;

4) призначає Президента та засновує міжсесійний виконавчий орган, згідно з Правилами Процедури;

5) засновує допоміжні органи, які вважаються необхідними для впровадження Конвенції, здійснює регулярний огляд звітів, які подаються на розгляд допоміжними органами та забезпечує керівництво ними;

6) затверджує робочі програми, фінансові правила та бюджет діяльності Конвенції, включаючи заходи допоміжних органів і секретаріату, а також готує необхідні розпорядження щодо їх фінансування згідно зі статтею 16;

7) приймає Правила Процедури;

8) приймає або рекомендує заходи щодо досягнення цілей, визначених у статтях 2–12;

9) у разі потреби здійснює співробітництво з компетентними органами або агенціями, як з національними, так і міжнародними, державними або недержавними та підтри-

мує і зміцнює відносини з іншими відповідними конвенціями з метою уникнення дублювання зусиль;

10) виконує інші функції, у разі потреби для досягнення цілей Конвенції.

3. Першу сесію Конференції скликають не пізніше, ніж через рік після вступу Конвенції в силу. Чергові сесії скликаються раз на три роки, якщо інше не визначено Конференцією.

4. Позачергові сесії Конференції скликаються у час, визначений або Конференцією на черговій сесії, або згідно з письмовим запитом будь-якої Сторони за умови, що цей запит, представлений Секретаріатом на розгляд Сторін, підтримується принаймні третиною Сторін.

5. Сторони можуть приймати рішення щодо запрошення на Конференцію у якості спостерігача на чергові та позачергові засідання

1) представників будь-якої держави, що не є Стороною;

2) представників будь-якої національної або міжнародної урядової або будь-якої неурядової організації, діяльність якої пов'язана з Конвенцією.

Умови щодо прийняття та участі спостерігачів встановлюються правилами Процедури. Такі спостерігачі можуть надавати будь-яку інформацію чи звіт, які відповідають цілям Конвенції.

6. Конференція приймає рішення консенсусом.

Стаття 14. Секретаріат

1. Цією статтею засновується Секретаріат.

2. До функцій Секретаріату належать:

1) організація сесій Конференції та забезпечення їх необхідними послугами;

2) упорядкування та передача наданих йому звітів;

3) координація його діяльності з секретаріатами інших відповідних міжнародних органів та конвенцій;

4) підготовка звітів про виконання його функцій щодо цієї Конвенції та її Протоколів, включаючи фінансові звіти та представлення їх Конференції;

5) підтримка досліджень, комунікацій та обміну інформацією з питань, пов'язаних з Конвенцією;

У БЕЩАДСЬКОМУ ПАРКУ НАРОДОВОМУ

Делегація Карпатського біосферного заповідника у складі заступників директора В. Покиньчереда, В. Москалюка, провідного спеціаліста В. Будзяк, лісничого Кевелівського лісництва В. Вербіцького та начальника відділу поширення екологічних знань, рекреації та туризму І. Волощука, автора цих рядків, нещодавно побувала у Бещадському парку народоному (Польща) з метою ознайомлення з діяльністю цієї природоохоронної установи у розвитку туристично-едукативної галузі.

Бещадський парк народоный займає 29.202 гектари, щороку його відвідує понад 302 тис. туристів та екскурсантів. Тут створена широка мережа туристичних маршрутів, діє 19 контрольних пунктів, 10 інформаційно-едукативних центрів, велика кількість приватних готелів для послуг відвідувачів.

У дирекції парку народоного ми ознайомилися із структурою цієї природоохоронної установи, схемою охорони, організації та розвитку туризму, зокрема екотуризму, екологічного виховання гостей і шкільної молоді, рекламою, маршрутами у природу та видавничою справою. У парку створена секція організації туристики (3 особи), яка займається залученням потоку відвідувачів та коштів, секція міжнародних зв'язків (3 особи), секція публічних заasad (займається туристичною пропагандою). Крім того, у всіх 10 інформаційно-дидактичних центрах готові подати необхідну широку інформацію про парк, поради у виборі маршруту і відпочинку. У літній період, з травня по жовтень, працює ще 29 осіб у туристичній галузі (касири, провідники). На туристичну галузь працюють і науковці цієї установи.

Делегація КБЗ побувала у науково-дидактичному осередку в м. Уструкі Дольне.

Тут розміщений і природничий музей. В осередку працює 6 осіб, які займаються не лише проведенням екскурсій, але й оформленням туристичних стежок, екологічною освітою шкільної і дошкільної молоді, вакаційною практикою студентів, навчанням працівників парку, виданням буклетів, брошур, щоденників природи та іншої природничої літератури. Для цього є потужна видавнича база, а для підготовки матеріалів залучається широке коло вчених, спеціалістів з інших наукових установ, вузів, авторів із-за кордону. Розроблена спеціальна програма екологічної освіти для

б) виконання інших функцій Секретаріату, які може встановити Карпатська Конференція.

Стаття 15. Допоміжні органи

Конференція може, у разі потреби, призначати допоміжні органи, включаючи тематичні робочі групи, для забезпечення Конференції технічною підтримкою, інформацією та порадами щодо специфічних питань, пов'язаних із охороною та сталим розвитком Карпат.

Стаття 16. Фінансові внески

Кожна Сторона здійснює внески до основного бюджету Конвенції.

Стаття 17. Протоколи

1. Будь-яка Сторона може пропонувати Протоколи до Конвенції.

2. Проекти Протоколів надаються всім Сторонам Конвенції через Секретаріат не пізніше, ніж за шість місяців до початку сесії Конференції, на якій вони будуть розглядатись.

3. Протоколи приймаються та підписуються на сесіях Конференції. Набуття чинності, внесення поправок та вихід з Протоколів здійснюється згідно із Статтями 18, 19 бис (параграфи 2-4) та статтею 20 Конвенції. Тільки Сторона Конвенції може стати Стороною Протоколів.

Стаття 18. Внесення поправок до Конвенції

1. Будь-яка Сторона може вносити поправки до Конвенції.

2. Запропоновані поправки передаються всім Сторонам Конвенції через Секретаріат не пізніше, ніж за шість місяців до сесії Конференції, на якій поправки мають бути розглянуті.

3. Конференція приймає внесені поправки до Конвенції консенсусом.

4. Поправки до Конвенції є предметом для ратифікації, схвалення та прийняття. Поправки набувають чинності на 90-й день після дати передачі до Депозитарію четвертого інструменту ратифікації, схвалення чи прийняття. Поправки набувають чинності для будь-якої іншої Сторони. На 90-й день після дати передачі до Депозитарію його інструменту ратифікації, схвалення та прийняття.

Стаття 19. Урегулювання спірних питань

Сторони урегулюють спірні питання, що виникають у разі трактування чи впровадження Конвенції, шляхом пере-

говорів, або по-іншому, згідно з міжнародним законодавством.

Стаття 19 bis. Набуття чинності

1. Дана Конвенція відкривається для підпису в Депозитарії.

2. Дана Конвенція є предметом для ратифікації, прийняття чи схвалення її підписантами Конвенція відкрита для приєднання тими, які її не підписали. Інструменти ратифікації, прийняття, схвалення та приєднання зберігаються в Депозитарії.

3. Конвенція набуває чинності на 90-й день після дати внесення до Депозитарію четвертого інструменту щодо ратифікації, схвалення, прийняття чи приєднання.

4. У подальшому Конвенція набуває чинності для кожної іншої Сторони на 90-й день від дати внесення до Депозитарію інструментів ратифікації, прийняття, схвалення чи приєднання.

Стаття 20. Вихід

Будь-яка Сторона може вийти з даної Конвенції, повідомивши Депозитарій у письмовій формі. Такий вихід набуває чинності на 180-й день від дати одержання повідомлення Депозитарієм.

Стаття 20 bis. Додаток

Додаток до Конвенції є її невід'ємною частиною.

Стаття 21. Депозитарій

1. Депозитарієм Конвенції є Уряд України.

2. Депозитарій повідомляє всі інші Сторони та країни, що підписали, про:

- 1) будь-яке підписання Конвенції;
- 2) внесення до Депозитарію будь-якого інструменту ратифікації, прийняття, схвалення чи приєднання;
- 3) дату набуття чинності Конвенції та дату набуття її чинності для кожної іншої Сторони;
- 4) будь-які заяви про вихід з Конвенції та дату, коли такий вихід набуває чинності для відповідної Сторони.

Зроблено в одному примірнику англійською мовою. Даний оригінал Конвенції зберігається в Депозитарії, який розповсюдить сертифіковані копії усім іншим Сторонам.

різних категорій населення, а кошти на видання спонсорують різні екологічні фундації.

ються ці стежки, організуються фестивалі, показові тури, надається допомога розвитку інфраструктури.

Ділова зустріч з польськими колегами відбулася в інформаційно-економічному осередку в м. Лутовісках. Тут одночасно може розміститися 40 рекреантів, візит-центр, відеотехніка, потужна комп'ютерна база, кухня. Працівники можуть надати будь-яку інформацію про парк, задовільнити найвибагливіших відвідувачів.

Бешадський парк народовий, щоб зменшити всезростаючий прес туризму на маршрути, розвиває цю галузь на цікавих територіях, які не входять до його складу. Тут будується все необхідне для відвідувачів, облаштовуються маршрути, а щоб привабити сюди гостей, широко рекламу-

Делегація з України побувала на туристичному маршруті, який веде на гору Тарнищо (1346 м. над р. м.), в етнографічному музеї народної архітектури у м. Санок, у заповіднику Мочарне, де мешкають у природному стані бобри, у фермерському господарстві с. Волосате, де вирощують гуцульську породу коней, у природничому музеї в Уструкі Дольне та інших місцях, які роблять відпочинок гостей парку привабливішим і цікавим.

Досвід польських колег дає змогу внести новий струмінь у розвиток цієї найбільш прибуткової галузі у світі на теренах Карпатського біосферного заповідника, зробити розумні корективи для налагодження подорожей у високогір'я Карпат, не наносючи шкоди унікальній природі.

*І. ВОЛОЩУК,
начальник відділу поширення
екологічних знань,
рекреації і туризму КБЗ
м.Рахів*

Для кожного з нас
чи не найважливішою сьогодні
є турбота про збереження
довкілля, від стану якого
у прямій залежності перебуває
доля суспільства, здоров'я і
добробут людини.
Тому й не дивно, що владні й
громадські інституції
та структури приділяють
цьому питанню
таку посилену пильність та
увагу.

Мирон ЦЮБИК,
начальник Державного управління
екології та природних ресурсів
у Закарпатській області

ВІД ПОРУШЕННЯ РІВНОВАГИ – ДО ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ДОВКІЛЛЯ

Специфікою нашого краю є насамперед гористість (72% загальної площі), високий індекс лісистості (51%), велика густина населення (101 особа/км²), наявність потужної гідрологічної сітки (9,4 тис. різних водотоків басейну верхів'я р. Тиси), численних джерел цілющих мінеральних та термальних вод, унікальних запасів корисних копалин (кольорових металів і поліметалів, цеолітів, солі, бентонітів, каоліну і т. ін.), багатий рослинний і тваринний світ, благодатний клімат і красиві ландшафти з вертикальною зональністю, сприятливі для розвитку оздоровлення, рекреації і міжнародного туризму. Нагадаємо, що область унікальна ще й тим, що межує із чотирма європейськими державами. Через контрольно-пропускні пункти на державному кордоні проходять міждержавні транзитні залізничні та автомобільні шляхи, нафто-газо-продуктопроводи і високовольтні лінії електропередач. В той же час область є малоземельною (0,135 га рілля/люд.), з відносно слабо розвинутою промисловістю (окрім харчової, меблевої і легкої).

Все це до певної міри зумовлює комплекс екологічних проблем, які знаходяться в полі постійної уваги держадміністрації, державного управління екології та природних ресурсів області. Насамперед зазначимо, що у спадщину нам залишилась деформована система виробничих відносин та технологій, зорієнтованих на надмірне споживання енергетичних та природних ресурсів із залишковим принципом фінансування природоохоронних заходів. Певною мірою розвитку таких процесів сприяла відверто екологічна неграмотність та безвідповідальність як простих громадян, так і управлінського апарату. Сьогодні управління екології та природних ресурсів у Закарпатській області, керуючись чинним природоохоронним законодавством, докладає чимало зусиль для того, щоб не тільки не допустити порушення екологічних норм з боку фізичних і юридичних осіб, але вживає всебічні заходи для поетапного відновлювання природних ресурсів, яким було завдано шкоду раніше (з тим, щоб не допустити продовження їх деградації в перехідний період ре-

формування економіки).

Зупинимось більш детально на пріоритетних напрямках природоохоронної діяльності з метою досягнення в Закарпатті стабільного еколого-економічного господарювання.

Найбільш гострими і ключовими у цій стратегії є передусім проблеми техногенних впливів, охорони, відновлення і збалансованого екологічно-безпечного використання лісового фонду. Вони обумовлені перш за все чинниками екстенсивного розвитку лісової галузі за останні три десятиріччя. Особливо з впровадженням природозберігаючих технологій для транспортування деревини з гір, незадовільною інфраструктурою лісових доріг, невідповідністю діючих правил рубок і їх способів у гірських умовах Карпат. У цій ситуації науковці

Якщо коротко характеризувати стан навколишнього природного середовища Закарпаття сьогодні, то насамперед зазначимо, що поєднані 1998 та 2001 років не тільки загострили наявні екологічні біди, але й додали до них нові проблеми, зокрема відбудову зруйнованого житла, гідротехнічних споруд, комунікацій, доріг тощо. Указами Президента України (1998 та 2001 роки) область була оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації. Дотепер остаточно ще не усунуто всіх наслідків цих небувалих, за руйнівною дією, поєднаних (хоч на природоохоронні заходи, зумовлені цією стихією, в 2001 році тільки через наше держуправління було виділено 7,2 млн. гривень).

закликають підвищити лісистість гірських площ, особливо водозбору Тиси, поліпшити вікову і породну структуру лісів, підняти верхню межу лісу і тим самим підвищити водорегулюючу, водозатримуючу, ґрунтозахисну й інші захисні функції лісу. Величина лісових площ басейну Тиси щодо водозахисної ролі повинна бути доведеною до такої норми, щоб будь-які (критичні за величиною) опади не спричиняли лиха. У комплексі із гідротехнічними заходами, залісненням і залуженням прибережних смуг річок і водойм, а також із реалізацією прийнятої у 1999 р. Кабінетом Міністрів України «Програми будівництва лісових доріг та впровадження природозберігаючих технологій лісозаготівель в гірських умовах Закарпаття», у поєднанні з виконанням вимог Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» ми вбачаємо можливість усунення причин формування бурхливих і руйнівних водотоків та екологічно виваженого лісокористування. Для вирішення цих та інших проблем лісового комплексу необхідні додаткові, на державному рівні, фінансові витрати та капіталовкладення. Ми сподіваємось на порозуміння і підтримку всіх гілок влади для якнайшвидшої реалізації цих заходів. І не тільки це. Для поліпшення стану довкілля необхідно поглибити міжнародне співробітництво, у тому числі розвиток двосторонніх та багатосторонніх

програм по зменшенню ризику забруднення поверхневого басейну р.Тиси, впровадження спільних програм моніторингу якості прикордонних вод, впровадження сучасних передових технологій попередження виникнення вірогідних аварійних скидів поверхневих вод потенційними джерелами забруднення.

Стосовно екологічних негараздів у сфері комунального сектору, то вони є типовими (як і для інших регіонів України). Різницю визначають гористість та висока кількість водотоків у Закарпатті (більш гострі й питання недостатніх потужностей КОС у містах і майже повна їх відсутність у селах, як і централізованого водопостачання), а також проблеми складування та переробки відходів.

Низка екологічних негараздів Закарпаття пов'язана і з агропромисловим комплексом. Невирішеною є проблема захоронення значної кількості непридатних до вживання хімічних засобів захисту рослин. В АПК (у 54 складських приміщеннях) накопичено 210 тонн отрутохімікатів. Ця проблема потребує вирішення на загальнодержавному рівні. Існують й інші болючі питання. Наприклад, ерозія земельних площ сільськогосподарських угідь через високий рівень розораності (близько 80% у низинній зоні). Значна їх частина розташована вздовж автомагістралей, залізниці. Численний транспорт (в тому числі транзитний) забруднює не тільки атмосферне повітря (70 відсотків від усіх викидів в атмосферу), але й спричиняє значне хімічне забруднення сільськогосподарських угідь, негативно впливає на водні ресурси. Належний моніторинг за цими процесами відсутній, як і за трансдонними переносами забруднення. Налагодження дієвого контролю і спостереження в цьому напрямку є також одним із основних у роботі держуправління.

Не менш значна й проблема екологічно безпечної експлуатації магістральних трубопроводів, недопущення аварійних ситуацій, котрі завдають значних збитків навколишньому природному середовищу.

Ці та інші питання охорони довкілля нашого краю були наріжним каменем розширеної колегії держуправління екології та природних ресурсів у Закарпатській області.

На ній розглянуто підсумки роботи відомства з проблем охорони, раціонального використання та примноження природних ресурсів у 2002-му році та намічено конкретні заходи щодо її докорінного поліпшення в 2003 році.

Держуправлінням вживалися певні заходи щодо поліпшення екологічного стану в області згідно плану основної діяльності на 2002 рік. Як результат, надходження коштів до

обласного фонду охорони навколишнього природного середовища (ОНПС) у порівнянні з 2001 р. зросли на 40% і становили 551,8 тисяч гривень.

За поданням та з участю держуправління підготовлено ряд розпоряджень облдержадміністрації та рішень сесії обласної ради, спрямованих на поліпшення стану довкілля. З основної діяльності здійснювався контроль за ефективністю роботи діючих комунальних очисних споруд, дотриманням природоохоронного законодавства у лісах, на лісозаготовлях та лісопильному виробництві, за станом утримання складів агрохімікатів, поводження з токсичними, промисловими та побутовими відходами, використання родовищ твердих корисних копалин, прісних та мінеральних вод. Здійснювався екологічний та радіаційний контроль транспортних засобів та вантажів на держдордоні України. Здебільшого забез-

печено у плановому режимі моніторинг стану якості поверхневих вод на річках області.

Вжито заходів щодо зниження кількості скидів забруднених стічних вод у поверхневі водойми, викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря та обсягів складування відходів шляхом видачі дозволів і лімітів та ін.

Проте, поряд з позитивним, у роботі держуправління є і цілий ряд істотних недоліків і упущень щодо позовної та адміністративної практики, комплексного та цільового підходу до вирішення екологічних проблем. Не забезпечено системного контролю за станом дотримання природоохоронного законодавства на техногенних та екологічно-небезпечних об'єктах. Зокрема, не досягнуто належного рівня відшкодування збитків по пред'явлених позовах, не налагоджено систематичного контролю та не вжито дієвих заходів у поводженні з отрутохімікатами, токсичними промисловими, а також побутовими відходами. Дає про себе знати й інша болюча проблема: не досягнуто радикального поліпшення стану лісокористування згідно Закону України "Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону". Особливо в частині стимулювання впровадження природозберігаючих технологій лісозаготівель тощо:

На аналізі цих та інших проблем зупинявся не тільки доповідач, але й інші учасники зібрання. Начальники відділів екологічного, аналітичного, геодезичного контролю, земельних ресурсів і надр Василь Багін та Сергій Василенко, крім іншого, наголосили на необхідності поглиблення міжнародного співробітництва, введення у експлуатацію чергової станції супутникового спостереження і моніторингу якості поверхневих вод у м. Тячеві, додаткової інвентаризації джерел забруднення та паспортизації сміттєзвалищ. Начальники Ужгородської та Мукачівської екологічних інспекцій Любов Спічкєй та Володимир Буслєнко зосередили увагу на проблемах оздоровлення Латориці, Ужа та інших річок, скидів неочищених стоків та якості роботи очисних споруд.

Для цього вжиті заходи, внаслідок яких ліквідовано скиди від КНС-5 у Латорицю, розпочато будівництво необхідних полігонів для сміттєзвалищ, зменшено викиди в атмосферу у результаті введення в дію мікрокотелень (Мукачівський та інші райони). В Ужгороді в зоні вул. Щєдріна доконечно вирішується багаторічна проблема ліквідації забруднення ріки Уж. На часі – єдиний підхід до розпакування

прирічкових земель, що надаються в оренду в правовому екологічному полі.

Чимало слухних критичних пропозицій прозвучало на колегії у виступах доктора біологічних наук, директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора, головного лісного обласного управління лісового господарства Володимира Кічури, відомого природоохоронця Ярослава Куценка, радника міністра екології України Тиберія Баумана, начальника обласного метеорологічного центру Миколи Данилюка та інших учасників зібрання щодо вдосконалення механізму охорони довкілля Карпат. Зокрема, йшлося про збереження ландшафтного біорізноманіття та розвитку заповідної справи, залучення широкої громадськості, в тому числі неформальних екологічних організацій посередництвом Громадської ради, інших об'єднань до активної контролюючої, практичної та виховної діяльності. В тому числі до збереження лісофонду, громадської екологічної експертизи, проведення акцій та інших масових заходів природоохоронного змісту.

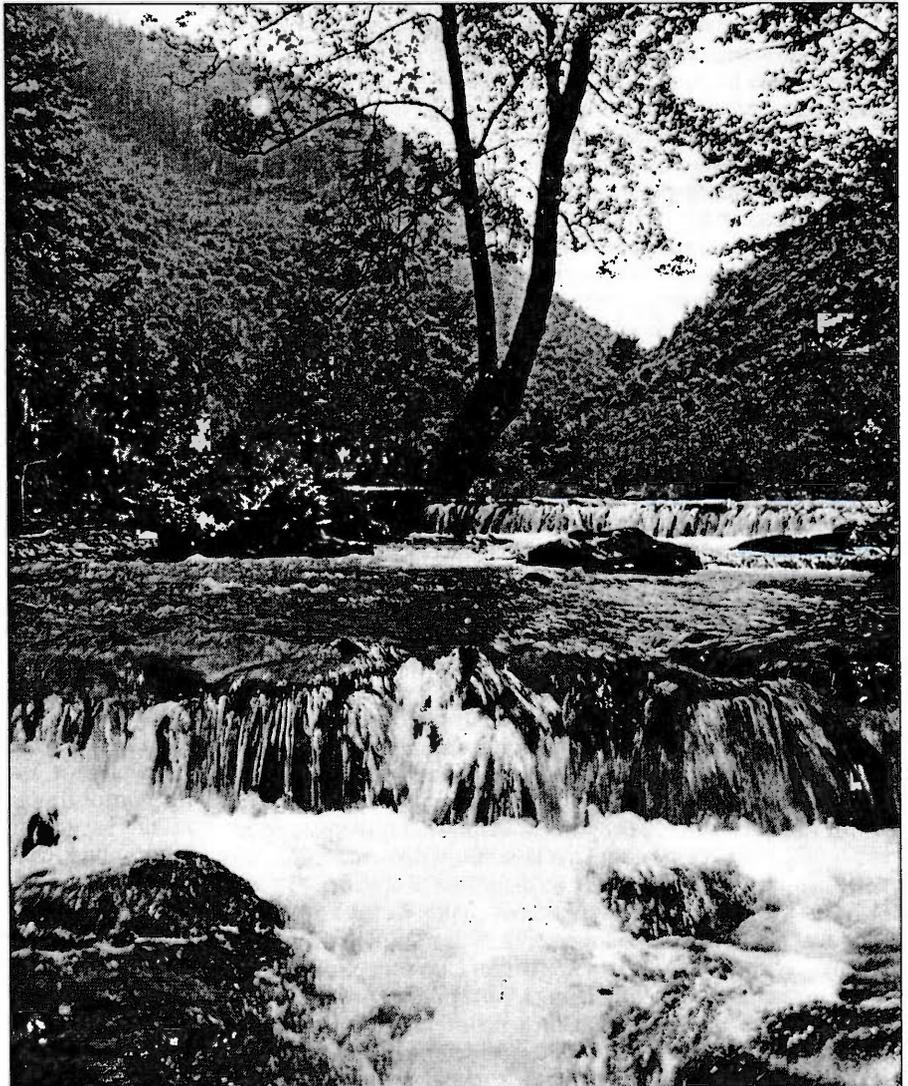
Перший заступник голови облдержадміністрації Степан Ревак та перший заступник прокурора в Закарпатській області Іван Штефанюк, аналізуючи стан охорони довкілля, наголосили на необхідності посилити результативність інспекційної діяльності управління (разом з адміністративними органами) щодо порушення природоохоронного законодавства, передусім у лісовій галузі та на інших ділянках природокористування, утилізації відходів, вирішення проблем зберігання та застосування пестицидів, отрутохімікатів та інших компонентів, небезпечних для здоров'я природи і людини. Для цього необхідно забезпечувати науково обґрунтоване, бережливе використання, моделювання, моніторинг, прогнозування та інші ефективні підходи до спілкування з природою. На виконання цих важливих заходів на колегії розроблено конкретний план спільних дій держуправління із органами правопорядку, державної влади та громадських організацій.

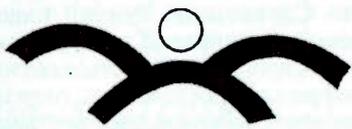
Названі заходи мають важливе значення та перспективу ще й тому, що ми ще не досягли не тільки необхідного рівня екологічного благополуччя, а й екологічної свідомості та культури спілкування з природою. В цьому контексті бачимо невикористаний потенціал громадських організацій Закарпаття. Вони можуть активізувати роботу по розширенню нових насаджень, закладанню скверів, озелененню промислових та виробничих територій, шкіл, дитячих закладів, вулиць, шляхів та інших житлових масивів, а також надавати посильну допомогу в охороні Карпатських лісів, беручи участь в рейдових перевірках та, особливо, роз'яснювальній роботі серед населення тощо. Започатковані уроки в школах і курси з основ екології у вузах ще не дали відчутних результатів. Можливо, певні екологічні знання уже є, але твердих переконань ще немає. Головною складовою у справі поліпшення екологічної ситуації з активною участю громадських організацій повинно стати впровадження диференційованих навчальних програм спеціальної екологічної освіти, виховання в дошкільних та шкільних уста-

новах, технікумах і коледжах та вищих навчальних закладах всіх форм акредитації. Вважаємо за необхідне для керівного складу різних ланок народного господарства запровадити систему курсів підвищення кваліфікації. Держуправління еко-ресурсів вбачає у цих заходах вирішальну роль наукового потенціалу Ужгородського національного університету, інших провідних освітніх закладів та громадських інституцій області.

Сьогодні, як ніколи раніше, необхідна консолідація, солідарність, порозуміння, чітка система взаємодії державних і громадських органів охорони довкілля. Віримо, що з часом так і буде. В набуток будуть запроваджені нові системні форми роботи з населенням, активізується співробітництво, оскільки мета у нас одна – зберегти й поліпшити наше довкілля, щоб у ньому було безпечно жити не тільки нам, а й прийдешнім поколінням.

Хотів би зацентувати увагу читача й на тому, що всі вище згадані заходи, в тому числі й законопроекти та погодження, обов'язково повинні проходити, крім державної, громадську екологічну експертизу. Адже робота держуправління екології та охорони природи є відкритою для співпраці з представниками наукових кіл, усіма зацікавленими неформальними об'єднаннями та організаціями. Консолідація зусиль повинна стати запорукою ефективної діяльності заради вирішення завдань, що стоять перед нашими суспільством в ім'я збереження, дбайливого користування і примноження скарбів Карпатського краю.

CARPATHIAN ECOREGION INITIATIVE

ІНІЦІАТИВА КАРПАТСЬКОГО ЕКЕРЕГІОНУ

Займаючи загальну площу 209 256 км², Карпатська гірська система, поряд з Альпами та Балканами, характеризується найбільшою біологічною різноманітністю на Європейському континенті. Тут збереглися унікальні природні об'єкти – праліси, ендемічні та реліктові види рослин і тварин, рідкісні рослинні угруповання. Карпати втілюють величезне багатство духовних та культурних цінностей, народних традицій. WWF (Всесвітній Фонд Природи) включив Карпати до «Global-200» – реєстру найбільш унікальних екорегіонів світу.

Однак сьогодні, в епоху технологічного прогресу, значних соціально-економічних та частково політичних змін, регіон Карпат знаходиться в небезпеці. Такі фактори як вирубування лісів, інтенсифікація аграрного сектору, висушування заболочених територій, урбанізація та ін. змінюють гірський ландшафт майже до невизнання. Перед регіоном все серйозніше постає питання: як вижити в сучасному світі та зберегти унікальні природні і культурні цінності?

У відповідь на це запитання, організація з охорони природи WWF запровадила Ініціативу Карпатського Екорегіону. Метою Ініціативи є збереження природи Карпатських гір та підтримка місцевої економіки і культури на користь теперішнім та майбутнім поколінням людей, які проживають посеред Європи.

Ініціатива Карпатського Екорегіону є прикладом унікальної співпраці більш ніж 50 організацій з семи європейських країн (Австрія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Україна та Чеська Республіка). Спільні зусилля партнерів Ініціативи спрямовані на розвиток та збереження природи, незважаючи на політичні та соціальні кордони в цьому ареалі. Тільки працюючи в такому масштабі Ініціатива може мати успіх в досягненні своїх цілей.

Інна ТОМАНУК,
контактна особа з питань інформування та зв'язків із ЗМІ в Україні
Ініціатива Карпатського Екорегіону
Дунайсько-Карпатська Програма
WWF – Астеріс

<http://www.carpathians.org>

Науково-популярний бюлетень «Астролог» (№4(111)2002), що вийшов у Москві накладом в 10000 примірників, опублікував статтю Олени Копилової «Карпати – центр Європи. Астрологічні дослідження географічного місця із координатами 24° східної довготи і 48° північної широти, як перехрестя європейських шляхів в еру Водоля».

На нашу думку, цей матеріал, який хоч і має дещо містичний та неоднозначний характер, може бути цікавим із багатьох точок зору. Для закарпатців, наприклад, ця публікація представляє певний інтерес хоча б

тому, що у Росії, яка є великим потенційним ринком для наших туристичних послуг, зроблена серйозна реклама цінностей Закарпаття. Автор пише, що цей регіон, «... як відносно невелика територія на заході сучасної України, відрізняється красою і величчю майже не порушеної природи та багатими і різноманітними ландшафтами», і що «ця місцевість характеризується багаточисельними археологічними цінностями, бо протягом століть входила до складу різних держав і країн». Цікавим можна вважати також і те, що автор статті на основі аналізів земного відображення небесного Зодіаку на карті Європи визначає «центр маси Європи», котрий, згідно з астрологічними прогнозами, в епоху Водоля має стати центром тяжіння, до орбіти якого ввійдуть країни і народи Східної Європи. Причому, це енергетичне Перехрестя на географічній карті України знаходиться якраз на Закарпатті біля міста Рахова, де ще за часів Австро-Угорщини у 1887 році встановлено відповідний геодезичний знак.

Детально досліджуючи із застосуванням інструментарію астрології Перехрестя Водоля під назвою «центр Європи», Олена Копилова робить неординарні аналізи минулого, та не менш цікаві прогнози щодо долі цього краю на майбутнє.

Скажімо, розглядаючи історію регіону, автор підкреслює, «... що Перехрестя центру Європи практично ніколи не було вільним від своїх більш сильніших сусідів. Проте Перехрестя майже завжди входило до складу тієї чи іншої могутньої держави (імперії). Боротьба за владу на Перехресті (перехід під те, чи інше правління) була доленосною для суміжних країн. З 1945 до 1991 рр. Перехрестя входило до СРСР і було органічно поєднано з Росією. Якраз в цей період Радянський Союз став провідною світовою державою і здійснював вплив

Федір ГАМОР,
доктор
біологічних
наук

ЦЕНТР ЄВРОПИ В АСТРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

на Європейську політику». Для підтвердження цієї тези наводиться ще один переконливий аргумент: цей край майже 600 років входив до складу Австро-Угорської імперії, яка також відіграла видатну роль на європейському континенті. Ця історична ремарка російських астрологів може розцінюватись, звичайно, по-різному. З одного боку, це виглядає як ностальгія за минулим. А втрачаючи цього географічного Перехрестя, можливо, розглядається деякими силами як гіпотетична причина зменшення колишньої європейської могутності Росії. Крім того, тут напрошується ще один, уже власне не астрологічний, прогноз: та країна, яка володіє цим Перехрестям, просто Небом приречена відігравати провідну роль у Європі. Саме тому, з точки зору астролога, «цей регіон у майбутньому має стати місцем примирення різних інтересів сусідніх регіонів, країн або народів».

І ще одна важлива думка цього тракту: широке використання вигідного становища цього місця як центру Європи та його екзотичної природи, унікальних природних ресурсів будуть у майбутньому складати основу благополуччя народу, що тут проживає. Прогнозуються основні види діяльності, що знаходяться під заступництвом того чи іншого знаку Зодіаку. «Розквіт економіки регіону, – пише астролог, – пов'язаний з обслуговуючими галузями виробництва, ремонту або сервісу, з легкою промисловістю, засобами медицини та гігієни, а також прибутками від збору врожаю та його якісного збереження. Знак Діви керує здоров'ям. Тому дуже перспективним виглядає розвиток курортів, особливо пов'язаних з гірським повітрям, лікувальними водами і т.д. Знак Діви відхиляє штучне харчування, тому найкращими ліками є народні продукти та соки, взагалі все природне та натуральне. Дрібні плоди, особливо горіхи, виноград і кісточкові знаходять-

ЛЮДИНА І БІОСФЕРА

У липні 2003 р. у Парижі відбулося засідання Бюро Міжнародної координаційної ради програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера" (МАН ЮНЕСКО), в ході якого були розглянуті такі питання:

1. Внесення нових біосферних територій до Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. З 25-ти поданих країнами-членами ЮНЕСКО пропозицій було відібрано 15 біосферних резерватів для включення до зазначеної мережі. Всесвітня мережа нині нараховує 440 біосферних заповідників у 96 країнах.

2. Стан збереження біосферних територій, що внесені до Всесвітньої мережі більше 10-ти років тому. Серед 21 об'єкту предметом оцінки були також українські біосферні заповідники "Карпатський", "Чорноморський" та "Асканія Нова". Дорадчий комітет МАН ЮНЕСКО рекомендував секретаріату МАН сприяти у проведенні семінару з питань подальшого розвитку Карпатського біосферного заповідника з урахуванням висловлених рекомендацій та за умови офіційного звернення української сторони.

У питанні "Стратегія та методологія подальшого розвитку та ліпше функціонування Всесвітньої мережі біосферних заповідників" було розглянуто, зокрема, такі аспекти, як посилення освітньої та наукової ролі заповідників, їх внесок в економічний розвиток регіонів, включаючи питання сталого туризму, стратегія попередження конфліктів та суперечок навколо біосферних територій.

ТИСОЮ – НА ПЛОТАХ

Від верхів'я Тиси до м. Салпоку (Угорщина), куди півстоліття тому водою на лісову бірку ще сплавляли деревину, пройшли два плоти, хоч ще децю й було затруднено перекатами.

Як повідомив начальник державного управління екології та природних ресурсів в Закарпатській області Мирон Цюбик, на них 10 учасників експедиції, яку він очолював, обстежили на 500-кілометровому відтинку ріки сучасний стан русла, джерела його забруднення, руйнівні наслідки повеней, біорізноманіття. Супроводжували їх обладнані під лабораторії дві автівки, які забірли проби води для подальших аналізів.

Проект "Тиса – 2003" зачінає інтереси спільної охорони водних ресурсів України, Угорщини, Словаччини, Румунії, Сербії. Крім ужгородських науковців, у складі експедиції, приміром, перебував гідролог з Будапешта, але більшість представляла екологоосвітні організації.

За фактологічними матеріалами планується випустити монографію щодо проблем екології цього регіону, книгу нарисів природоохоронної тематики, телефільм.

Експедицію здійснено за підтримки Закарпатської ОДА. Плоти зроблено такими, як їх запам'ятав Іван Тацін, йому 84 роки і він пережив останніх бокорашів. Спуститися Тисою на забутих тепер дарабах екологами вибрано як оптимальний варіант, аби порівняти, що вже втрачено у природному світі, що й наскільки швидко втрачаємо далі?

Василь ЧЕРЕПАНА.

ся під управлінням Диви. Тому тут перспективне виноградарство і садівництво». А знак Риби, сили якого сфокусовані до Центру Європи, спонукає до відновлення розвалених замків, пам'ятних місць та святинь, які будуть приносити доходи під час екскурсій і туризму. Крім того, знак Тільця пророкує добрий заробіток цьому краю «на презентабельному зовнішньому вигляді міст, сіл, народних промислів і краєзнавчих цінностей».

Звичайно, ми далекі від думки, що всі люди однаково вірять в гороскопи. Але для мене як людини, яка прагматично дивиться на життєві речі, ці прогнози астрологів видаються достатньо реалістичними. Адже, справді, через географічне становище, унікальні природно-кліматичні умови, етнічні та культурологічні особливості цей регіон завжди привертат увагу країн як на Сході, так і на Заході. Ці місця завжди були історичним перехрестям торгових шляхів, як магніт притягували ділових людей та просто туристів. Скажімо, місто Рахів, яке знаходиться поряд з Перехрестям Європи, очевидно, не випадково іноземці ще в 30-ті роки минулого століття шанобливо величали «гуцульським Парижем». Розмірковуючи з цього приводу, більш ніж півстоліття тому назад відомий громадсько-політичний діяч Закарпаття Степан Ключурак писав: «Приходять сюди люди майже з цілої Європи. На хідниках Рахова зустрічаєшся з сухорлявими англійськими довганями, з низькими чорними говірливими французами, з самовпевненими, трохи гордими та не менш говірливими чехами, сумного характеру поляками, веселими українцями з того та цього боку Карпат. Крім цього, майже на кожному кроці можемо зустрітися з твердими сивими германцями, які особливо в зимовий сезон заповнюють вулиці Рахова. І треба признатися, що всі ці чужоземці надзвичайно задоволені Раховом, населенням, чистотою, реставраціями, і хто з них раз був у Рахові, завжди змагається знову повернутися до нього». І хто знає, чи не сили Зодіаку сприяли і сприяють такій популярності цієї місцевості.

А сьогодні географічний центр Європи входить до складу Карпатського біосферного заповідника, який добре відомий в Україні та за її межами як науковий, екологічний та туристично-рекреаційний центр. На його базі проводиться багато міжнародних конференцій. Він входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, нагороджений Радою Європи Європейським дипломом. Тут розробляються і реалізуються чимало різноманітних проектів з участю науковців та спеціалістів із Швейцарії, Австрії, Ліхтенш-

тейну, Німеччини, Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Румунії тощо. З метою популяризації географічного центру Європи тут будується еколого-культурологічний комплекс, готується проведення міжнародних фестивалів культури та мистецтв. Крім того, враховуючи особливе значення цієї території, з метою збереження унікальної природи та підвищення життєвого рівня громадян у цьому регіоні розроблено проекти створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів», відкриття руху пасажирських потягів за маршрутами «Київ-Рахів-Бухарест» тощо. В газеті "Голос України" опубліковано проект створення в Україні нового Євразійського транспортного коридору Транс-Україна. І нам здається, що існуюча транскарпатська залізнична гілка, що пролягає через "Центр Європи", може стати дуже важливою складовою цього транспортного коридору, адже якраз ця залізниця дає можливість запровадити туристичні поїзди, які б курсували через Карпатські гори до Бухареста та Будапешта, з'єднати Україну та Росію із великим Чорноморським портом Констанца. Тому здається, що уряди України, Румунії та Угорщини мали б дуже уважно вивчити перспективу відкриття руху потягів через Карпати, які, без сумніву, дали б великий поштовх не тільки зближенню народів цих країн, але й сприяли б соціально-економічному розвитку регіону.

І ще одна цікава деталь. До цього місця останнім часом чималий інтерес проявляють деякі російські ідеологи. Так, нещодавно сюди завітали керівник Православної партії Росії, льотчик-космонавт, двічі Герой Радянського Союзу В.В. Аксьонов та співголова Президії Центральної Ради «Духовное движение России» Г.Ф. Козлітін, які ініціюють проведення в цьому краї з'їзду слов'янських народів та активно розробляють ідеологію феномену центру Європи як основи для духовного об'єднання європейських народів. Або ще таке: керівництво громадського об'єднання української діаспори за кордоном «Рідна хата» планує поряд з Каневом, де поховано Т.Г. Шевченка, створити у географічному центрі Європи свій духовний центр.

Отже, як бачимо з короткого історичного екскурсу та переліку нових ініціатив, енергетичне Перехрестя під назвою «Центр Європи» справді має якусь притягальну силу...

Олександр ГЕРЕВИЧ,
Закарпатський обласний
еколого-натуралістичний
центр учнівської молоді
м. Ужгород

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сукупна людська діяльність, так званий антропогенний фактор, тепер найбільш потужна складова тиску на довкілля, що впливає на екстенсивні процеси кліматотворення, зміну ландшафтів, кількісний і якісний склад біологічних видів, неживі природні ресурси більше, ніж такі природні явища, як землетруси, вулкани, повені, різкі перепади температур тощо.

Ця вагома об'єктивна реальність потребує глибокого аналізу наслідків природокористування, аналітичного, науково обгрунтованого підходу до будь-якої діяльності людини, зобов'язує суспільство неформально віднести до екологічної освіченості населення. Відтак необхідна програма конкретних теоретичних і практичних дій, спрямованих на вивчення, дослідження, охорону і примноження біологічних ресурсів, повсюдне забезпечення не на папері, а в житті механізмів реалізації Закону "Про охорону навколишнього природного середовища", а для освіти ще й Законів "Про освіту" та "Про позашкільну освіту", в яких пріоритетними виділені саме напрямки еколого-натуралістичної освіти і виховання.

Аналізуючи щоденні інформації про довкілля, можна констатувати, що здебільшого це відбиток адекватного, доволі часто, на жаль, низького рівня екологічної свідомості й культури населення. Звідси необхідність формування, причому вже в молодому віці, стійких переконань щодо виключно гармонійного, взаємовигідного співіснування суспільства з живим світом; закріплення у свідомості кожного громадянина ідей і засад сталого, збалансованого природокористування та принципів особистої відповідальності за якісний стан довкілля. Сьогодні дійсно вимагає піднести на високий щабель розуміння значущості екологічної освіченості і культури особистості в охороні природи.

Прогресивній частині педагогів зрозуміло, що процесом екологічної освіти й виховання повинна стати чітка система, що передбачає інформаційну наступність і безперервність, логічне, з урахуванням вікового цензу, розкриття екологічних проблем, залучення учнівської молоді до практичних природоохоронних заходів. Обов'язковими компонентами цього процесу, як на мене, повинні бути не тільки суто шкільні предметні години чи вузівські

Кожна жива істота, в тому числі й людина, є споживачем та користувачем природних ресурсів. Так чи інакше, хто в більшій, хто в меншій мірі, але всі ми кожним прожитим днем впливаємо на стан оточуючого природного середовища. І це аксіома.

/дисциплінарні/ курсові "пари", а уроки і заняття в обов'язковому поєднанні з фаховими виховними позаурочними, позакласними, позашкільними (позааудиторними для студентів) природоохоронними заходами: польовими практиками і дослідженнями, експедиціями, практичними екологічними акціями. Адже відомо, яке важливе значення для закріплення теоретичного матеріалу мають практичні заняття, особливо в нашому випадку, коли мова йде про природничі дисципліни – ботаніку, зоологію, географію, а надто – екологію, охорону природи. Жодна словесна інформація, хай і підкріплена чудовими ілюстраціями, фотоматеріалами (прозірками, світлинами), кіно-, чи відеofilmом, не замінить живого сприйняття природи. Уроки, позакласні заходи, гурткові заняття, проведені на лоні природи, сприймаються емоційно, мають позитивний поліфонічний вплив на зорові, слухові, відчуттєві аналізатори молоді. Побачене й відчуте при безпосередньому спілкуванні з навколишнім середовищем легко засвоюється й відтворюється в пам'яті, спонукає логічно мислити, робити власні висновки,

знаходити свої, індивідуальні, часом оригінальні пояснення, а не уявляти ті чи інші явища, окремі об'єкти зі слів викладача, вчителя, керівника гуртка.

Логічним, завершальним наслідком такого комплексного підходу до екологічного освітньо-виховного процесу має бути досягнення мети: **виховати людину-громадянина, не байдужого до стану навколишнього природного середовища, громадянина компетентного, прагнучого і здатного, за необхідності, до участі в процесах прийняття рішень з екологічних питань.** Іншими словами, не сума біологічних знань чи обізнаність з екологічними проблемами довкілля визначатимуть екологічну сутність особистості, а принципи і позиція за будь-яких умов відстояти інтереси довкілля, вміння організувати процес і бути активним виконавцем природоохоронних заходів у відповідності із законами природи та вимогами екологічного законодавства України, що, повторююся, і є засадами природокористування розуміння, мислення, дії в контексті сталого розвитку.

Але тут є свої проблеми. Аналізуючи поведінку сьогоденних учнів і особливо старшоклаєників, можна відзначити, що зовсім незначна їх кількість свідомо і в будь-який час гото-

ва до активної позитивної, в тому числі природоохоронної діяльності. Скоріше навпаки. Відчувається якась закомплексованість і сором'язливість, коли треба відстояти культурні, гуманні принципи, здоровий спосіб життя, природу. Перевиховувати таких учнів – справа надзвичайно складна і невдячна, з огляду на сьогоденний (будемо сподіватись тимчасовий) стан фінансування освіти і жалюгідний соціальний статус освітянина. Та це не означає, що педагог, коли він справді ПЕДАГОГ, може погоджуватись і миритись з таким станом справ, та прикриваючись цим (хоч і не безпідставно), бездіяти. Треба знаходити шляхи, а вони є, і щонайшвидше надолужувати упущене.

Що стосується екологічної освіти й виховання, тут, як і в кожній справі, потрібно чітко визначитись, що ставити головною метою справи, який кінцевий результат передбачається, хто, кого, з якого віку, чому і для чого повинен навчати?

Моє бачення – екологічна освіта і виховання потрібні як необхідна передумова для закріплення в свідомості молоді активної громадянської позиції у природоохоронній діяльності.

В школі, уже з першого класу, важливо всебічно, терпеливо, а, головне, кваліфіковано спрямовувати світогляд учнів на цілісність і тісний взаємозв'язок рослинного і тваринного світу між собою та компонентами і явищами неживої природи – водою, світлом, температурою, зміною пори року тощо. Акцентувати учням на ролі саме антропогенного фактору в змінах у навколишньому природному середовищі, необхідності гармонійного, взаємови-гідного, невиснажливо-го співіснування людського суспільства з прадавнім екологічно злагодженим механізмом живої природи.

Розвиток будь-яких напрямків чи галузей суспільства, в тому числі освіти, науки, охорони природи повинні враховувати і соціально-політичні аспекти держави. Запорукою демократичного шляху є високий інтелектуальний потенціал, компетентність, сміливість та активність громадян. В нашому

випадку – це екологічна свідомість і культура всіх членів суспільства, спільна природоохоронна діяльність як складова еколого-економічного прогресу конкретного регіону і країни в цілому.

Не дивлячись на тривіальність вислову: **“Роль громадськості в охороні природи”**, сьогодні актуальність змісту й цього поняття стає дедалі вагомим, а реалізація суті – вкрай необхідною.

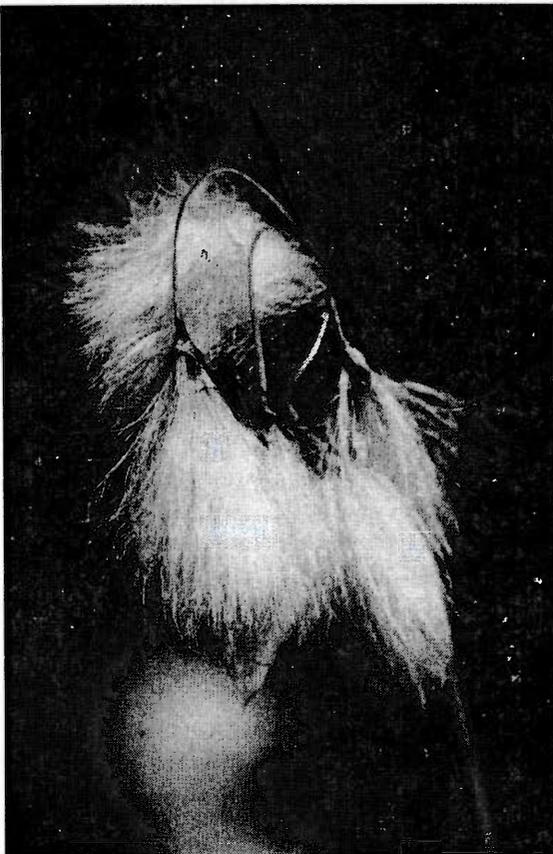
Громадськість, а це – всі люди, в тому числі керівники й робітники, зайняті у виробництвах, що безпосередньо пов'язані з використанням природних ресурсів. Їх діяльність змінює, здебільшого, на жаль, зменшує (збіднює) кількість останніх. Вилучення земельних територій виключно для потреб людини (особливо техногенне) робить біотопи непридатними для нормального існування дикої фауни і флори. Катастрофічно зменшуються зелені зони, ліси, провокуються природні катаклізми – ерозії ґрунтів, пожежі, зсуви, повені. Зрештою, серйозно порушуються екологічна рівновага та функціональність еволюційно злагодженого механізму живої природи.

Не розуміти цього або робити вигляд, що нічого шкідливого не діється, означає свідомо (якщо це можна назвати свідомістю) семимильними кроками наближати екологічну катастрофу, тобто знищення всього живого і не тільки у своєму регіоні чи своїй державі, але й на планеті.

В наш непростий час, коли домінують для чималої кількості населення України все ще залишаються економічні проблеми, легко піддатись спокусі приносити в жертву природні ресурси, продовжуючи втілювати нові чи підтримувати діючі згубні виробництва.

Як запобігти цьому? Висновки прості, шляхи їх вирішення легко формулюються на папері, але реалізація в житті є занадто складною справою.

Як не прикро, в нас ще доволі середня поінформованість населення про реальний стан природних ресурсів, в тому числі таких абіотичних складових, як повітря, питної води, а також продуктів харчування тощо. Офіційними джерелами не рідко замовчуються наслідки для довкілля і здоров'я людини, викликані негативним впливом згаданого антропогенного чинника. А тому серед великої кількості людей, на превеликий жаль, поширена думка, що гро-

мадськість не в змозі протистояти негативним чинникам екологічних бід, а, отже, й не повинна, бо безсила протидіяти. І це не дивлячись на існування в Україні ще з 1991 року Закону "Про охорону навколишнього природного середовища" та ратифікацію в 1999 році Верховною Радою Орхуської Конвенції "Про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища".

Для поліпшення стану справ потрібна:

- не декларована словесна, а реальна, дієва природоохоронна просвіта;
- обов'язкове втілення й реалізація навчальних концепцій (програм) екологічної освіти і виховання в дитсадках, школах, позашкільних установах, вузах;
- максимальна поінформованість населення про стан природних ресурсів та наслідки непередуманих дій розпорядників природними ресурсами (цифрові дані якісного стану води, повітря, продуктів харчування, відтак дані про хвороби тощо);
- збільшення кількості друкованих екологічних видань, теле-, радіопередач;
- підвищення ролі і дієвості громадського контролю за станом довкілля. Оприлюднення ЗМІ негативних екологічних прикладів, конкретних назв підприємств та прізвищ порушників;
- активізація природоохоронного руху, об'єднання зусиль державних і громадських природоохоронців для протистояння лобюванню проектів без екологічної експертизи. Відтак заборона впровадження виробництв, що призводять до негативних наслідків у біогеоценозах та небезпечних для життя і здоров'я людини;

• значна підтримка (моральна та матеріальна) з боку держави, українських та зарубіжних екологічних фондів освітнім закладам, позашкільним еколого-натуралістичним установам, неурядовим екологічним організаціям для втілення ними освітньо-виховних та практичних природоохоронних заходів.

Сподіватись на результат можна тільки маючи позитивні результати у впровадженні системи екологічної освіти й виховання, що можливе лише за умови, коли реалізацією еколого-освітніх та просвітницьких програм займатимуться фахівці природничих дисциплін і науковці, досвідчені практики та педагоги, використовуючи базу навчальних установ та закладів чи структур природно-заповідного фонду на-

ціональних природних парків, заповідників або через діяльність у громадських екологічних (педагогічних) організаціях. Необхідно, щоб діяльність громадських екологічних організацій була спрямована на підвищення рівня екологічної свідомості, культури населення, сприйняття світогляду сталого розвитку, мобілізацію громадськості на кваліфіковану посильну допомогу у практичному вирішенні локальних і масштабних екологічних проблем.

Словом, треба створити передумови, щоб бути впевненим, що діяльність громадськості буде екологічно грамотною і заходи зі збереження одного біологічного виду не призведуть до негативних наслідків по відношенню до інших видів чи погіршення загального стану екосистем.

Передувати цьому повинна належна природоохоронна освіта й виховання, починати яку треба з дошкільників, учнів-початківців і не зупиняти процес у зрілому віці.

Той, хто хоче займатись екологічною освітою та природоохоронною діяльністю як педагог, наставник, організатор екологічних акцій, повинен усвідомити, що:

1. Екологічна освіта та виховання – це біологічна, філософська, педагогічна категорія, але не єдина складова загального навчально-виховного процесу.

2. Для всіх дітей, учнів, студентів необхідне чітке обґрунтування причин, чому саме ми повинні цим займатись обов'язково, роблячи акцент на зростанні ролі (масштабів, наслідків) саме антропогенного фактору.

3. Спрямованість тем і практичні завдання повинні бути розраховані і розроблені окремо на:

- конкретний контингент (група, клас);
- загальну аудиторію (виховні години, збори, масові заходи);
- на особу за віковою, психологофізичною диференціацією (індивідуальні заняття).

4. Екологічні проблеми повинні бути розкриті як для загального ознайомлен-

ня і вивчення (глобальні – парниковий ефект, зміна клімату, транскордонні і загальнодержавні), так і для ґрунтового вивчення, дослідження і участі в практичній діяльності.

Наприклад, для Закарпаття учням і дорослому населенню необхідно якомога більше знати про Карпати як екосистему, причини і наслідки катастрофічних паводків, зсувів, селів; видовий склад рідкісних рослин і тварин, про великі міжнародні природоохоронні програми, серед яких Ініціатива Карпатського Екорегіону, і бути готовими до участі в практичних природоохоронних заходах.

Екологічне мислення, природоохоронна культура, свідомість і активність повинні стати способом життя, оволо-

діти розумом. Тоді адекватними й розумними, екологічно грамотними будуть і дії.

Не забуваймо, сьогоднішній учень є виключно природокористувачем, а завтра буде розпорядником природних ресурсів. І надзвичайно важливо, з яким екологічним багажем учорашній школяр увійде в доросле життя, коли його діяльність дедалі вагоміше впливатиме на навколишнє природне середовище. А можливо, й стане вирішальним антропогенним фактором. На разі не так багато педагогічних працівників чітко уявляють собі, що таке процес сталого розвитку і як його реалізувати. Це є головною проблемою освітян – віднести до цього відповідально.

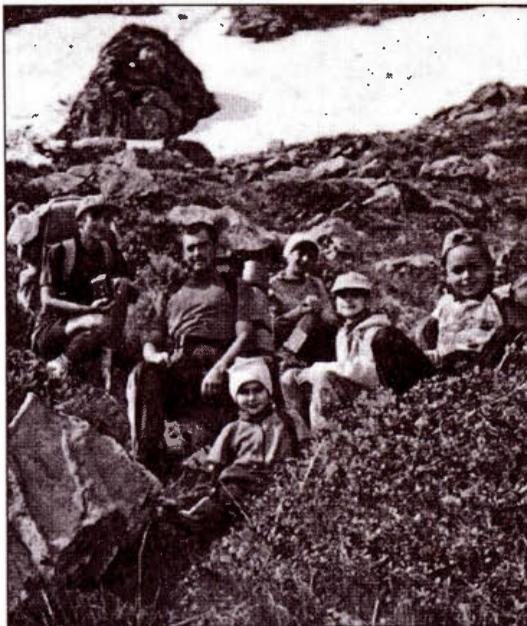
ГОРИ І ЛЮДИ

Добрий день, шановна редакціє журналу «Зелені Карпати»!
Звертається до Вас учениця 9-го класу Ольга Форгіль з смт. Верховини, що на Івано-Франківщині. Я багато подорожувала і подорожую разом з батьками Карпатами. Наші гори дуже гарні і мальовничі. Я вже побувала на Говерлі і на горі Піп-Іван. Надсилаю на фотоконкурс «Гори і люди» чотири світлини, на яких відображені миттєвості моїх походів.

Присілок Багни

Водоспад біля підніжжя гори Вухатий Камінь.
Чорногірський хребет (вищу озеро Бербешескул).
Контрасти Чорногори (початок липня).
Витоки річки Чорний Черемош, кляуза Балтагура.

Зелені Карпати

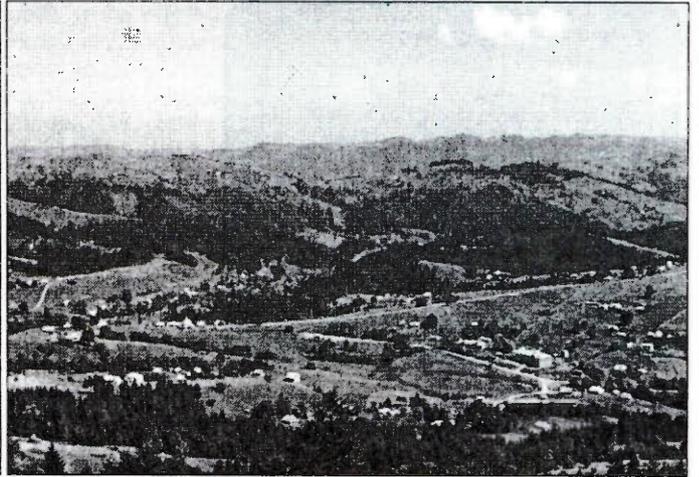
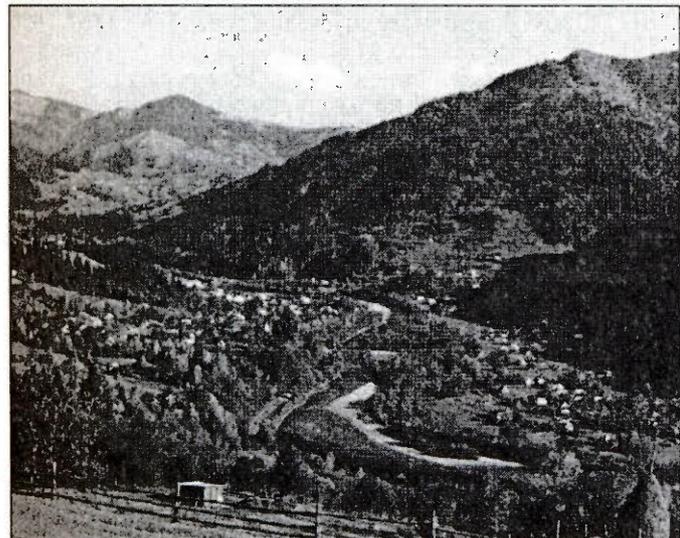
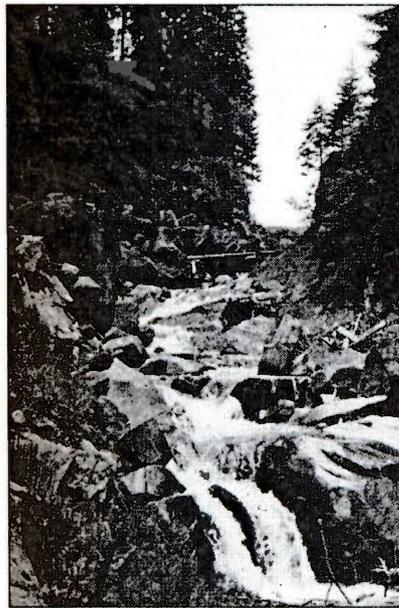

Фото Любові ЦВІЛЯНЮК
с. Криворівня
Верховинського району
Івано-Франківської обл.

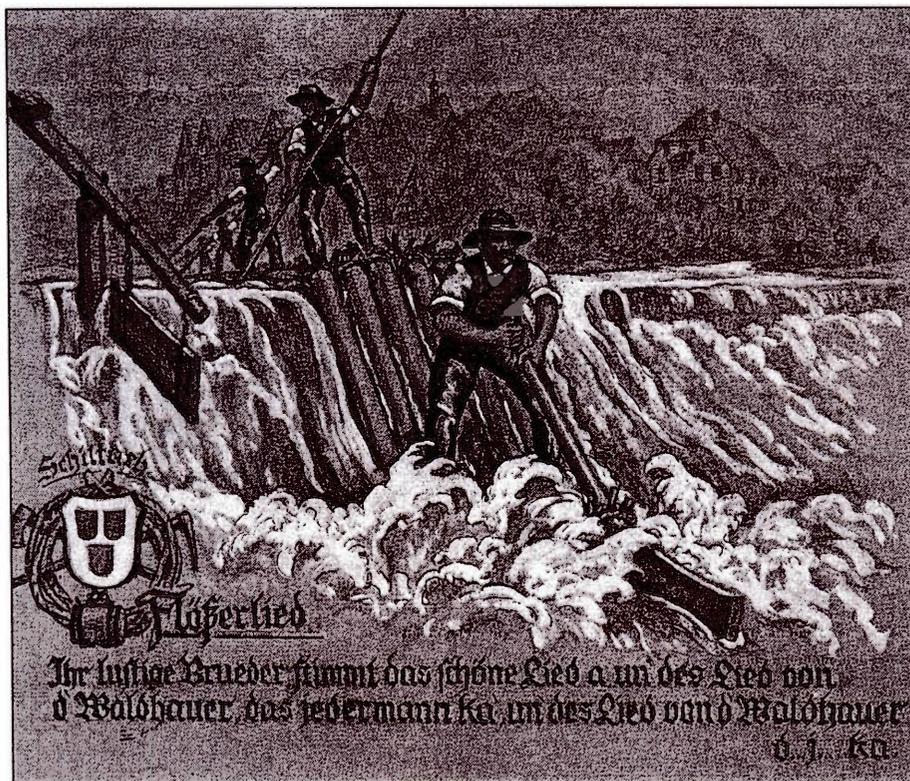

Протягом тривалого часу і до останньої чверті 19 століття використання лісів східної половини Закарпаття було тісно пов'язане з розробкою марамороських родовищ солі та її вивезенням водним шляхом до ринку збуту. Державні ліси, повністю підпорядковані соляній управі, мали забезпечувати промисел хвойною деревиною; частина лісоматеріалів купувалася також з приватних маєтків та лісів коронних міст.

Павло КАПЛУНОВСЬКИЙ,
старший співробітник Карпатської лісової
науково-дослідної станції
м. Мукачево

КІЛЬЦЯ НА СТОВБУРИ ЧАСУ

ІСТОРІЯ ЛІСІВ СХІДНОЇ ПОЛОВИНИ
ЗАКАРПАТТЯ

За гаттю утворювався став з плесом від одного до кількох гектарів. При його спорожненні бурхливий потік ніс плоти до лісових бірж в Сіреті чи Буштині. Сіль на плоти вантажили в брилах чи в тарі (дубових бочках). Далі плоти пливли вниз по Тиси до угорських міст Таркані, Токаю або Сольноку. Деревину плотів теж продавали на пиломатеріали чи як будівельний ліс.

Найбільше штучне водоймище такого типу – Апшинецьке, в басейні Чорної Тиси, з плесом 6,7 га та ємкістю 300 тис.кбм води, влаштоване в 1871–72 роках, спорожнювалося за 2 години 50 хвилин. Всього ж на гірських річках Закарпаття в різний час (до 1914 року) існувало 32 лісосплавні гаті; найбільша кількість – на притоках Чорної та Білої Тиси. (Кілька плотин лісова управа мала по лівому борту Тиси, за межами нинішньої території Закарпаття).

На спорудження гаті, залежно від розмірів, йшло 10–15 тисяч кубометрів відбірної деревини. Щороку вимагали опорядження русла та береги сплавної ріки. Зрозуміло, за таких значних витрат на гідротехнічні роботи по введенні споруди в дію рубкою проходили весь водозбір. Лише резервна смуга пралі-

су навколо водоймища залишалася для його збереження і розроблялася останньою.

Використання деяких гатей поновлювалося, коли на водозбірній площі пристигли лісостани наступного покоління. Так, з вже згаданого Лазещинського водоймища, збудованого 1770 року, плоти знову спускали в роках 1841, 1867, 1879, 1912. Від Кваснівського, в басейні Білої Тиси, спорудженого 1885 року, сплав поновлювався 1895 та в період 1924–35 рр. Занесене мулом місце його колишнього розташування досі помітне на потоці Квасний. Щаульська плотина діяла з 1866 року, потім відбудовувалася через 23 роки тощо. Дані взято з книги Г.Вінцента.

Протягом першої половини 18-го століття ліс сплавляли переважно з Чорної та Білої Тиси, а з другої багато плотів йшло по Тересві – з Бруструянських (експлуатуються з 1778 року), Мокрянських; також по Тересві – з Синевирських лісів. Річна потреба солекопалень на плоти, яка в 1778 році складала 34 тисячі стовбурів ялини, до 1812 року зростає втричі, і становить 1125 тисяч стовбурів, або близько 100 тисяч кубометрів.

Лісозаготівлі велися так, що з водозбору рубали все придатне для будівництва плотів. Хвойні дерева з товщиною стовбура понад 80 см, непридатні для сплаву внаслідок кам'янистості русла, залишали стояти, як і домішок листяних порід, дерева з вадами стовбура. З пралісу використовували близь-

Коли саме почалося вивезення солі плотами (пише А.Златнік), документально встановити не вдалося. Вже в 16 ст. населення, що мешкало в долинах Ріки, Тересві, Тересви та верхів'ях Тиси, вирубувало для продажу соляній управі багато ялин з ближніх масивів “безсистемно і безоглядно”. На той час мішані хвойно-букові лісостани в долині Тиси сягали В.Бичкова, а по Тересві – Дубового. Ще до початку 18 століття в найбільш зручних місцях (від Устерік до Трибушан (Ділового) тривалою вибіркою хвойних дерев мішані ліси перетворювалися на букові. Соляна управа після 70-х років 18 ст. купує ліси в долинах двох річок по лівому борту Тиси (зараз – на румунській території) – 17,8 тис.гектарів за 3 тисячі злотих, також деякі масиви в Тересвянській долині; вони були теж спрацьовані. Поблизу солекопалень лісосировинні ресурси вичерпалися.

Верхні частини гір, до головного вододілу, були вкриті малопорушеними пралісами. Доставка хвойної деревини звідти вимагала регулювання стоку гірських річок – спорудження водонакопичувальних плотин, опорядження русел та берегів для можливостей сплаву.

Перша закарпатська гать, на потоці Стебник поблизу Ясіня, датується ще 1724 роком. Протягом 18-го століття у верхніх притоках гірських річок Марамороша було побудовано ще 7 “водних преград”, зокрема в Лазещині, 1770 р.; на Мокрянці – 1778 р., Турбатську та Плайську плотини – 1784 р., та інші.

ко 40–50% загального запасу деревини. Сезон рубки тривав з весни до осені, рубали дерева сокирами. Очищені від гілля та кори стовбури лишалися на лісосіці до передзимового періоду, коли їх спускали до підніжжя схилу по землі, або водних лотках, чи по лежнівці. Лише там кожен стовбур визначали за розміром, ставилося клеймо. Сплав плотів навесні тривав кілька тижнів підряд, а влітку (по мірі наповнення водосховища) – 2–3 рази на місяць. Для збільшення стоку влаштували додаткові водонакопичувальні резервуари на менших притоках головного річища. Найбільш відповідальною операцією було проведення плоту через водовипускний шлюз плотини (флудер). Якщо тут або нижче якийсь пліт застрявав (чи розсипався), затримувалося проходження всіх наступних. Сплав був справою небезпечною.

З 1785 року від вибіркової рубки на всій площі перейшли до визначених лісосік, що відводилися смугам від хребта до потока. Примикання було безпосереднє.

Частину деревини соляна управа купувала з приватних володінь. В гонитві за прибутком їх власники безжалюбно нищили свої ліси. Всі непридатні дерева кидалися в лісі. Вигідна кон'юнктура на торгах деревиною в 1860–80 роках спричинила знецінення лісостанів на зручних місцях. Площа перетворювалася на оголені схили, рубалися суцільні лісосіки і в охоронних смугах (А. Златнік), а “короїди, пожежі, випасання худоби довершували шкоду”... В середині 18 століття приватні і громадські ліси, за оцінкою сучасників, було так понівечено, що взагалі втрачалися надії на отримання з них ділової деревини в майбутньому.

Бучини розчищалися для отримання поля та пасовища. За річну плату 5 флоринів власники маєтків надавали будь-кому право зрубати довільну кількість старих дерев ясена, явора, ільма, клена (гостролистого), де завгодно.

Перевірялася лише наявність ліцензії (так званий “Axgeld”). Одному лісникові доручалося охороняти по 6 тисяч гектарів лісу чи більше. Природньо, з лісу за таких обставин вибирався, передусім, найцінніший матеріал.

Зацікавленість у використанні деревини цінних твердолистяних порід-супутників бука зросла після 1856 року, коли в Кобилецькій Полянці поставили пилу для розпиловки твердих порід, а на румунському (тепер) березі Тиси почалося виготовлення фанери. Пізніше пили на таку деревину влаштовано в Дубовому, Буштині та Лугах.

Дерева липи розшукували майстри з різьблення по всіх лісах для виготовлення різноманітних побутових та художніх виробів, церковних алтарів, посуду тощо. Звичайно, забиралася найбільш придатна частина стовбура, в коротких сортаментах, тому була доступна рубка та вивезення з будь-яких віддалених урочищ. Участь цієї породи сильно зменшилася, подекуди зникла повністю.

Для забезпечення потреб соляного промислу та сплаву лісу залізними виробами ще в 1774 році збудували доменну піч в Кобилецькій Полянці; метал виплавлявся на деревному вугіллі з ближчих лісів, руду копали теж неподалік. Інша така вагранка, теж з 18 століття, тривалий час діяла в Трибушанах (Діловому), до 1905 року, коли на її місці заснували виробництво скла. Тут же, в усті Білого Потока, працював великий тартак (лісопилка). Розпилюванням деревини в Марамороші займалися в численних населених пунктах, таких було понад півтора десятка – в Синевирській Полянці, Буштині, Усть-Чорній, Німецькій Мокрій, Брустурах, Дубовому, Сігеті, Лугах, Бичкові, Ясіну та інших.

Великим споживачем букової деревини стає лісохімічний завод у Бичкові, збудований фірмою “Клотильда” в 1872 році. Річна потреба букової сировини для цього підприємства становила близько 150 тисяч кубометрів (приблизно 300 га суцільної рубки). Деревина в розколотовому вигляді йшла сплавним каналом, для чого на Косівці влаштували плотину. Це підприємство встигло до 1914 року спрацювати половиною старих букових пралісів в долині Косівської Ріки.

З деревини дуба виготовлялася тара для солі – бочки, робили човни (також для транспортування солі) та вози. Протягом першої половини 19-го століття річне використання складало 15–20 тисяч стовбурів дуба, які вирубували в нижній частині долини річки Шопурки, частково – Косівської ріки, з дібров, “більшою частиною вже неіснуючих”, пише чеський автор в 30-х роках нашого століття.

У 50–60-х роках 19 століття в експлуатацію вже надходять поновлені лісостани на площах, які вже раніше пройдені один раз вибірковою рубкою. За загальним запасом деревини на одиницю площі вони поступаються пралісовим угрупованням, але придатних для плотів стовбурів (діаметром 37–70 см) в них більше, до 500 штук на одному гектарі, що складало 60–70% загальної маси поновлених насаджень. Наприкінці 19 століття зростає вивезення марамороських лісоматеріалів в інші країни: 1875 року експорт хвойної деревини до Голландії та Німеччини дорівнює 31,4 тис. кубометрів. За довгостроковою угодою постачалася деревина на лісопилення до Сігету та Буштина, 30 тис. кбм на рік.

Обсяг заготівель 1860 року склав: 300 тис. стовбурів на плоти, 100 тис. штук для виготовлення драпки (2 млн. штук). Розпилювалася деревина на 1 млн. дощок.

Коли до Сігета дійшла широка колія залізниці (1872 р.), транспортування солі водою припинилося. На цей час 9/10 пралісів вже пройшли рубками, в природному стані лишилося ледве 1/10 їх частина. Ліси, відділені від соляної управи, утворили дві лісові дирекції, очолювані вже лісівниками.

Але водна мережа свого значення не позбулася, тепер сплавливали деревину на розпил та продаж. До буштинських гатей – Мокрянки, Турбатської, Плайської, Бертянської – додано новозбудовану Яблунецьку (1871–72 рр.). На Рахівщині діяло 12 плотин і було збудовано Апшинецьку, Козмещик, Говерлянську (1870–73 рр.). У 30-х роках 20 століття працювали плотини на Мокрянці, Турбаті, Плайському, Красношорі, Кваснівська – на Білій Тисі.

Обсяг сплаву плотів з рахівських лісів за час з 1921 до 1934 року, за Г.Вінцентом, склав за вказані 14 років:

з державного маєтку – 1,242 млн. кубометрів,
з приватних лісів – 285 тис. кбм.

Останні плоти пройшли по Тероблі вже після II світової війни. Загалом сплав плотів на Закарпатті тривав понад два століття. Дерев'яні гаті зруйнувалися (чи були розібрані), залишилася тільки одна, відбудована на Чорній Ріці як музей лісу та сплаву.

На початок 19 століття лісова площа Мараморошини дорівнювала 479 530 га, з них коморного лісу – 14,8 тис. га, лісів коронних міст – 19,2 тис. га, приватних та концесійних – 201,307 га. Ще деяка частка припадала на церковні та урбаріальні (сільські) ліси.

Тодішнє співвідношення деревних порід: букові – 50%, ялина, ялиця – 48%, дуб – 25. Дальші зміни відбувалися не на користь хвойних та дуба – за даними 1872 року розподіл набуває такого вигляду: букові – 69,5%, хвойні – 30%, дубових лісів стало всього 0,5% за площею.

Законом від 1879 року взято під охорону приватні ліси та інші недержавні лісові маєтки. На той час вони займали 55% всіх існуючих, а деякі власники вже почали рубати лісостани віком 40–50 років. Згодом було прийнято законодавчі акти щодо поліпшення господарства в цих лісах.

Стосовно лісовпорядкування в лісах Марамороша заслуговують згадки наступні дані. Близько 1775 року було обміряно “маніпулярні” (з перевагою хвойних, найбільш цінні для соляної управи) ліси в її маєтках. Вони поділені на лісицтва в Дубовому, Ясіну, Рахові; складено плани рубок. Протягом 50–70-х років 19 століття державні ліси були знову точно обміряні, зроблена їх оцінка (таксація). Геодезичні роботи виконувалися та були завершені з 1856 до 1869 року. З колишніх лісових маєтків солекопалень створено Буштинську та Сігетську лісові дирекції (остання потім перенесена до

Рахова). Зросла кількість лісництв – Хуст, Буштино, Усть-Чорна, Сігет, Рахів (Біла Тиса), Ясіня були їх центрами. Встановлено 20-річні класи віку ялини та 100-літній вік рубки. Виготовлено картографічні матеріали, розрахунки по головному користуванню.

На посади лісничих запрошувалися випускники Тарандської школи з Німеччини.

При цьому лісовпорядкуванні (1850–70 рр.) лісові масиви поділено на квартали розміром 250–300 га за примітними лініями рельєфу. Межі позначено в природі. Малося на увазі зрубати (і поновити) один такий квартал за 20 років. Вирубку наносили на план, реєстрували в книзі лісозаготівель. Існували місцеві об'ємні таблиці для обліку кубомаси.

Щодо поновлення марамороських лісів теж є змога подати деяку інформацію з праць чеських авторів. Вони вказують, що в період 1717–1800 рр. (від повернення цієї частини Закарпаття Угорщині та до закінчення 18-го століття) про поновлення турбота була відсутня, сподівалися на самосів з залишених дерев. На багатьох площах мішаний ліс перетворився в буковий. З 1778 року інструкція передбачала очистку місць рубок, посів хвойного насіння на сніг або спущені граблями площинки. Порубочні рештки спалювали для заповнення масового розмноження короїдів.

Від початку 19 століття при експлуатації пралісів залишали насінні дерева, які потім рубали, залишаючи згнивати на місці. Проте такі дерева вряди-годи валив вітер ще до обсієння площі, ґрунт швидко вкривала трав'яниста рослинність. Проте з того періоду виникало чимало чистих смеречників з гарним запасом (приблизно оцінка – 92 тис. гектарів), вони по досягненню середнього віку характеризувалися як густі, зімкнені насадження. А там, де зробили прорідження, – взагалі найкращі зі всіх коморних лісів. Хоча термін поновлення був тривалим (10–12 років), а на частині площ пройшла зміна порід на бук.

У наступний період, 1868–1878 роки, вийшов припис перейти від посівних культур до посадки. Рекомендовалося садити ялину, ялицю, домішок модрина. В актах перевірки лісових культур (це покладалося на заступника керівника дирекції) є вказівки стосовно недостатнього догляду. Посадкою хвойних заліснювали частину листяних лісосік. У дібровах поновлення здійснювалося як посівом, так і посадкою сіянців дуба.

Буштинська дирекція перейшла на посадку лісових культур у своїх лісах від 1885 року. Вже в той час було помічено небажаність користуватися насінням з підполонинних лісів, культури з нього були низької якості. В монографії Г.Вінцента, який теж вказав на наявність насаджень з чужоземного ялинового насіння, обережно говориться про те, що гарні якості місцевої ялини варто відтворити в наступних поколіннях лісу “в тій мірі, в якій вони є спадковими” (поцінуємо сумлінність дослідника, який унікав незаперечних висновків, не підтверджених точним експериментом – П.К.). У наш час питання про автохтонну карпатську ялину та чужоземні еко-типи детально вивчив М.А. Голубець.

Повертаючись до штучного поновлення, яке здійснювалося посадкою, зазначимо наступні особливості лісокультурної справи того часу.

Висаджувалися ялина, явір, ясен, клен гостролистий. На менших висотах – дуб та ялиця групами, вище в горах садили ялину. У вогких місцях – ясен, на експонованих схилах – сосну. Кедрову сосну – в верхніх смугах гір, поблизу полонин, – 6-річними саджанцями. Подається площа лісорозсадників, яких було в 1897 році загалом 15,8 га, в 1912 році – 33 гектари. Вирощено (1903 рік) 34 млн. штук саджанців, частину посадматеріалу продавали приватним власникам лісу.

Лісосіки чистили восени, складаючи порубочні рештки у вали упоперек схилу. Сіянци на лісокультурну площу доставляли загорнутими у вологий мох з осені, де зберігали протягом зимових місяців у траншеях (модрина – в снігових ямах, що затримувало розпускання бруньок до кінця квітня, дубові сіянці цим же способом – навіть до початку червня)...

Був один спеціальний лісорозсадник для вирощування інтродукованих порід. Згадуються значні витрати на школування сіянців, тому близько 1908 року вдавалися до простригання посівів. Також були спроби школувати самосів ялиці, не зовсім вдалі за оцінкою сучасників. Перевірка якості закладених культур здійснювалася через три-чотири роки.

У матеріалах А.Златніка згадуються (на основі реферованих ним матеріалів лісничих журналів минулого часу) деякі експериментальні роботи – по внесенню добрив в розсадниках, мульчуванню міжрядь мохом чи пластинками деревини, по рубках догляду у молодняках та жердинниках. Лісничий з Лазенщини Йозеф Гофман заклад досліди по обрізці сухого гілля молодих смерек та інтенсивності проріджувань ялинових насаджень (на площі 16 га, 1932–33 рр., Г.Вінцент).

Щодо обсягу штучного лісопоновлення в мараморських лісах не позбавлені інтересу наступні цифри – 1903 року було посаджено 2138 га лісових культур, в 1911 році – 1769 гектарів, догляд за молодняками в 1911 році вказується на площі 2,3 тис. га. Стали в пригоді лісокультурні традиції закарпатських лісників в наступні часи, зокрема по закінченню II світової війни...

Згадуються в літературі і значні пошкодження лісових культур та молодняків дикими тваринами. Особливо сильно обкусують олені ялицю (угорський автор 1897 р.). “В Чорній Тисі навряд чи знайдеш деревце ялиці, молодше 30 років, яке лишилося неушкодженим копитними”. Кору молодих хвойних дерев обдирали ведмеді. Найбільше пошкоджень від копитних було на південних схилах, де зимою концентрується фауна.

Кілька слів про вітровали в 19 столітті та пізніші часи. З ними на Закарпатті лісове господарство зіткнулося в ялиниках, які змінили собою первісні різновікові мішаного складу праліси.

Поблизу Ясіня 1868 року буревій пошкодив (вивернув з корінням, зламав) 2,3 тис гектарів лісу протягом кількох годин. В районі Чорної Тиси в 1869 році – близько 15 мільйонів дерев в ялинових насадженнях. Крупні вітровали пройшли в лісах Марамороша в 1880 та 1885 роках (також і на північному макросхилі Карпат). Силові вітри особливо згубні для лісу, якщо ґрунт перезволожений. Пралісові ділянки виявилися пошкодженими менше. Також розміри шкоди залежать від рельєфу, напрямку вітрів. Після згаданих вітровалів 19 століття площі розчищалися, були знову заліснені. Вдалося використати не всю повалену деревину. Рекомендується вводити домішок ялиці та модрина до складу лісових культур тощо. Згадується, що поновлені на місцях вітровалів молоді ліси мали гарний стан...

Проминули 70–80 роки і знову ліси пошкоджено великими вітровалами 1957, 1964 років. Підсилило розмір втрат те, що масиви в горах були помережені суцільними вирубками. Як і в попередньому столітті, сталося масове розмноження короїдів. Можна ще згадати значний вітравал в Синевирських лісах, що трапився недавно, 1989 року.

У роки першої світової війни бойові дії частково зачепили і територію Закарпаття. Від гарматних обстрілів постраждали ліси поблизу перевалів; пересування військ, різні оборонні спруди нанесли чималі шкоди насадженням. Молоді посадки передвоєнних часів заростали м'яколистими породами, догляд був недостатнім. Значно скоротилася чисельність мисливської фауни.

Період 1919–1939 років, коли Закарпаття знаходилося в складі Чехословацької держави, для лісового господарства примітний підвищенням рівня господарювання. Станом на 1933 рік охоплення площ лісовпорядкування досягло рівня 96,4% в державних володіннях, 82,3 – в лісах акціонерних товариств. Державними лісами керували три лісових дирекції – Ужгородська, Буштинська та Рахівська (перенесена з Сігета, що відійшов до Румунії). Ліси поділялися на досить крупні за розмірами “лесні справи”, як би тепер сказали – лісгоспи,

а ті, в свою чергу, на лісництва. Наприклад, в Рахівській дирекції, що мала 97,5 тисяч гектарів лісів, було 9 “справ” – в Кобилецькій Полянці, Великому Бичкові, Трибушанах, Устеріках, Богдані, Білій Тисі, Лазещині, Чорній Тисі, Свидовці; вони поділялися на 35 лісництв. В лісах цієї дирекції заготовлялося хвойної деревини 210,4 тис. кбм по головному користуванню, 41,6 тис. – проміжному. Діяло 11 лісосплавних площин (Г.Вінцент).

Встановлені норми рубки лісів в цілому у Підкарпатській Русі в межах 1,2 – 1,3 млн. кбм за всі 20 років чехословацького періоду, як вказує І. Гранчак, не перевищувалися. Частина деревини заготовлялася з приватних володінь (150–200 тис кмб/рік). Однак нових переробних потужностей не створювалося, щоб не конкурувати з підприємствами Чехії. Отже, в 30-х роках вивозилося за межі області 83% заготовленої хвойної деревини. Листяної деревини, переважно на паливо, до інших районів Чехословаччини йшло до 30% від заготівель.

У дубових лісах визнавалася доцільність виховання мішаних насаджень з перевагою головної породи та домішку липи, граба, бука, явора, ясени, частковим введенням хвойних (в передгірній смузі). Метою господарства в бучинах вважали зменшення участі бука в поновлюваних насадженнях шляхом введення інших твердолистяних порід, також посадки ялиці та ялини на букових лісосіках. В цей період створено чимало культур дуба червоного, модрина, дугласової ялиці. Посадки сосни кедрової збереглися лише там, де не було інших порід, на верхній межі лісу; сосна звичайна та сосна веймутова страждала від сніголому, знищувалися копитниками. Крім свіжих лісосік, лісокультурні роботи проводилися також на занедбаних зрубках воєнного періоду.

Спосіб рубок у всіх лісах прийнято суцільноосічний. Спроби закладання вузьких лісосік в бучинах Ужгородської дирекції визнано невдалим після випадків пошкодження вітром.

Збереглися спогади (свідчення) старих працівників лісового господарства, що оплата праці лісокультурних робітників здійснювалась за кількістю відпрацьованих годин, норми виробітку не вживалися. Але за кожною ланкою працюючих здійснював контроль лісник; при неякісному виконанні посадки виконавці не допускалися до роботи вже наступного ранку.

Лісники перед вступом на службу проходили кількарічне навчання в лісових школах (така, зокрема, діяла в Сваляві), здавали екзамени, маючи пристойну оплату, казенне житло (кордон), земельний наділ, інші пільги – свою посаду цінували. Право міст та сільських населених пунктів на громадські ліси, з яких задовольнялася потреба в паливі, чи іншій деревині – дозволяла більш строго охороняти ліс державний. Браконьєрство, незаконний вилов риби з гірських потоків переслідувалися суворо.

На цей період історії закарпатських лісів припало також, напевно, останнє крупне вилучення заліснених площ для переведення в землі сільськогосподарського призначення (рілля; на Рахівщині – також випаси). Уряд президента Чехословаччини Масарика мав на меті полегшити стан сільського населення, що потерпало від малоземелля. Отримати землю можна було за рахунок лісу: після вирубки і вивезення деревини на певних умовах ділянки передавали малоземельним селянським родинам у власність.

Ця так звана урбаріальна реформа проведена у всіх районах Закарпаття, дозволила зменшити еміграцію нашого населення. З Мукачівської домінії землю отримали 88 населених пунктів, загалом 7 тис. гектарів; в Рахівщині – 1028 га.

По мірі освоєння лісових масивів розширялася мережа лісових доріг. Для охорони лісу, проведення різних робіт, та не в останню чергу – полювання, в масивах прокладали мережу стежок, звичайно в нижній, середній та верхній час-

тинах схилу. В напрямку, близькому до горизонтального, з серпантинами на крутосхилах, влаштуванням містків через потоки. Трасування виконував геодезист. Стежки при потребі ремонтувалися, а якщо на них падало вітровальне дерево, стовбур акуратно розпилювали. Завширшки лісова стежка була близько 1,5 м, “щоб можна було проїхати і конем”. Такі стежини, елемент культури лісового господарства в горах, розглядалися, крім того, як можлива траса майбутнього ширшого шляху. До прикладу, в Кобилецькій Полянці було 179 км стежок, Богданському лісі – 169 км, Свидовці – 74 км, в лісах Великого Бичкова – 74 км.

З усвідомленням неминучої подальшої заміни природних лісів поновленнями чеські вчені-лісівники запропонували виділити ряд заповідних ділянок та резерватів, взяти під охорону ділянки букових та хвойних пралісів, розширити вже існуючі заказники. Як вказано в нещодавно виданому довіднику “Природнозаповідний фонд Закарпатської області” (1998 р.), в Підкарпатській Русі станом на 1939 рік таких резерватів нараховувалося близько 40. Зокрема, було розширено площу лісових резерватів Стужиця, Тихий, Пів-Іван Марамороський; заповідано резервати Явірник, Шипот, Анталовецька Поляна, резерват під полониною Апецка; мішані ліси Кам’янки поблизу Синевира; Кузій в Марамороських кристалічних горах; насадження кедрової сосни тощо. Деякі з них знаходяться в наш час в заповідниках, окремі ще не включено до тих, що особливо охороняються, чи не збереглися.

ЛІТЕРАТУРА

Гранчак І. Ліс в історії Закарпаття: досвід минулого і перспективи розвитку. В зб. “Лісовий комплекс Закарпаття: сучасний стан, проблеми стабілізації та перспективи розвитку”. Ужгород, “Патент”, 1998.

Zlatnik A. Studie o statnich lesich na Podkarpatske Rusi, Dil I, 1934; Dil II, 1935. Praha.

Vinsent G. Topografie lesu v Ceskoslovenske republice. Rachovsko. 1936, Praha.

Голубець М.А. Ельники Українських Карпат. “Наукова думка”, К., 1978.

Пятницький С.С. Беречь леса Карпат от ветровалов. “Природа”, 12, 1959.

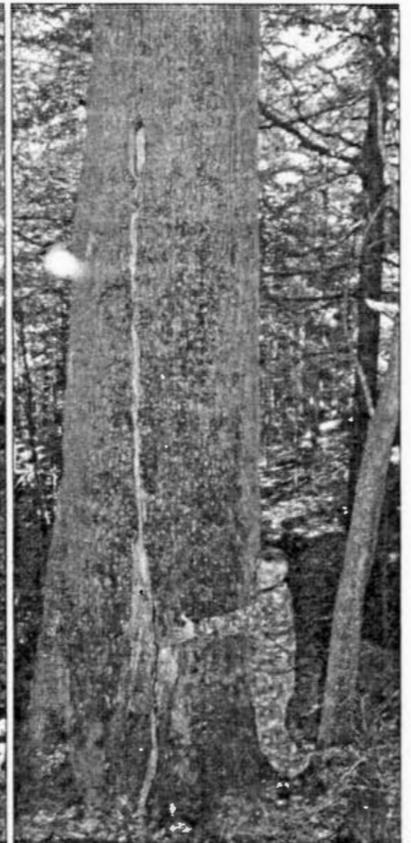
Природно-заповідний фонд Закарпатської області. Довідник. Рахів, 1998.

Waldfacetten. DRW – Verlag, 1998 (з цього видання запозичено поданий вище малюнок).

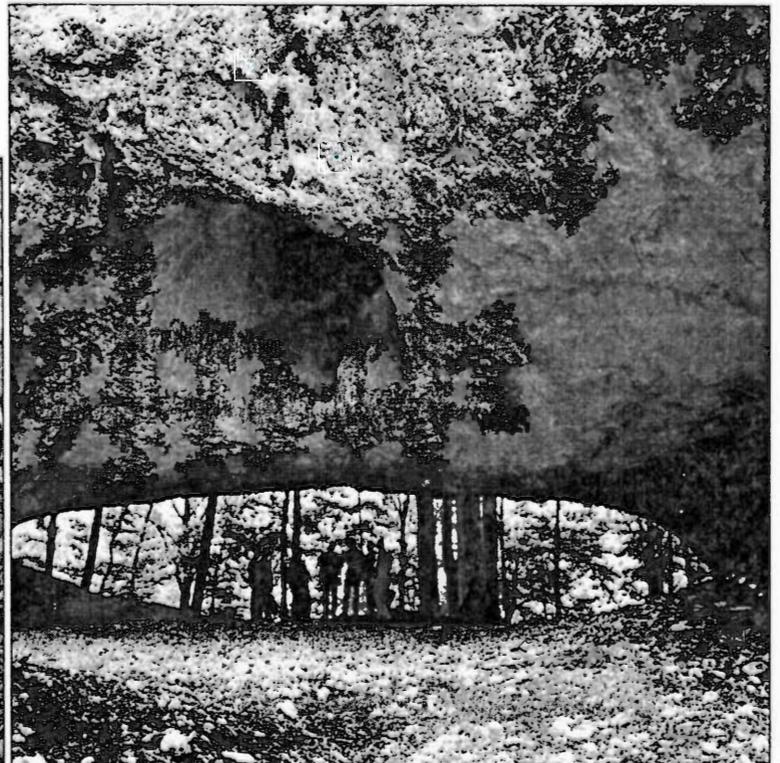

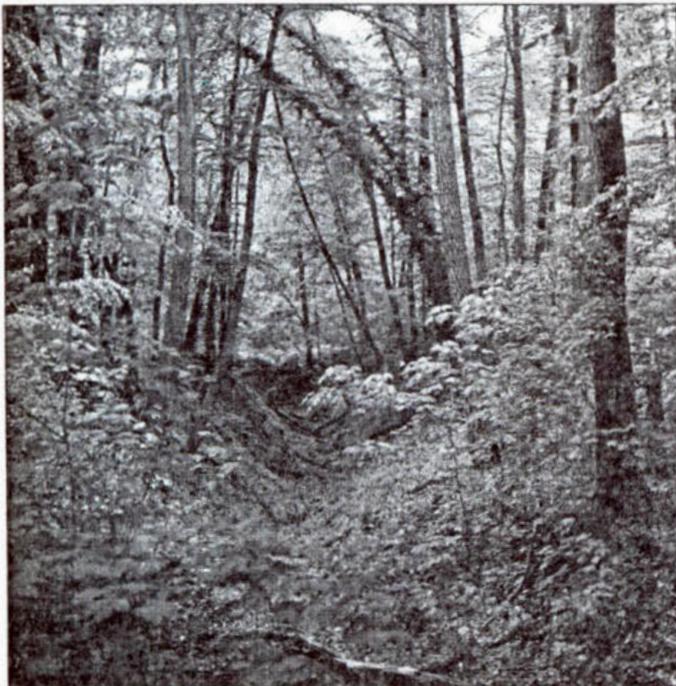
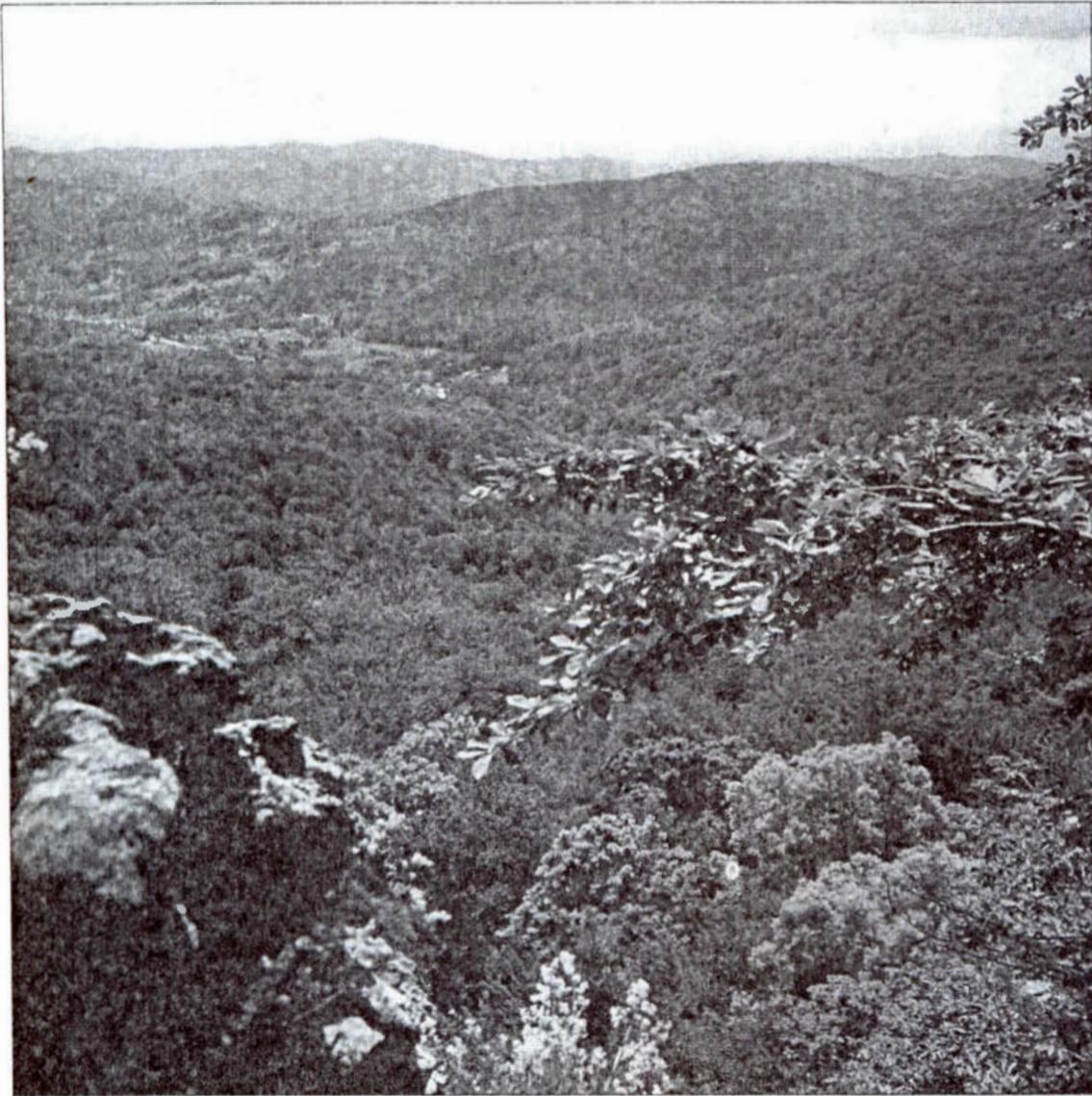
Біля 400-літньої ялиці.
Чорногірське лісництво.

Василь Вербіцький,
лісничий, у пралісах Кевелева.

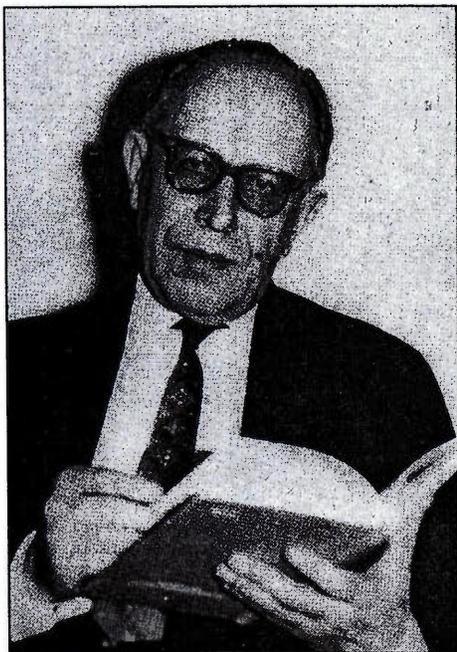
Карстовий міст.
Угольське лісництво.

У ЗАТІНКУ ПРАЛІСІВ
Фото Герхарда ЦІММЕРМАНА (Німеччина)

АЛОЇС ЗЛАТНІК – ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК ТА ЗАХИСНИК ГІРСЬКИХ ПРАЛІСІВ ЗАКАРПАТТЯ

*С. СТОЙКО, І. ДЕЛЕГАН,
Інститут екології Карпат НАН України,
Український державний лісотехнічний
університет
м. Львів*

Вчені Чехії і Словаччини та ряду інших європейських країн у минулому році відзначили знаменну дату в історії науки – 100-річчя з дня народження професора А. Златніка. До них з повним правом приєднуються вчені України, оскільки професор Златнік вніс вагомий вклад у вивчення та охорону гірських лісів Закарпаття. Фундаментальні праці, присвячені закарпатським пралісам, як й інші публікації з питань лісової типології, фітоценології, біогеоценології та ботаніки, добре відомі багатьом українським вченим, серед яких А. Златнік мав чимало знайомих, друзів і прихильників його наукових концепцій.

Народився Алоїс Златнік 9 листопада 1902 р. в місті Двур Кралови над Ельбою. В 1921 р. він вступив на природознавчий факультет Карлового університету у м. Празі. На молодого студента значний вплив мав професор геоботаніки А. Шустлер (Schustler), за рекомендацією якого А. Златнік в 1923–1924 рр. навчався у Швейцарії та Франції. На природознавчому факультеті університету в Монпельє (Франція) він слухав лекції Павіяра (Pavillard) і Флагоута (Flahoult), брав участь у ботанічних експедиціях, які очолював Браун-Бланке (Braun-Blanquet). Тимчасово працював на біологічній станції Женевського університету та у Ботанічному саду м. Монпельє, звідки здійснив кілька ботанічних екскурсій до Середземномор'я та на Піренеї з метою збору матеріалу для своєї подальшої роботи.

У 1925 р. А. Златнік закінчив природознавчий факультет Карлового університету, а в 1931 р. – ще й лісгосподарський факультет Бренського сільськогосподарського інституту, де він працював на той час асистентом. Відтоді й до останніх днів життя педагогічна і наукова діяльність вченого пов'язана з цим навчальним закладом. З 1946 р. професор

А. Златнік читав різні курси: загальну ботаніку, дендрологію, мікробіологію, фітопатологію, деревинознавство, фітоценологію і типологію лісу, біогеографію, курс охорони природи і догляду за ландшафтами, природоохоронне впорядкування лісових резерватів.

А. Златнік – природодослідник широкого профілю. Його праці присвячені проблемам експериментальної таксономії, експериментальної екології і порівняльної фітогеографії, мікрокліматології, фітоценології, лісової типології, ботаніки термінології, історії лісів, впливу людини на природу та актуальним зараз питанням охорони біосфери. У доробку видатного вченого понад 150 праць, в тому числі більше 10 монографій та навчальних посібників загальним обсягом близько 200 друкованих аркушів. Свої перші наукові пошуки Алоїс Златнік розпочав у сфері таксономії іще в 1922 р. Під керівництвом професора А. Шустлера взявся за монографічне опрацювання надзвичайно складного роду *Hieracium* L., флори Чехословаччини. Зважаючи на те, що даний рід нараховує понад 15 тисяч видів, підвидів та екотипів, у тому числі й багато збірних видів, А. Златнік невдовзі на власному досвіді переконався, що завдання таксономії неможливо розв'язати за допомогою лише класичних методів. У дальших дослідженнях у цьому напрямку він вже використовував найновіші на той час дані праць Негеля (Nagel), Петера (Peter) та Турессона (Turesson). Для проведення біометричних вимірів А. Златнік культивував всі збірні види згаданого роду і успішно розв'язав низку фітогеографічних питань виникнення і розвитку ендемічних у Крконошах форм. А. Златнік з повним правом вважається основоположником експериментальної таксономії в колишній Чехословаччині, а його монографія "*Hieracium Alpina Sudetorum Occidentalium*" (Praha, 1938) – класичною. Її матеріали були використані М. І. Котвим при обробці роду *Hieracium* для "Визначника рослин України" (1965). Цікаві також таксономічні дослідження *Sesleria calcarea* (Pers.) Opiz, *S. uliginosa* Opiz. та збірного виду *Senecio nemorensis* L.

Ще в своїй докторській дисертації (1925) А.Златнік зробив висновок, що неможливо вивчити фітоценоз без одночасного дослідження ґрунту й аналізу взаємовідносин рослин з середовищем. Тому жодна з його праць не носить лише описовий характер. Із досліджень довоєнного періоду, крім праць по вивченню гірського масиву Крконоші (1925), Чеського середньогір'я (1928) та степового заповідника "Могелно" (1928), мабуть, найбільш цікаві дослідження проведені вченим в 1926–1938 рр. у пралісах Закарпаття, де збереглися унікальні для Центральної Європи пралісові фітоценози неморального і бореального комплексів. Вони стали для дослідника своєрідною природною лабораторією, в якій формувався його лісотипологічний науковий напрямок.

Характерною особливістю наукових праць А.Златніка є всебічний історичний підхід до об'єктів дослідження. У монографії "Studie o statnich lesich na Podkarpatsku Rusi", що складається з трьох частин, автор подає історію лісів Закарпаття з кінця XVII ст., розкриває складні взаємозв'язки між ґрунтами і панівними лісовими формаціями, висвітлює постгляціальну історію розвитку лісів, з'ясовує сучасні закономірності їх поширення, подає флористичний склад і типологічний аналіз. Завершальним етапом син-кологічних досліджень лісів Закарпаття є фундаментальна праця "Prozkum prirozenich lesu na Podkarpatsku Rusi" (Brno, 1938). На підставі детального вивчення рослинного покриву трьох цікавих у геоботанічному плані резерватів ("Стужиця" – букові, ялицево-букові, яворово-букові праліси; "Яворник" – букові і яворово-букові праліси; "Піп-

Іван" – буково-ялицеві, буково-смерекові, смерекові праліси) А.Златнік з властивою йому глибиною розкриває складні взаємозв'язки в пралісових екосистемах між окремими їх компонентами і характеризує їх ценотичну структуру. По суті, А.Златнік започаткував у Закарпатті лісоекологічний моніторинг. Ліси "Стужиці" і "Яворника" зараз є основним заповідним ядром Ужанського національного парку як частини польсько-словацько-українського біосферного резервату.

Ще чверть століття тому один із авторів цієї статті писав: "... Було б доцільно провести порівняльні дослідження на пробних площах, закладених А.Златніком в 1936 році, і з'ясувати динамічні тенденції пралісових екосистем через 40 років" (УБЖ, 1978, т.ХХХV, №5. – С.540). Подібну ідею виношувало чимало словацьких і чеських лісівників – професори І.Волощук, Ш.Корпель, Е.Клімо, Л.Пауле, М.Саніга та інші. Проте пройшло понад 20 років, коли з падінням тоталітарних режимів стала можливою справжня міжнародна співпраця між вченими. В 1996–1998 рр. під керівництвом професора Зволєнського технічного університету Івана Волощука та доцента Брненського сільськогосподарського інституту Антоніна Бучека з допомогою вчених Інституту екології Карпат НАН України та Українського державного лісотехнічного університету було віднайдено пробні площі, що дало можливість

провести повторні дослідження на дослідних об'єктах А.Златніка в пралісах Закарпаття. За свідченням Т.Вршка та Л.Горті (Т.Vrška, L.Hortí "150 let vyzkumu pralesovitych rezervaci v Ceske republici – 1851–2001". Lesnicka Prace. №10, 2001, S.441–443), результати повторних досліджень, проведених на дослідних об'єктах А.Златніка, в даний час готуються до друку.

Результати досліджень, виконаних А.Златніком у Карпатах, були використані Є.М.Лавренком і В.Б.Сочавою при складанні геоботанічної карти колишнього СРСР та написанні пояснювального тексту, а також творчо використовуються українськими ботаніками і лісівниками. Розробка та ідеї А.Златніка давно увійшли у підручники та навчальні посібники в багатьох країнах (И.С.Мелехов "Лесоведение". М., 1980; S.Korpel a kol. "Pestovanie lesa". Bratislava, 1991; Н.А.Генсірук, О.І.Фурдичко, В.С.Бондар "Історія лісівництва в Україні". Львів, 1995; З.Ю.Герушинський "Типологія лісів Українських Карпат". Львів, 1996).

Післявоєнні публікації А.Златніка присвячені головним чином вивченню типологічних особливостей лісів Чехії та

Словацьчини – галузі геоботаніки, в якій він набув загальноєвропейського визнання. Творчо поєднавши фітоценотичний та екологічний принципи лісової типології, А.Златнік створив свою оригінальну типологічну школу. Тип лісу в розумінні вченого – це типований комплекс природного геобіоценозу і похідних від нього геобіоценозів, у різній мірі змінених, включаючи й стадії їх розвитку. При цьому, на його думку, тип лісу повинен відповідати й лісогос-

подарській виробничій одиниці. Тип лісу зв'язаний з типом постійних умов місцезростання протягом усього періоду певного типу клімату. В такому розумінні тип лісу А.Златніка близький до поняття типу лісу української лісотипологічної школи (Е.В.Алексєєв, П.С.Погребняк, Д.В.Воробйов). А.Златнік вживає також поняття "тип фітоценозу" (асоціація), яким окреслює типізовані деревні і трав'янисті синузії досліджуваної ділянки. Як типолог А.Златнік у своїй класифікації належну увагу приділяє зміненим (похідним) біоценозам, які він так само, як і німецький зооеколог Швердтфегер (Schwertfeger), називає біоценоїдами. Фітоценотично і едафічно споріднені типи лісу об'єднуються в групи типів лісу, які є топографічною надбудовою над типами лісу. Групи типів лісу визначаються на підставі співвідношення корінних деревних порід верхнього ярусу, які є найкращими детермінантами інтегруючої дії едатопу і кліматопу на фітоценоз. Групи типів лісу А.Златнік об'єднує в чотири ряди (А, В, С, D) і два порядки (а, с). Ряд "А" об'єднує групи ацидофільних типів, ряд "В" – мезотрофних, ряд "С" – нітрофільних, ряд "D" – групи типів сформованих на вапняках. Едафічні ряди А.Златніка близькі до едафічної сітки П.С.Погребняка.

За висотною поясністю групи типів лісу упорядковані згідно з вегетаційними (рослинними) ступенями у розумінні

швейцарського ботаніка Е.Шміда (Schmid). На теренах Чехії і Словаччини А.Златніком вичленено вісім таких ступенів: ступінь дубових лісів, буково-дубових, дубово-букових, букових, ялицево-букових, смереково-буково-ялицевих, смерекових лісів і ступінь криволісся. Аналогічний принцип висотної диференціації рослинного покриву в Карпатах використав С.М.Стойко (1968).

Поряд з таксономією, фітоценологією, синекологією та лісовою типологією значну увагу А.Златнік приділяв проблемам охорони природи та впливу людини на оточуюче середовище. Ще в 1932 році разом з А.Гілітцером (Hilitzer) він науково обгрунтував перший проект організації мережі ботанічних резерватів у Закарпатті. Цінні картографічні матеріали про заповідні об'єкти Закарпаття А.Златнік вислав С.М.Стойкові для їх подальшого використання.

Багато уваги вчений приділяв питанням використання заповідних об'єктів як геобіоценотичних стаціонарів. На його думку, кожна типологічна одиниця, включаючи й географічні варіанти, повинна бути представлена у заповідній мережі. Питання "Яке значення для лісового господарства має організація резерватів?" вперше було порушено А.Златніком ще в 1937 р. у доповіді "Lesni rezervace" на конференції в м.Брно (Csl., matice lesnicka, cv., № 23, str. 118-125). Через 22 роки вчений знову повернувся до даної проблеми, про що свідчить його стаття "Lesni rezervace pro ucely lesnickeho vyskumu", опублікована в 1-2 номері збірника наукових праць Брненського сільськогосподарського інституту за 1959 рік. Зважаючи на актуальність зазначеної праці, часопис "Lesnicka Prace" повторно помістив її на своїх сторінках (566-567) в № 12 за 1999 рік.

Будучи всебічно ерудованим вченим, Алоїс Златнік протягом усієї трудової діяльності велику увагу приділяв впровадженню у практику результатів виконаних досліджень. Його типологія успішно застосовується при впорядкуванні лісів Словаччини та Чехії і служить основою ведення лісового господарства. Багатий ботаніко-географічний матеріал вчений використав для складання геоботанічної карти (1:1000000), опублікованої в "Народногосподарському атласі ЧССР". Водночас, спільно з біогеографом Раушером (Rauscher), він підготував біогеографічні карти колишньої ЧСР у масштабі 1:200000. Про методику та результати цієї величезної роботи А.Златнік доповідав на міжнародних симпозиумах та нарадах, зокрема на міжнародному симпозиумі по підвищенню продуктивності лісів у Москві в 1958 р., де безпосередньо зустрічався з В.Н.Сукачовим, П.С.Погребняком, І.С. Мелеховим та іншими вченими. Почесну місію перекладача на

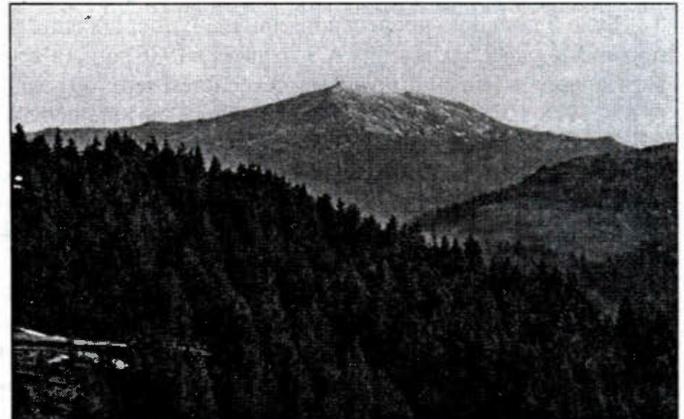
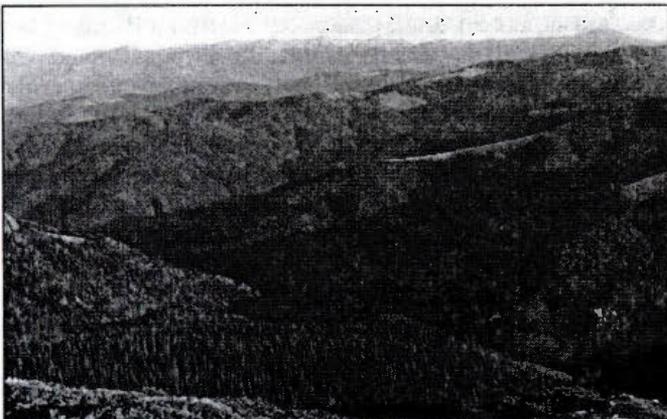
цих зустрічах виконував С.М. Стойко. А.Златнік був у наукових відрядженнях на теренах колишнього СРСР. Як учасник екскурсії Чехословацького ентомологічного товариства в 1975 році він вивчав флору Центральної Азії, а в 1977 році – Сибіру та Далекого Сходу.

Життєвий шлях видатного вченого при тоталітарному режимі був нелегким. Наприкінці 1955 року А.Златніка, незважаючи на його міжнародний авторитет, було усунуто з посади завідувача кафедрою лісової ботаніки та фітоценології. Тоді вчений створив при інституті наукову лабораторію фітоценології і типології лісу. Постійні утиски не давали вченому можливості працювати на повну силу, негативно відбивалися на його здоров'ї. Наперекір долі А.Златнік увесь віддавався роботі. Він працював у такому напруженому режимі, що не помічав різниці між робочими та вихідними днями. В 1970 році опублікував (у співавторстві) підручник для вищих навчальних закладів "Lesnicka botanika specialni", а в 1973 році – підручник "Zaklady ekologie", які дістали схвальні відгуки в багатьох країнах.

Алоїс Златнік планував узагальнити результати своїх багаторічних типологічних досліджень і написати "Prognosis geobiocenologickich taxonu CSSR". Однак, як зазвичай буває у видатних людей, йому не вдалося у повній мірі реалізувати всі задуми, видати узагальнюючу працю про ліс як геобіоценоз чи екосистему з позицій лісової типології. Його плідну працю перервала раптова смерть 30 червня 1979 р. Похований А. Златнік на родинній парцелі кладовища в м. Брно. Вже після смерті А. Златніка вийшла в світ його монографія "Lesnicka fitocenologie", в якій вчений, крім теоретичних питань, висвітлює і питання розвитку рослинності Чехії та Словаччини на загальноєвропейському фоні.

З відстані часу стає все більш зрозуміло, що своїми ідеями професор Алоїс Златнік значно випереджав епоху. Доцент Брненського сільськогосподарського інституту Яромір Ворел вважає, що ідеї та концепції Алоїса Златніка щодо геобіоценотичної (екосистемної) класифікації лісів і сьогодні є актуальними для всієї Європи й цілого світу (J. Vorel "Prof. RNDr. Ing. et ing. Alois Zlatnik, DrCSe". Lesnicka Pracy. 1999, № 12, – s. 565-566).

Вивчаючи протягом багатьох років ліси Закарпаття, А.Златнік був закоханим у природу цього краю, любив його працьовитий народ й неодноразово відзначав, що у збереженні історико-культурної та етнографічної спадщини закарпатців важливу роль відіграли неповторні гірські ландшафти. Тому охорона природи гірських регіонів – надзвичайно важлива справа.

Налагодження лісової науково-дослідної діяльності в Карпатському регіоні після Другої світової війни стало загальною необхідністю. До війни ведення господарства тут здійснювалось на європейських лісничих засадах. У повоєнний період значна частина фахівців-лісоводів емігрувала, а ті, що залишилися, в багатьох випадках були репресовані або усунуті від улюбленої справи. Величезні природні запаси деревини Карпат стали основною базою відбудови зруйнованого війною господарства СРСР.

55 РОКІВ ЛІСОДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Заготівля деревини в Карпатах перейшла всі межі розумного, а загальна лісосіка збільшилася в 3–4 рази від розрахункової. Це стурбувало громадськість, вчених-лісників. На пропозицію науковців Українського науково-дослідного інституту лісового господарства урядові структури держави і тодішні перші керівники Закарпатської області дали згоду на створення спеціалізованої науково-дослідної установи в м.Мукачеві. З серпня 1948 року Карпатська лісова науково-дослідна станція розпочала свою роботу.

З перших років діяльності станція стала постійним виконавцем державної науково-дослідної тематики. За 55 років своєї діяльності розроблено 165 наукових тем. Дослідження проводились за основними напрямками – рубках головного користування та рубках, пов'язаних з веденням лісового господарства. В першу чергу вивчалися питання раціональних способів рубок, терміни розробок, розміри та технологічні способи освоєння лісосік. Однією з оцінок ефективності рубок головного користування були такі екологічні показники, як ступінь пошкодження лісового середовища та забезпечення максимального природного відновлення. Дослідами були обгрунтовані найбільш сприятливі для лісів Карпат рубки – добровільно-вибіркові та рівномірно-ступові.

Розроблені і затверджені Радою Міністрів України в 1957 році правила головного користування в гірських лісах Карпат стали серйозною перешкодою на шляху надмірних рубок і підняли ведення лісового господарства на вищий рівень. Досконало вивчені всі напрямки рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства. По рубках догляду розроблена класифікація оцінки дерев, які підлягають вирубці по господарських групах типів лісу, що стало основою розробки рекомендацій. Для кожної групи запропоновані цільові програми, які дають можливість визначити кількість дерев, що залишаються за по-

родами для будь-якого віку деревостанів. За групами типів лісу розроблені спрямовуючі програми вирощування деревостанів.

Дослідженнями цього напрямку займалися науковці станції – П.І. Молотков, П.С. Каплуновський, О.Ф. Поляков, М.І. Мамонов, В.І. Гніденко, Я.О. Сабан, Л.Є. Рижило, Ф.Ф. Гербут, В.О. Бузун, М.В. Смеречинський. Результати досліджень лягли в основу багатьох нормативних документів, рекомендацій, настанов, публікацій в науковій літературі, захищено дві докторські та чотири кандидатських дисертації.

Починаючи з п'ятдесятих років, розпочато лісогідрологічні дослідження, основною метою яких було вивчення гідрологічних функцій лісу, впливу лісогосподарських заходів на формування водного балансу та господарської діяльності на гідрологічний режим лісових територій. Початкові дослідження проводились на базі тимчасових об'єктів, а з 1959 року започатковані цілодобові спостереження на гідростанціях "Сваліява" в буковій зоні та "Хрипилів" – в ялинових лісах. Роботи на стаціонарах продовжуються до цього часу. Вивченню цих питань присячені дослідження О.В. Чубатого, О.Ф. Полякова, Р.Г. Кисілевського, В.С. Олійника, В.І. Блистіва, І.Є. Кульчицького-Жигайла.

Протягом 40 років станцією вивчалися приполонинні ліси Карпат (О.В. Чубатий, Л.Є. Рижило, Ф.Ф. Гербут, В.І. Блистів), які відіграють значну роль в екологічній стабілізації регіону. Розроблено відповідні пропозиції щодо підняття верхньої межі лісу, подано публікації в науковій та патентній літературі.

Одним із головних напрямків досліджень станції є лісовідновлення. Постійно аналізується виробничий досвід, вивчається специфіка лісокультурного виробництва з врахуванням лісорослинних умов, біології деревних та чагарникових видів. Проведено комплексні дослідження по підготовці ґрунту на різних лісокультурних категоріях, вироблені схеми змішування деревних порід, типи культур, терміни і способи створення

їх, найбільш раціональні методи догляду за посадками та стандартами посадкового матеріалу. Протягом тривалого часу вивчалися способи оптимального лісокультурного втручання на свіжих зрубках. Вперше розпочаті дослідження по створенню штучних посадок бука, вирощуванню посадкового матеріалу, використанню самосіву для лісокультурних потреб, розроблені агротехніка і технологія лісових культур, способи зберігання насіння.

У другій половині минулого століття діброви Закарпатської області двічі (1953–54 і 1973–74) рр.) були охоплені масовим всиханням дуба. Станцією досконало вивчалися ці питання, розроблено методи запобігання цьому явищу та способи заліснення зрубів. Вивчався вплив мінеральних добрив на продуктивність, репродуктивну здатність насаджень та вирощування посадкового матеріалу в розсадниках.

Спільно з кафедрою органічної хімії Ужгородського національного університету розроблені і випробувані біостимулятори росту рослин ЛИЦ-15; ЛИЦ-20; ЛИЦ-30. В останнє десятиріччя станцією, спільно з обллісгоспом, у рамках державної програми поліпшення лісів розроблені цільові регіональні програми "Діброва" та "Ялиця біла". Дослідженнями лісовідновлення займалися П.С. Пастернак, А.М. Гаврусевич, С.М. Стойко, З.Ю. Герушинський, В.І. Гніденко, Ф.Ф. Гербут, П.С. Каплуновський.

Станцією започатковані комплексні дослідження по механізації і технології рубок догляду та лісових культур. Протягом десятиріччя було підібрано і випробувано на різних лісокультурних категоріях площ весь комплекс машин і знарядь, які виготовлялись на той час. Такі дослідження дали реальну оцінку можливості використання їх у гірських умовах. На базі досліджень розроблені технологічні схеми робіт та технічні вимоги до відповідних машин. Виконавцем тематики цього напрямку був Ф.Ф. Гербут.

Тривалими дослідженнями П.І. Молоткова, Л.Є. Рижило, Ф.Ф. Гербута, І.Є. Кульчицького-Жигайла розроблені методи реконструкції похідних насаджень у напрямку корінних високопродуктивних деревостанів. Для виробництва підготовлено практичний посібник по реконструкції.

Значним резервом у рості продуктивності і стійкості природних карпатських лісів, а також в створенні цінних насаджень для меблевої галузі є переведення лісокультурного виробництва на селекційну основу насінництва.

Починаючи з 1957 року, станцією розпочаті дослідження по інтродукції, випробувано більше 2,0 тисяч видів і форм деревно-чагарникових порід, створено лісовий дендрарій “Березинка”. Тепер в дендрарії нараховується колекція деревно-чагарникових порід близько 350 таксонів, дванадцять порід інтродуцентів впроваджено в ліси на загальній площі 6,0 тис. га. В Закарпатті закладена колекція клонових плантацій площею 24 га, розроблена технологія створення клонових плантацій та методи вирощування цінних порід, опрацьовано лісонасінневе районування. Дослідження проводились П.І. Молотковим, І.І. Молотковою, П.С. Каплуновським, В.І. Гніденком, В.С. Фенничем.

Одним з пріоритетних напрямів досліджень станції було вивчення лісових ґрунтів. З ініціативи науковців у Закарпатті вперше здійснено ґрунтово-типологічне картування лісових земель, визначені типи гірських ґрунтів. Автори досліджень – П.І. Молотков, П.С. Пастернак, П.С. Каплуновський, В.В. Скиба, А.М. Гаврусевич, О.В. Чубатий, І.І. Молоткова. За матеріалами досліджень зроблено багато цікавих публікацій, захищена докторська і кандидатська дисертації.

Важливими науковими дослідженнями стали роботи, спрямовані на розробку заходів по захисту лісів від хвороб і шкідників. Вперше на Закарпатті розроблені заходи по захисту дібров, станція була експериментальною базою по випробуванню біопрепаратів по боротьбі з шкідниками лісу. Запропоновані нові методики по прогнозуванню інвазій листогризучих шкідників та визначенню втрат приростів в насадженнях дуба, пошкоджених шкідниками. Експерименти цього напрямку проводились М.І. Баганич, С.С. Лугойдою, Е.В. Турисом.

Починаючи з 1986 року, станцією започатковане ведення моніторингу лісів Карпат за загальноєвропейськими методиками, виконані роботи по закладці постійних пунктів спостережень, розпочато аналізи твердих опадів. Автори досліджень – І.Є. Кульчицький-Жигайло, І.С. Щербак, В.А. Лазар.

Нині продовжуються дослідження по лісовідновленню, лісорозведенню, лісовому моніторингу, захисту лісів від шкідників, удосконаленню системи рубок, лісовій селекції і насінництву.

*Ф. Гербут, В. Феннич,
наукові співробітники
Карпатської ЛНДС*

Багата і розмаїта дендрофлора наших Карпатських гір! Найвищий і незмінний рейтинг, звичайно, у бука, смереки, дуба. Добре ім'я має і явір, ясен, ільм. Граб та береза теж можуть потрапити на верстат промислової переробки. Це – наш ліс. Природне багатство, “зелене золото” Карпат.

А підлісся? Тут нема таких гучних авторитетів деревно-кущової рослинності: крушина, калина, ліщина, вільха, глід, бузина... Їм придумали досить зневажливу збірну назву: харасник, корчівля, хаща, – слова, які аж ніяк не збуджують естетичних емоцій. А між тим саме в підлісках ми знаходимо безпосередню опору в наших господарських потребах. Для прикладу. Ви скошили отаву. Висушити її, аби зберегти в сіношховищі, нема можливості. Треба у вшалки складати. Та так, аби вона не улягалася щільно і не запарилася. І тут виручають господаря, – як століття тому, так і зараз, – вільхові зубачки-страпачки. Бо тільки вільха відрошує на стовбурі гілля на всі боки знизу до верху. Густі подовжені сучки і забезпечують необхідну аерацію всередині копиці.

Якось мені конче потрібні були деякі лісоматеріали. Вхопив топірець, і подався в гори. Раз у раз заглядаю у список: держач для березового віника, тичка для дистанційних ножиць, ще дві тички – для металевих і дерев'яних грабель. Вила короткі – розтрясувати валки скошеної трави, вила півкопичні – копицю мета-

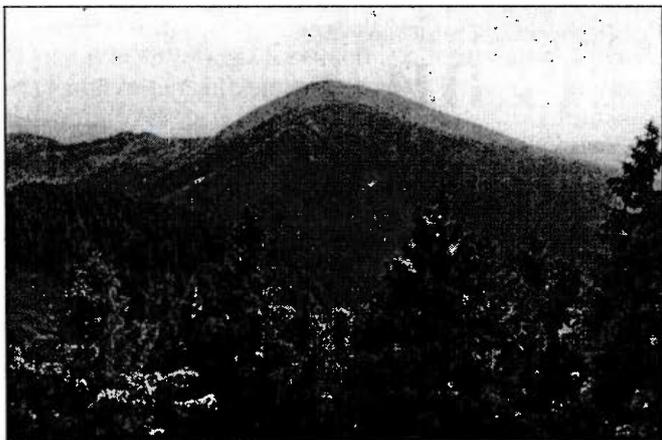
ти, вила довгі – копицю завершувати. Дві повніші жердини – навилки сіно носити (ноші). Крім того, поставив собі завдання розвідати, де можна нарубати тичок для квасолі. Перечитую список і ловлю себе на думці: та це все – ліщина! Із усіх підлісків тільки вона може задовільнити такі широкі потреби господаря. Отож оминаю вільшник, березник, грабник, крушинник і прямою у Долину під Кичеру – одну із найбільших зарослей ліщини на околиці села.

Усе тут є для мене – в цьому королівстві прямих, як свічки, прутів. До того ще й невимовний душевний спокій. Рибалка знайде тут вудилище, яке не поступається міцністю і гнучкістю бамбуковій тростині. Турист відшукає жилавий палісок – надійну опору в гірських походах. За лижними палицями ще недавно ходили в ліщині нетрі. Навіть трапляється така аномалія, як крива палиця для старого діда.

Багато чого із послуг ліщини вже в минулому. Ліски для ловлі риби, для сушіння фруктів у печі, на сани – сіно возити – плели із пруття ліщини. Був і такий час, коли ліщинове пруття витіснило очерет, що завозився із Мукачівщини, для оббивки стелі під штукатурку. Сьогодні його теж витіснила драмка. А вигинаючи на коліні тичку ліщини, можна з неї відокремити верхній шар – гнучке лутиння. Це відмінний матеріал для плетіння кошарів. Сумлінний бойтар газдівського гурту ніколи не марну-

ПОХВАЛЬНЕ СЛОВО ЛІЩИНІ

вав часу, попасуючи худобу. Повертався із хаші чи то з березовим вінником, чи з ліщиновим кошаром, чи бодай з гарною тичкою, яка має в господарстві безліч застосувань.

Ну і – тичка до кущика квасолі. Ліщинова – поза всяким конкурсом. Пряма, гладенька. Легка на вагу й на роботу. Легко з неї “стігати пасулю” восени. Мабуть, сама природа створила їх одне для одного. На жаль, останнім часом, коли збільшилось число “фазенд”, ліщина навіть при своїй дивовижній властивості регенерації не встигає усіх забезпечити традиційною тичкою. Люди кинулись до інших порід. Якось недоречно виглядає сучкувата грабова чи вільхова тичка з тендітного кущика фасолі.

Про горішки б не забути. Смачні, поживні зернятка! “Ядра – чистий ізумруд”! – як сказав поет. Замішують їх у шоколад, у торт. У ту ж “нутеллу”, що “схвалена Українським інститутом харчування”. Але найкраще поласувати ними в натуральному вигляді. Ось коли пригодились саморобна кусалка-лускунчик, який надихнув славетного композитора на прекрасну музику до балету.

З сумом доводиться констатувати, що останніми роками невблаганно падає урожайність ліщини. З весни начебто показалися плоди, а до осені все щезло, кислотні дощі зашкодили, “руда побила”. І нині ми лише згадуємо ті добрі часи, коли люди з мішками ходили “на оріхи”. Ніхто передчасно не зривав їх, дозрівали спокійно, поки, обпалені сонцем, самі не випадали із глибоких кучерявих чашечок, зроснутих у двійки, трійки, четвірки і більше. Жадаючою знахідкою була зрослянка з восьми чашечок. Та ще, коли без єдиного “свищка”, тобто просвердленого черв’яком горіха. Потрясеш кущем, і посиплеться на тебе рясний горіховий дощ. Було людям, було й білочкам. А що за-

лишилось на землі, навесні проростало, викинувши паросток. Це – пудлішки. Видовбаєш і смачно похрумкаєш такий “земляний горіх”.

Збирання лісового горішка було не просто прогулянкою по хащах на дозвіллі, якимось горіховим спортом. Це була складова частина господарської кампанії по заготівлі

на зиму. Кожна родина вважала за необхідне мати в сусіку певний запас цієї калорійної смакоти. Бо в ній справді велика сить. До того ж, горішки були невід’ємним атрибутом ритуалу на святій вечір, коли господар приносив до хижі соломку, а потім розкидав горішки, щоб діти мали потіху намацувати їх в соломі.

Дає нам ліщина і естетичну насолоду, коли ранньою весною вкривається цвітом чоловічої статі – милими підвісками-сережками. Не втримаєшся, щоб не зірвати галузочку і разом із вербовими котиками та підсніжниками скласти ту зворушливу весняну ікебану.

І, нарешті, – про “ліщанкову масть”. Але тут я повинен вибачитись за розиграш читача. Не за себе, а за тих витівників, котрі охрестили таким благородним лікарським терміном... каральний ліщиновий ціпок. Мова йде про колишній антипедагогічний засіб “лікувати” вивихи в характері підлітка. Хто зна? Можливо, в окремих випадках і помагало. Тепер той метод не застосовується, але присоромити можна такими словами: “Ей, хлопче, што би тобі треба ліщанкової масти!”...

Має ліщина і посестру в саду. Це – фундук (турецьке “фіндік”). Він той самий за характером, тільки горішки набагато крупніші. В місті Сваляві є садиба, де його культивують.

А цю інформацію ми почерпнули із американської енциклопедії. Виявляється, довгий час, ще біблійної глибини віків, деякі народи вірили в чудодійну силу розгалу-

женої ліщинової гілки. За допомогою такої вилки, нібито, можна виявити воду або корисні копалини під землею. Чи не таку палицю мав у руках Мойсей. Коли добував для ізраїльтян воду із скелі? В римській міфології теж згадуються “фурка дівіна” – божественні вила. Навіть сьогодні, як твердить енциклопедія, у деяких народів побутує це повір’я. А в самій Америці магічну силу приписують різновиду ліщини “віч-гейзл” – ліщина-чарівниця. Що ж? Наш народ теж має чимало забобонів, але до такого не додумався, щоб ліщанковими вилами шукати підземні скарби...

Сподіваюся, я зумів переконати читача, якщо він сам досі ще не переконався: куц ліщини гідний похвального слова за все те, що він дає людині. А може він заслуговує і натхнення співця-поета? Бо досі вона ще не оспівана належно. Згадують її в одній коломийці, та й то лише як пейзажну паралель до іншої теми:

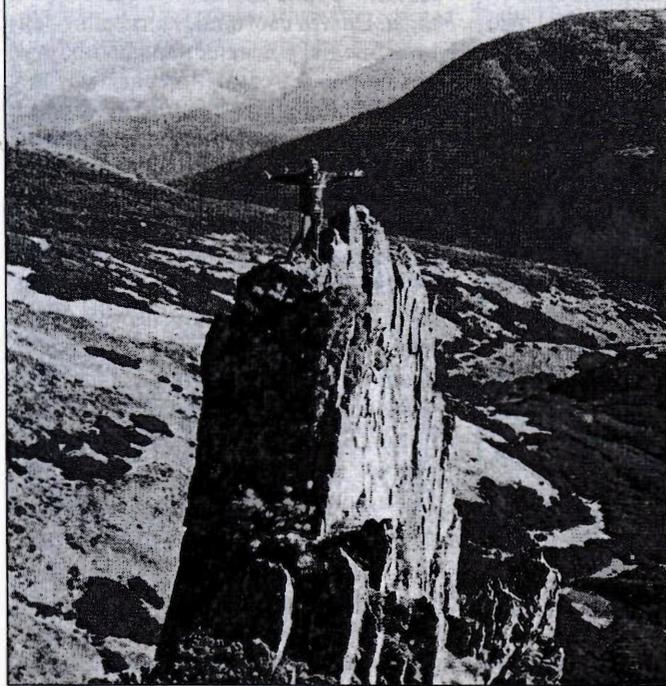
*Не рубай ліщину,
Най орішки родить.
Не бери парадну,
Най собі походить.*

Але для охорони ліщини добре сказано: Не рубай! Тобто не знищуй її даремно. Наприклад, ранньою весною, коли виганяєш кози на пасло. Обглодувати козі ще нічого, тільки ліщина вабить бростом і сережками. І ти повалом рубаєш конарі, аби худобина годувалась. Дорого коштує нам таке задоволення козам! А для господарських потреб рубай, що тобі треба! На те вона й дана нам – ліщина звичайна, латинська ботанічна назва “корілус авеллана” – типовий підлісок пригорків і пагорбів, оздоба наших сінокосів, краса наших околиць у будь-яку пору року.

*Василь МОЛНАР,
с. Голубине на Закарпатті.*

ЛАНДШАФТНІ

ТЕРЕНИ

ТУРИЗМУ

В

ПЕРЕДКАРПАТТІ

В. ГЕТЬМАН,

Міністерство екології

та природних

ресурсів України

м.Київ

Постійно існуюча взаємодія (названа філософами *causa finalis* – кінцевою причиною речей) окремих компонентів та елементів природи протягом тривалої історії зумовила виникнення різновидних ЛК – основних структурних “клітин” природного середовища. Інакше кажучи, ландшафтні комплекси як земна реальність (геореали) є наслідком природно-компонентної взаємодії та історичного розвитку ландшафтної оболонки, продуктами історичної взаємодії ландшафтоутворюючих факторів (процесів), які за спрямованістю до ЛК діляться на зовнішні і внутрішні. Зовнішні можуть бути зональними та а(не)зональними (обертання землі навколо сонця, сонячна радіація, підстилаюча поверхня, загальна циркуляція атмосфери, жива речовина). Внутрішній фактор – саморозвиток ЛК, природна взаємодія між компонентами та комплексами нижчого рангу (підсистемами). Важливим ландшафтоутворюючим фактором є час.

У широкому загалі прийнятне наступне визначення ЛК (ПТК – природно-територіальний комплекс, за А.Г. Ісаченко): “Закономірне, історично-зумовлене і територіально обмежене поєднання ряду компонентів: поверхневих гірських порід з відповідними їм формами рельєфу, приземного шару повітря з його кліматичними особливостями, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, угруповань рослин і тварин”. На наш погляд, воно найбільш дохідливе в пересічному сприйнятті професійно не підготованого читача. Професор Ф.М. Мільков (1990) визначає ландшафт, “як сукупність взаємозумовлених і взаємозв’язаних предметів і явищ природи, які виступають перед нами в образі тих або інших географічних комплексів, що історично склалися та безперервно розвиваються”. Взагалі термін “ландшафт” (ландшафтознавство, *Landschaftskunds*), за К. Троллем, вперше запропонували в науковому світі наприкінці 19 ст. А. Оппель (1884) та І. Віммер (1885).

Для широкого загалу пропоную найбільш просте визначення ландшафтного комплексу (як геомера у В.Б. Сочави, 1978): *ландшафтний комплекс – індивідуальне територіальне поєднання природних компонентів*. З усіх ознак, властивих ландшафтним комплексам, з цього визначення випливають три найважливіші: 1) наявність природних компонентів; 2) взаємодія між природними компонентами (яка є земною сутністю ЛК); 3) територіальність (як найважливіша географічна ознака).

Звернемо увагу широкої читачької аудиторії на відмінність поняття ЛК від широкоживаного (зокрема, в природоохоронному законодавстві) поняття ПК (природний комплекс). Поняття природного комплексу ширше. Прикладами природних комплексів можуть бути циклон, антициклон, повітряна маса, ґрунт. Воно включає і саму ландшафтну оболонку. Ландшафтний комплекс на відміну від ПК (ПТК) може включати і антропогенну складову, представлену слідами діяльності людини.

За розмірністю ландшафтні комплекси розділяються на три масштабні рівні: планетарний (ландшафтна оболонка, материк або океан); регіональний (*зональні ЛК* – пояс, зона, підзона; *азональні ЛК* – країна, провінція або край, область та *зонально-азональні ЛК* – район або ландшафт) і локальний (*топологічні або місцеві ЛК* – місцевість, урочище, підурочище, фація).

Складовими частинами ландшафтного комплексу є природні компоненти і комплекси нижчого рангу (підсистеми). *Природні компоненти*: 1) літогенний (від грец. *Litos* – камінь; гірські породи і мінерали з відповідними їм формами рельєфу; синоніми – тектолітогенний, геолого-геоморфологічна будова) – основний і найбільш “консервативний” компонент; 2) кліматогенний або атмогенний (від грец. *atmos* – пара і *klima* – нахил; повітря з його особливостями погоди і

клімату); 3) гідрогенний (від грец. hidro – вода; поверхневі і підземні води); 4) едафогенний або педогенний (грунт) – вузловий компонент, що зв'язує живу і неживу природу; 5) біогенний (від грец. bios – життя; рослинність і тваринний світ) – найслабший компонент, утворює “фізіономію” (аспект) ландшафту.

Найважливішою властивістю ландшафтного району, завдяки якій він вважається багатьма вченими основним ЛК, вбачається його неподільність як в зональному, так і в азональному плані. Критерієм оригінальності, неповторності, генетичної єдності району (ландшафту) є його просторово-часова структура, за якою один ландшафт відрізняється від іншого. Виділені М.А.Солнцевим морфологічні частини ландшафту (фація, урочище) вважаються не оригінальними, тому що більш подібні, ніж відмінні, часто зустрічаються, повторюються. Відповідно при вивченні просторової ландшафтно-структури не має потреби вивчати всі фації, урочища, чи місцевості, а досить обмежитися вивченням типових. Фації, урочища, місцевості називаються ще типологічними ЛК, з тої причини, що їх типові фізіономічні риси багаторазово повторюються.

Автор дотримується думки про типологічні ландшафтні комплекси як контурні виділи ландшафтних карт, де групуються індивідуальні ЛК певних рівнів. Фактично, кожний ландшафтний комплекс – водночас індивідуальний і типологічний, але в певній мірі. Так, природно-географічні країни мають більше індивідуального, ніж типового. Інакше кажучи, легше знайти подібні фації, урочища, ніж природні країни, зони. Першим властиві особливості других, вищих за рангом ландшафтних комплексів, і кожний окремих ЛК характеризується обов'язково ще й загальними фізико-географічними закономірностями. Отже, при опусканні вниз в таксономічній ієрархії зростає роль типологічного вивчення ландшафтних комплексів, а при піднятті вгору – індивідуального. На цьому ґрунтується розуміння типологічного природно-географічного районування (картування).

Поняття терміну “рекреація” автор розуміє як відтворення у вільний час витрачених у процесі життєдіяльності (трудової, навчальної, побутової) духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого (утилітарного), культурно-розважального і пізнавального відпочинку, туризму, санаторно-курортного лікування, спортивного і любительського полювання та рибальства, фізичної куль-

тури і спорту (лат. recreatio – відновлення сил). Таку соціально-економічну функцію відтворення та відновлення життєвої енергії людини покликаний виконувати перш за все рекреаційний ландшафт.

Рекреаційний ландшафт як різновид сучасного антропогенно-природного, формується під впливом природних та антропогенних ландшафтоутворюючих факторів, які визначають його кількісно-якісні особливості. Людська виробнича (і невиробнича) діяльність робить на функціональній і динамічній розвиток рекреаційного ландшафту надмірно великий вплив, але в структурно-організаційному плані він залишається природним, підпорядковуючись загальним планетарним закономірностям ландшафтно-оболонки.

Однією з найважливіших просторово-часових особливостей рекреаційного ландшафту виступає складне переплетіння процесів природної ландшафтно-самоорганізації та цілеспрямованої організації з боку людини його території (сервісної інфраструктури). Природні процеси в рекреаційному ландшафті в свою чергу виступають візуальним відображенням масо-енергетичного обміну (метаболізму) між його природними компонентами, через який здійснюються взаємозв'язки і взаємопроникнення. Антропогенна підсистема рекреаційного ландшафту представлена елементами соціальної сфери (об'єкти історії та культури, рекреаційної інфраструктури тощо). До основних соціально-економічних функцій рекреаційного ландшафту належать наступні: спортивно-оздоровча, науково-пізнавальна, освітньо-виховна, лікувально-оздоровча.

Для виконання цих функцій рекреаційні ландшафти в тій чи іншій мірі “забезпечені” **ландшафтно-рекреаційними ресурсами** (від фр. resources – допоміжний засіб), до яких відносяться *природні та антропогенні об'єкти та явища, що репрезентують потенційні ландшафтні можливості і використовуються для задоволення потреб населення у загальнооздоровчому (утилітарному), культурно-розважальному і пізнавальному відпочинку, туризмі, санаторно-курортному лікуванні, мисливстві, рибальстві, фізичній культурі і спорті, і впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність*. Рекреаційні ресурси поділяються на природні та соціально-економічні (історико-культурні). Якщо природні та історико-культурні рекреаційні ресурси є безпосередні-

ми, прямими, то власне соціально-економічні (фінансові, трудові, земельні тощо) – непрямі, опосередковані, бо використовуються відпочиваючими через рекреаційні заклади.

Великий і різноплановий міждисциплінарний науково-прикладний інтерес до рекреаційних ландшафтів архітекторів, проєктантів, економістів, ландшафтознавців, істориків та інших фахівців зумовив ряд критеріїв і підходів до ландшафтно-рекреаційного районування. Грунтуючись на принципах ландшафтознавчого підходу, що передбачає комплексність і системність наукового синтезу та аналізу, розглянемо рекреаційні ландшафти Прикарпаття та Буковини.

Компромісну функцію погодження інтересів (рекреантів) туристів в активному відпочинку *та природного ландшафту* в збереженні його цілісності і первинності виконують *рекреаційні природно-заповідні території*. Найбільш вдало ця філософська проблема *суперечності між збереженням* земного природного розмаїття *та його рекреаційним використанням* для організованого масового відпочинку і туризму населення практично реалізується в категоріях національного природного і регіонального ландшафтного парків. З цього погляду така форма заповідання є на даний час найбільш соціально корисною та економічно вигідною.

Національні природні парки України – основні природоохоронні, *рекреаційні*, культурно-освітні, науководослідні *установи*, які є національним надбанням, коштовностями природної та історико-культурної спадщини українського народу. Вони створюються для збереження, відтворення та ефективного використання неповторних природних територій, аналоги яких втрачені або трансформовані людиною. Національні парки організуються в місцевостях із сприятливим кліматом, різноманітними мальовничими ландшафтами, унікальними об'єктами та явищами природи.

Пізнавальний процес виявлення рекреаційних ландшафтних комплексів (РЛК) регіональної розмірності, їх вивчення, наукова систематика та картографування (нанесення на карту меж) є *ландшафтно-рекреаційним районуванням*. За ступенем систематизації фактичного матеріалу виділяють індивідуальне і типологічне районування. Природне індивідуальне районування – це перш за все такий поділ земної поверхні, при якому виділені ділянки – індивідуальні ланд-

шафтні комплекси – зберігають територіальну цілісність і внутрішню єдність (2). Типологічне ландшафтно-рекреаційне районування ґрунтується на вивченні, класифікації та виділенні в природі і на карті типологічних ландшафтних комплексів як контурних елементів ландшафтних карт. Фактично, кожний ландшафтний комплекс водночас індивідуальний і типологічний, але в певній мірі. Індивідуальні РЛК (в першу чергу урочища, місцевості) групуються і виділяються на карті за принципом відносної природно-географічної однорідності в типологічні одиниці районування, або класифікаційні об'єднання рекреаційних ландшафтів, серед яких найбільш чітко можна виділити: вид, рід, підтип, тип, підклас, клас.

Українські Карпати є частиною Карпатської гірської країни, яка поділяється на великі ландшафтні провінції, зокрема, Східні Карпати. До природної провінції Східних Карпат належить підпровінція Українських Карпат, в межах якої при природно-географічному районуванні Карпатської гірської країни виділяють ландшафтні області: Передкарпаття, область Зовнішніх Карпат, Вододільно-Верховинська область, Полонинсько-Чорногірська область, область Вулканічних Карпат, Закарпатська низовинна область (3). Однак при всій складності ландшафтної структури Українських Карпат індивідуальні ландшафтні комплекси цього регіону володіють рисами зовнішньої та внутрішньої подібності, що дозволяє їх групувати та систематизувати у певні види і підкласи гірсько-го класу ландшафтів.

В Українських Карпатах в межах Львівської, Івано-Франківської (Прикарпаття) і Чернівецької (Буковина) адміністративних областей виразно розрізняються підкласи ЛК: передгірні (широколистяно-лісові), міжгірні (долинні), низькогірні (лучно-лісові та середньогірні (лучно-лісові і субальпійські). Кожний з підкласів складається з окремих видів ландшафтів – сполучених близьких за просторово-часовою структурою індивідуальних ландшафтів (районів).

До передгірських і міжгірських рекреаційних ландшафтів Львівщини та Івано-Франківщини відносяться ландшафтні комплекси *Стрийського виду*, що включає Самбірський, Стрийський, Рожнятівський і Бистрицький індивідуальні ландшафти.

Характерними природними особливостями ландшафтних комплексів Стрийського виду є перш за все сезонна пе-

резволоженість ґрунтового покриву, значне розповсюдження природних лук (антропогенних ЛК), які займають до 25% площі всіх сільськогосподарських угідь (антропогенних ЛК), великий відсоток лісів (до 25% всіх земельних угідь).

Сприятливий клімат дає можливість вирощувати тут широкий набір зернових, технічних і городніх культур, а також вести садівництво. Однак в природних умовах Стрийського виду ландшафтів є одна несприятлива особливість, яка вимагає ряду заходів для боротьби з високими повенями і паводками, що бувають на Дністрі, Стрию, Ломниці, – під час них затоплюються не тільки заплави, але й частково надзаплавна тераса.

Для Стрийських ландшафтів характерні багаті родовища мінеральних вод (курорти “Моршин”, “Трускавець”). На курорті “Моршин” використовуються мінеральні води 4-х джерел: хлоридно-сульфатно-натрієво-магнієва, хлоридно-натрієва, сульфатно-хлоридна, кальцієво-натрієва. Лікування – захворювання органів травлення, суглобів нервової системи.

Курорт “Трускавець” включає 29 санаторіїв. На курорті використовується гідрокарбонатно-кальцієво-магнієва слабкомінералізована вода “Нафтуса” із специфічною мікрофлорою для лікування захворювання печінки, жовчних шляхів, порушень обміну речовин, урологічних захворювань.

Надсанський (Надсянський) ландшафт є винятком, який не має аналогів у Карпатському передгір’ї. Своєрідності цього ландшафту надають природні місцевості алювіально-зандрових рівнин, які займають до половини його території. Розповсюджені тут також заплави і болотні місцевості (більш ніж 25% території). Саме ці місцевості, в рослинному покриві яких значне місце займають ліси, зокрема сосново-дубові, надають Надсанню виразні поліські риси.

Помірно і добре дреновані надзаплавні місцевості, що займають до 25% території, використовуються як орні землі і надають ландшафту Надсанню деяких особливостей лісостепового характеру.

У Надсанському ландшафті поширені різні типи мінеральних вод. Тут знайдені сульфідні мінеральні води, мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин типу трускавецької “Нафтусі” тощо.

Сульфідні мінеральні води використовуються добре відомими в Україні та за її межами курортами “Немирів” і “Шкло”. Мінеральна вода “Немирова” в різних джерелах (6) за хімічним складом неоднакова, її солоність змінюється в межах 2-3 г/дм³, вміст сірководню складає 0.1-0.2 г/дм³. Глибина підземної циркуляції мінеральної води досягає 35-65м. В санаторії “Шкло” використовуються мінеральні води подібні до немирівських, але з меншим вмістом сірководню (H₂S).

Сульфідні мінеральні води “Немирова” і “Шкла” придатні для внутрішнього вживання і ванн при лікуванні органів травлення, кровообігу, нервової системи, опорно-рухового апарату. Мінеральні води типу “Нафтуса” в санаторії “Шкло” використовуються для лікування нирково-кам’яної хвороби, діатезів, циститів, при хворобах обміну речовин, захворюваннях печінки і жовчних шляхів. На жаль, ресурси цієї мінеральної води в межах Надсанського ландшафту досить обмежені.

Крукеницький ландшафт також є ландшафтом-унікумом. На околицях села Крукеничі Львівської області, від якого походить назва ландшафту, можна побачити морену, відкладену Дніпровським льодовиком (до 250 тис. років тому). Особлива своєрідність Крукеницького ландшафту полягає в тому, що він має майже лісостеповий краєвид – великі маси

ви орних чорноземних земель, невеликі острівці дубово-грабових лісів. Ця його особливість пояснюється абсолютною перевагою місцевостей широкогірських межиріч, які відзначаються високим сільськогосподарським освоєнням території, де орні землі займають більше 60% усіх угідь, а ліси – менше 20%.

Підгірний вид включає групу ландшафтів уздовж карпатського передгір’я, в яку входять: Стривацький, Дрогобицький, Присвіцький, Войнилівський, Прилуцький, Лоевський і Сторожинецький індивідуальні ландшафти.

Характерною особливістю цього виду ландшафтів є абсолютна перевага високотерасних місцевостей, які займають не менше 2/3 території. Перевага високотерасних місцевостей зумовлює значні абсолютні (350-450м) і відносні (100-120м) висоти, що в свою чергу викликає більшу прохолодність клімату цих ландшафтів в порівнянні з низькотерасними ландшафтами Стрийського виду.

До Підгірного виду рекреаційних ландшафтів належать також природні місцевості горбисто-гірських межиріч, які зосереджені на межиріччі Прута й Черемоша. Глибоке і густе розчленування цих РЛК зумовлює значну крутизну схилів.

Сприятливий клімат дає можливість вирощувати тут широкий набір відносно екологічно чистих городніх культур, а також вести садівництво.

Підгірні ландшафтні комплекси відрізняються також великою лісистістю, яка в середньому дорівнює 30% загальної площі виду (в центральному припіднятому Передкарпатті лісистість збільшується до 42%).

Рекреаційні ландшафтні комплекси підгірних улоговин в місцях виходу річок з гір: Пруту – Делятинська, Черемошу – Вижнице-Кутська, Рибниці – Косівська тощо – зручні для розміщення великих комплексів лікувальної рекреації.

Надпрутський вид ландшафтів представлений пануванням природних місцевостей гористо-гірських межиріч, які зосереджені в передгірській частині басейну Прута. До цього виду входять індивідуальні ландшафти: Печеніжинський і Рожнівський на межиріччі Прута і Черемоша, Брусницький, Цецинський і Герцаївський – на межиріччі Прута і Серета та Молдавський і Клишківський – на межиріччі Прута і Дністра. Ландшафтні комплекси цього виду найбільш високі в Передкарпатті. Окремі вершини піднімаються вище 500 м н.р.м. (г. Цецина – 537 м).

Глибоке і густе розчленування припрутських ЛК зумовлює значну крутизну схилів, на яких розвиваються зсувні явища, що мають тут велике поширення.

Кліматичні умови припрутських ландшафтів характеризуються сумами активних температур 2800-2900 С. Особливо теплою є долина Прута, нижче Чернівців, де сума температур перевищує 3000С, що дає можливість вирощувати тут теплолюбні культури.

Яремчанський вид рекреаційних ландшафтів займає окреме місце в Українських Карпатах. В орографічному плані – це міжгірські улоговини, захищені оточуючими хребтами. Особливістю їх є те, що вони приурочені до поперечних річкових долин, в основному вузьких і тісних. Такі більшість значні розширення долин мають велике рекреаційно-господарське значення, тут розташовуються основні населені пункти гірської території.

Клімат міжгірських улоговин завжди відрізняється більш сприятливими умовами в порівнянні з оточуючими місцевостями. Так, в Яремчанській улоговині (висота приблизно 600 м н.р.м.) тривалість вегетаційного періоду складає не

менше 200 днів з сумами додатніх температур більше 2700 С, що дозволяє вирощувати навіть на достатньо високих схилах яблуні. Середні температури січня близько -5 С. Зимовий холод значно послаблюється частими фенами. Такі кліматичні умови міжгірських улоговин в поєднанні з чистим повітрям і прекрасним краєвидом використовуються для рекреаційного кліматолікування.

Найбільшими міжгірськими улоговинами рангу окремих ландшафтів є: Старосамбірська (р. Дністер), Підбузька (р. Бистриця), Синевидненська (р. Стрий), Мізунська, Порогівська (р. Бистриця-Солотвинська), Пасичнянська (р. Бистриця-Надвірнянська), Яремчанська (р. Прут), Косівська (р. Рибниця) і Виженська (р. Черемош).

У межах Яремчанських рекреаційних ландшафтів знаходиться *Карпатський національний природний парк*, що важливо враховувати при розробці Проекту організації території парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів.

Карпатський національний природний парк – перший в Україні, створений (3 червня 1980 р.) з метою збереження унікальних для Центральної Європи гірських природних ландшафтів. Знаходиться в Івано-Франківській області, включає Верховинський і Надвірнянський райони, має площу 50 303 га. Протяжність парку з північного заходу на південний схід складає 55 км, ширина – 20 км.

Природа Карпатського національного парку казково багата і різноманітна: з кришталево чистим повітрям і джерельними водами річок, унікальними пейзажами та краєвидами ландшафтів, найвищою вершиною України – г. Говерла (2061 м). Природна, історична, духовна цінність гори Говерла неоцінима. Такої концентрації рідкісного біотичного різноманіття немає ніде в нашій країні: 45 біологічних видів (33 рослини, 12 наземних тварин) занесено до Червоної книги України. До речі, останнє не повинно бути предметом національної гордості, а, навпаки, пересторогою того, щоб червонокнижні рослини і тварини не стали надмогильними плитами в природно-заповідній справі.

Виняткову привабливість гірським ландшафтним місцевостям надають річкові долини з їх водними потоками. Цікавими елементами скульптурного (тобто утвореного зовнішніми, екзогенними процесами) рельєфу території парку є розміщені на гірських схилах яри, або звори, а також реліктові давньольодовикові форми – двоступінчасті кари у вигляді циркоподібних впадин з плоским дном (нижні і верхні

котли, “кітли”), гострі міжкаркові гребені, перемички, або карлінги, що сформувались на місці найстійкіших до екзарациї (руйнування) порід при контакті плейстоценових гірсько-долинних льодовиків. Класичними карлінгами в Карпатському національному природному парку (і загалом в Українських Карпатах) можна вважати Великі і Малі Кізли, вид на які чудово споглядається з оглядової площадки на схилі гори Данціш і розміщеної по сусідству гори Пожижевської (де знаходиться біостаціонар Інституту ботаніки НАН України).

Основною водною артерією парку є р. Прут, який перетинає його на протязі 51 км. Річка Прут бере початок на схилах Говерли (висота 1750 м н.р.м.), витікаючи з невеликого болітця на стінці льодовикового верхнього кару (цирку) у вигляді кількох струмків, що утворюють водоспад “Тук”. Протікаючи далі по території національного парку через масивні і тверді яменські пісковики палеогенового (палеоцен) віку, Прут утворює в багатьох місцях ще ряд привабливих водоспадів і порогів.

Найбільш відомий з них – водоспад “Пробій” в м. Яремче, біля якого завжди людно і гамірно. Цей мальовничий куточок природи в урочищі “Пробій” вабить до себе цілим каскадом водоспадів. У минулому висота водоспаду становила близько 20 м, зараз – 8 м.

Сприятливі кліматичні умови (комфортний для рекреації період – 105 днів), багате біотичне і ландшафтне різноманіття, наявність пам'яток історико-куль-

турної спадщини (архітектурних, сакральних) створюють потенційні можливості для розвитку всіх видів рекреації, особливо екотуризму. Свідченням цьому є відносно розвинена (успадкована від радянських часів) структура стаціонарних закладів рекреації, де одночасно може відпочивати й оздоровлюватися близько 5 тис. чоловік (щорічно більше 25 тис. чол.).

На території парку функціонує цілий ряд (близько 30) рекреаційно-туристичних закладів, зокрема: 9 санаторіїв – “Водоспад”, “Прикарпаття”, “Прикарпатський”, дитячий санаторій “Сніжинка” та санаторій-профілакторій “Яремче” в м. Яремче, “Гірське повітря” і “Смерічка” в смт. Ворохта, “Кремінці” МВС України та обласний дитячий санаторій “Прут” у с. Татарів; ЛОК “Гуцульщина” в м. Яремче, навчально-спортивні бази “Україна”, “Авангард” і “Заросляк” та спортивно-оздоровчий табір “Глобус” КПП в смт. Ворохта, бази відпочинку “Карпати” і “Легенда”, дитяча турбаза “Прут” в м. Яремче та ін.

Особливою популярністю серед відпочиваючих та еко-туристів користується база відпочинку "Карпати", де пропонується широкий асортимент рекреаційних послуг: водолікарня, басейн, тенісний корт, тренажерний зал тощо.

Заслужують на увагу в Карпатському НПП зони відпочинку "Воротиці", "Закуток" (Підліснівське лісництво), "Женець" (Женецьке лісництво), "Ребровач", "Трамплін" (Татарівське лісництво), "Говерла", "Багончик" (Ворохтянське лісництво), "Гострий ґрунь" (Вороненківське лісництво), "Карпатський дивосвіт" (Яблунецьке лісництво).

Однією з найкращих є "Воротиці", площею 15 га, що розміщена в селі Микуличин. За часів князювання Данила Галицького в цьому районі була розміщена сторожова вежа воєводи Микули. "Воротиці" сплановані за принципом розміщення і будівництва сторожових постів тих часів. Зона відпочинку поділена на дві підзони: перша – історично-інформаційна з відповідним павільйоном; друга – рекреаційно-розважальна з колибою, джерелом цілющої води, художньо обладнаними місцями для відпочинку.

У межах парку інвентаризацією 1988 року виявлено чотири джерела сірководневих мінеральних вод (Ямненське, Ворохтянське, Татарівське, Підліснівське лісництва). Мінеральне джерело Ворохтянського лісництва обгороджене і на його базі створено зону відпочинку.

У рекреаційних зонах парку нині облаштовано і функціонують 12 науково-пізнавальних туристських маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок загальною протяжністю 400 км (з них 110 км – марковані). Популярними в межах парку є маршрути на о. Несамовите, г. Маковицю, г. Хом'як та, особливо, на г. Говерлу.

Професійно підготовлені еко туристи взимку можуть скористатися гірськолижними трасами: гірського слалому в Татарівському та біатлонною в Яблунецькому лісництвах національного парку, водники в теплий період – трасою водного слалому та водно-спортивною по р. Прут.

Природні умови парку сприятливі для розвитку гірськолижного спорту. У Ворохті щороку відбуваються міжнародні змагання із стрибків з трампліну на "Кубок Карпат", змагання на першість України з біатлону, лижних гонок і двоборства.

Щорічно Карпатський НПП відвідує близько 32-35 тис. туристів. За всю історію парку "піковим" був 1988 рік, коли в парку побувало 1 млн. туристів. Особливо проблематичними є питання, пов'язані зі сходженнями на гору Говерла і зумовлені ними рекреаційні навантаження. Так, в тому ж "піковому" 1988 році на Говерлу піднялося до 30 тис. туристів, в 1999 році – 24 тис., а в дні масових відвідувань, зокрема у час всеукраїнських сходжень у День незалежності (24 серпня), на "українську Фудзіяму" сходять до 2-3 тис. чоловік.

Нижньобескидський вид низькогірних ландшафтів представлений пологосхилливими хребтами Верхньо-Дністровських Бескидів. Пологосхиллову картину доповнюють широкі поздовжні долини, що розділяють хребти.

Міжгірні долини, захищені гірськими хребтами, відрізняються помірно теплим кліматом з середніми температурами липня 18-18,2 С, середніми температурами січня -3,6 - 4 С і середньорічними сумами опадів до 800 мм.

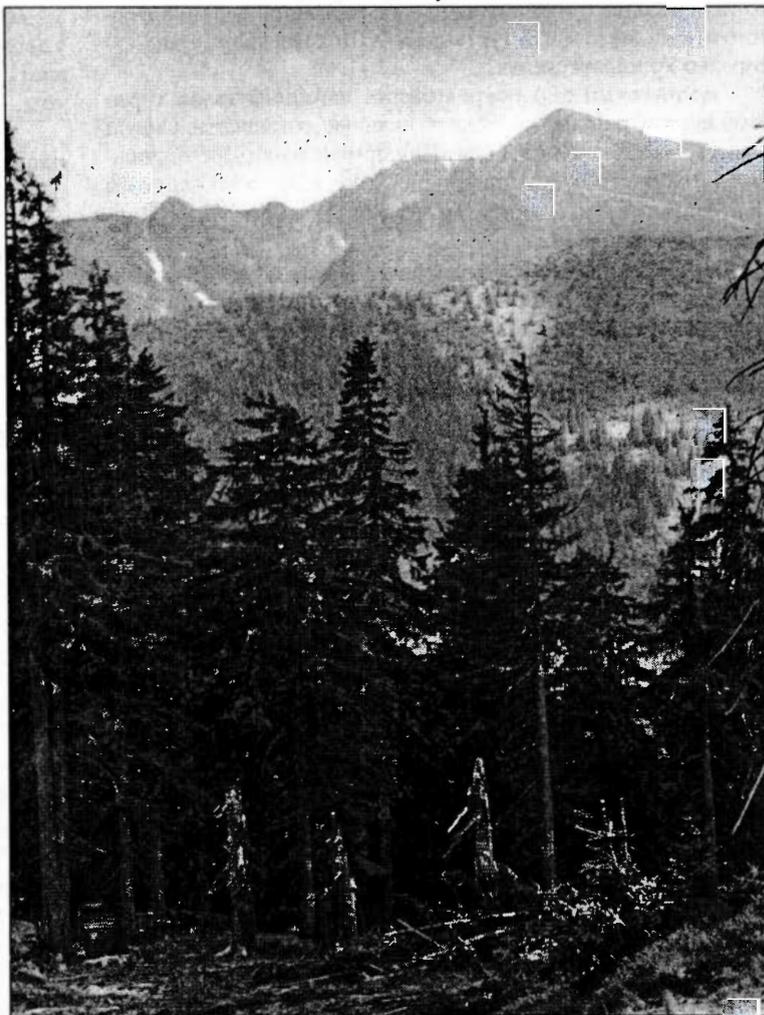
Індивідуальними ландшафтами виду є Стрвязький (на межиріччі Стрвязю і Дністра) і Східницький

(на межиріччі Дністра і Тисмениці-Дрогобицької). До цього ж виду можна віднести ландшафти Орівський (на межиріччі Тисмениці і Стрия) і Труханівський (на межиріччі Стрия і Мізунки), хоча вони дещо відрізняються від типологічних ландшафтних комплексів.

У межі Східницького ландшафту заходить північна частина національного природного парку "Сколівські Бескиди" з ландшафтами крайового низькогір'я, які подекуди вкриті залишками ялицево-букових лісів. Численними допливами річки Стрий вони розчленовані на невеликі за площею ландшафтні комплекси хребтів. У межах парку розташована Всеукраїнська дитяча оздоровниця – курорт Східниця з джерелами мінеральних вод типу "Нафтуся" (гідрокарбонатно-натрієвих з підвищеним вмістом органічних решток).

Середньогірні ландшафти *Бескидського виду* представлені асиметричними хребтами висотою 1000-1500 м н.р.м. Це, зокрема, Космацький ландшафт – між Покутським і Ворохта-Кривопільським низькогір'ям, Сколівський – на межиріччі Опора і Стрия.

Ландшафтне різноманіття Сколівських Бескид визначається в першу чергу особливостями тектоніко-геоморфологічної будови. Асиметричні геологічні складки-луски, ніби скиби на зораному полі, налягають одна на одну, створюючи своєрідний скибовий рельєф. У місцях виходу пісковиків поширені скельні утворення, взяті під охорону як геологічні пам'ятки природи. Завдяки переважаною розповсюдженню крутих схилів і вузьких долин бескидські ландшафти малозаселені.

У межах Бескидського виду рекреаційних ландшафтів знаходиться основна частина *національного природного парку "Сколівські Бескиди"*, який створено 11 лютого 1999 року з метою збереження середньогірних ландшафтів з смерековими, ялицево-смереково-буковими лісами, унікальними в Європі високопродуктивними стійкими буковими пралісами 170-180-річного віку. Він знаходиться у Львівській області на території трьох районів: Дрогобицький, Сколівський і Турківський.

Значну частину парку займають середньогірні ландшафти з смерековими, смереково-ялицево-буковими і ялицево-смереково-буковими лісами. Вони відзначаються відносно великими абсолютними висотами (до 1100-1200 м), значною стрімкістю схилів і найбільшою залісненістю. Долини потоків, що течуть в місцях поширення твердих ямненських пісковиків, мають вигляд мальовничих ущелин. Одна з них – долина Кам'янки – охороняється як геоморфологічна пам'ятка природи.

Вишукана естетична цінність бескидських ландшафтів, самотність культура та етнографічна специфіка бойківського краю, гостинність місцевих жителів забезпечують високий рекреаційний потенціал парку. Парк приваблює гомінними гірськими потоками, галасливістю численних водоспадів річки Кам'янки. Унікальна природа відкриває широкі можливості для організації в національному парку зимових лижних подорожей та прогулянок, науково-пізнавального і, навіть, екстремального екотуризму.

У межах парку, між населеними пунктами Корчин і Верхнє Синьовидне, виявлена мінеральна вода. Для науково-пізнавального туризму цікавим є городище древньоруського літописного міста Тустань (X-XIII ст.) на вражаючих суворістю Урицьких скелях.

Горганський вид рекреаційних ландшафтів на території Івано-Франківської області включає ландшафти: Сивулі – між Лімницею і Бистрицею-Надвірнянською; Добушанський – між Бистрицею-Надвірнянською та Прутом і частково Братковський – між верхів'ям Чорної Тиси і Бистриці-Надвірнянської.

Для гір Горган особливо характерні кам'янисті розсипища, справжні кам'яні ріки (куруми), стрімкі урвисті скелі "треготи". Гірські хребти цього виду РЛК піднімаються вище 1700 м н. р. м. (г. Грофа, 1748 м) і вище 1800 м н. р. м. (г. Сивуля Мала, 1818 м, г. Сивуля Велика, або Лопушна, 1836 м), вирізняються вузькими скелястими гребенями, на яких субальпійські луки практично відсутні, але дуже поширені чагарникові зарості гірської сосни (жерепу). Наявність скелястих осипів і стрімчаків, велика крутість схилів, густі хвойні ліси, що піднімаються до 1400-1450 м, рослинні релікти роблять ці ландшафтні комплекси об'єктами можливого літнього і зимового туризму підвищеної категорійності. Для того, щоб зробити їх більш відомими та доступними, необхідна організація туристських притулків і баз, розробка нових пішохідних маршрутів. У цьому плані Горгани становлять унікальний і перспективний на Україні регіон для спортивно-оздоровчого туризму, розвитку альпійських видів спорту. Правда, зимові маршрути до деякої міри небезпечні через ймовірність виникнення снігових лавин.

Гринявський вид представлений ландшафтом Гриняви – між Чорним і Білим Черемошем. Міжгірні котловини (Яблунницька на Білому Черемоші), широкодонні (до 3 км), з м'якими, виположеними схилами, мають округлі обриси. Сформовані вони у флішевих породах, тому перевали, які з'єднують котловини, виположені і доступні для мандрівників і всіх видів транспорту.

Наявність мінеральних джерел, велика кількість ягід, фруктів, грибів створюють сприятливі умови для утилітарної, оздоровчої та лікувальної рекреації.

Звужені міжгірні котловини (шириною до 2-3 км) з більш крутими та залісненими схилами (Буркутьська крутосхилова ущелиновидна і Зеленська на Чорному Черемоші) можуть бути використані для спортивних видів рекреації, з пішими переходами по річкових долинах приток і на вершини хребтів, лижними переходами.

Ясинський вид рекреаційних ландшафтів також об'єднує міжгірські ландшафтні комплекси, які (на відміну від Яремчанського виду) становлять широкодолинні улоговини на фоні Верховинського низькогір'я.

В основному ландшафти Ясинського виду утворені терасовими і зсувними місцевостями, придатними для заселення. Клімат цих ландшафтів формується під захистом оточуючих хребтів і тому, не дивлячись на значні абсолютні висоти (500-750 м), в долинах порівняно теплі зими (середня температура січня -5 С, -6 С) з частими відлигами, причиною яких бувають і фєни.

Мальовничість краєвидів, наявність залізничних та автомобільних шляхів, зручність пішохідних маршрутів, мінеральні джерела роблять ці ландшафти особливо придатними для організації відпочинку людей.

В Ясинський вид в межах області входять індивідуальні рекреаційні ландшафти: Кривопільський (Льця-Верховинська та Криворівня-Верхньо-Ясенська котловини на Чорному Черемоші), Устеріківський (Розтокинська на Черемоші).

Покутсько-Буковинський вид ландшафтів складається з двох індивідуальних ландшафтів: Покутського – між Лячюкою і Черемошем, і Буковинського – між Черемошем і Серетом.

Антиклінальні хребти розділяються широкими синклінальними долинами, достатньо густо заселеними. Синклінальні долини можна віднести до ландшафтних місцевостей, що складаються з урочищ пологих схилів і низьких терас.

Північно-східне простягання хребтів достатньо добре захищає міжгірські долини покутських ландшафтів від вторгнення холодних мас повітря. З цієї причини в долинах розвинуто садівництво.

Покутські рекреаційні ландшафти відзначаються багатством та унікальністю історико-культурних, архітектурних та етнографічних ресурсів (народні художні промисли, дерев'яні пам'ятки сакральної архітектури).

У межах Буковинського виду рекреаційних ландшафтів у межиріччі Черемошу і Серету знаходиться *національний природний парк "Вишницький"*. Він обіймає невисокі гірські пасма Карпат (Болотів, або Волотів, Курики, Бозна, Смидоватий, Берізка, Биньків), які хвилями накочуються на горбисту рівнину передгір'я. За геоморфологічною будовою територію парку можна розділити на дві приблизно рівні частини: східну і західну. Західна, черемоська частина, в басейні Великої і малої Виженки, більш ерозійно розчленована. Там переважають стрімкі схилові ландшафтні місцевості з геологічними відслоненнями, мальовничими скелями, численними водоспадами, тісинами.

Для науково-пізнавального та спелеологічного екотуризму особливої інтерес становлять унікальні геоморфологічні пам'ятки природи – печера Довбуша у гребеневій частині пасма Берізка та 10-метровий кам'яний міст у Соколиній скелі серед Протятого каміння, своєрідної екзотенної скульптури рельєфу.

Територія національного парку багата цілющими мінеральними водами. В урочищі Лужки, що в річковій долині Виженки, на правому корінному її схилі, знаходиться одне з трьох в Європі щодо рідкісного хімічного складу (сульфатно-алюмінієво-залізного) джерело мінеральної води. Саме джерело є гідрологічною пам'яткою природи, але чомусь тільки місцевого значення. При низькій мінералізації 0,3-0,6 г/л вода джерела містить понад 20 терапевтично активних іонів різних мікроелементів (кобальт, нікель, марганець). Ще за австрійської доби цією водою лікували хвороби шлунково-кишкового тракту, гемофілію. При її вживанні різко підвищується апетит і поліпшується обмін речовин в організмі. Але вода не придатна для промислового розливу у пляшки, тому що втрачає лікувальні властивості протягом 2-4 годин. Адміністрація парку планує обладнати джерело боветами.

Другою гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення є джерело "Черешенька", яке знаходиться під охороною Черешеньської сільради. На базі цього джерела, обладнаного дерев'яним зрубом, у 80-х роках минулого століття розпочалось, але з фінансових причин було призупинене, будівництво санаторію-профілакторію. З давніх часів вода (ропа, мінералізація 272 г/л) використовувалась місцевим населенням для випарювання харчової солі.

Останніми роками виявлено два джерела лікувально-столових вод типу "Нафтуса" (с.Виженка та урочище Малинешний на березі р. Черемош в 10-ти метрах від кордону національного парку), одне з яких використовується для промислового розливу вод у пляшки під назвою "Діана".

НПП "Вижицький" відзначається багатством ендемічних видів рослин і тварин на незначній за площею території. Так, у Карпатах відомо лиш два місця зростання надбородника безлистого, які знаходяться на території національного парку. А для папоротей шипуватої, списоподібної та Брауна – це єдине місце в Україні, де вони ростуть. На 80% лісистій території парку найбільші площі займають ялицево-букові та буково-ялицеві ліси з фрагментами пралісів. Узимку неподалік селища Берегомет деколи знаходять сліди ведмеда.

Територія національного парку та суміжжя має значну рекреаційну історико-культурну цінність. Так, у селі Виженка знаходиться дерев'яна церква святого Івана Сучавського 1792 року, в Берегометі – Миколаївська церква 1786 року, а Вижицька синагога є відомою хасидською святинєю в Україні. В містечку Вижиця народились, жили і працювали відомі діячі культури. В цей чарівний край приїжджали відпочивати І.Франко, Леся Українка, В.Стефаник, М.Черемшина. Саме тут, серед казкової природи, в селі Рівня, що на околиці Вижиці, народився наш "український соловейко" На-

зарій Яремчук. Звідси, з Вижиці, вийшов у широкий світ славнозвісний вокально-інструментальний ансамбль "Смерічка", в якому разом з Назарієм співали Василь Зінкевич, Софія Ротару.

Із рекреаційних закладів тут є туристичний комплекс (турбаза) "Черемош" в м. Вижиця (на межі з національним парком, в селі Рівня) місткістю 400 ліжко-місць, будинок матері та дитини (пансіонат) "Зелені пагорби" в селі Виженка на 260 ліжко-місць, ресторан "Гірська казка" і туристський притулок "Німчич" (50 місць) на однойменному перевалі, будинок відпочинку "Краб" Одеського пароплавства на 50 ліжко-місць в урочищі Лужки поблизу села Виженка (Вижицьке лісництво).

НПП "Вижицький" перспективний для розвитку пішохідного, мисливського, велосипедного, кінного, а також сільського екотуризму. По території парку та суміжжі прокладені піші спортивно-оздоровчі, науково-пізнавальні екотуристичні маршрути.

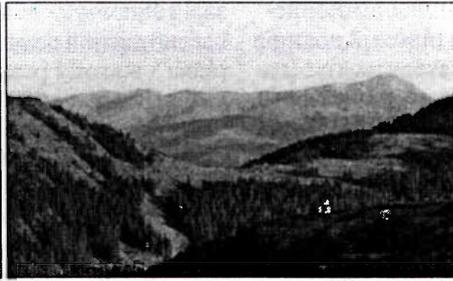
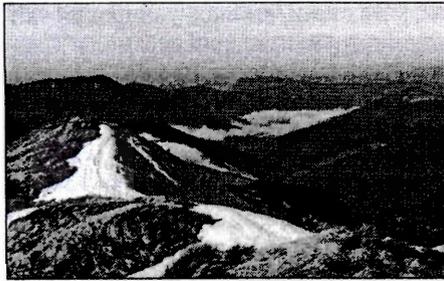
І на завершення! Багате ландшафтне різноманіття Передкарпаття представлено як гірськими, так і рівнинними ландшафтними комплексами (обидва класи). Воно включає індивідуальні ландшафти (райони), об'єднані у види. До рівнинних ландшафтних комплексів відноситься підклас низовинних ЛК, а до гірських – низько- і середньогірні та мізгірні ЛК.

Таке унікальне і багате ландшафтне розмаїття цих областей, що рідко зустрічається, створює максимально великі можливості і перспективи для широкомасштабного рекреаційного природокористування в цілях оздоровчого відпочинку, санаторно-курортного лікування та пізнавально-спортивного туризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьман В.І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат. Український географічний журнал, 1999, №3. – С. 34-37.
2. Гетьман В.І. Ландшафти Закарпаття в контексті рекреаційного використання. – В кн.: Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова Київ: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2000. Випуск 4. – С.86-108.
3. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. – М.: Высшая школа, 1991. – 174 с.
4. Карпатский рекреационный комплекс. Под. ред. Долишнего М.И. – К.: Наукова думка, 1984. – 148 с.
5. Маринич А.М., Пашенко В.М., Шищенко П.Г. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. – К.: Наукова думка, 1985. – 224 с.
6. Пашенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения. – К.: Наукова думка, 1993. – 283 с.

А. ДОЦЕНКО,
Рада з вивчення
продуктивних сил України
НАН України
м. Київ

Українські вчені, зокрема географи, приділяли певну увагу дослідженням населення Карпат. Ще у 30-х роках Володимир Кубійович досліджував розміщення населення та життя пастухів в Карпатах. Із 60-х років ХХ ст. починається систематичне вивчення розселення Карпат. Проте ці дослідження вирізнялися однобічністю. Вивчалось головним чином сільське розселення, причому у відриві від міського. Більше того, географи Львівського та Чернівецького університетів досліджували сільське розселення своїх областей. Значний досвід вивчення сільського розселення накопичений вченими-землепорядниками Львівського аграрного університету (М. Д. Лесечко, Ю. М. Соломін, Л. Я. Новаківський). Лише у 80-90-х роках ХХ ст. почалися дослідження сільського населення в цілому гірській зоні Карпат (Г. К. Лоїк, І. Л. Дитчук). Щодо міського розселення, то ще давно вивчалися малі міста регіону з метою залучення до суспільного виробництва незайнятих трудових ресурсів.

Отже, актуальним науковим завданням залишається комплексне дослідження гірського розселення в Карпатах у сучасних умовах переходу економіки України на ринкові засади.

Перш за все потрібно уточнити об'єкт дослідження, тобто виділити гірську зону Карпат. Із 24 сільських адміністративних районів 4-х областей України лише 6 районів є цілком гірськими, а решта розташована частково в горах. При ширині 60-100 км гірська зона сягає майже на 280 км з північного заходу на південний схід. За нашими підрахунками, площа гірської зони Карпат становить близько 19 тис. км². Не можна погодитися із значним завищенням площі цієї зони (27 тис. км²), яке дають Юрій Соломін та Григорій Лоїк.

Гори створюють специфічні умови для їх заселення та проживання людей. За тривалий історичний період тут сформувалися особливі етнографічно-психологічні типи українців (бойків, лемків, гуцулів), для яких гірський

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГІРСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ В КАРПАТАХ

спосіб життя є найвищою суспільною цінністю. Під впливом складних природних, історичних, економічних, демографічних та соціальних чинників у гірській зоні сформувався особливий гірський тип розселення, для вивчення якого потрібен комплексно-геогра-

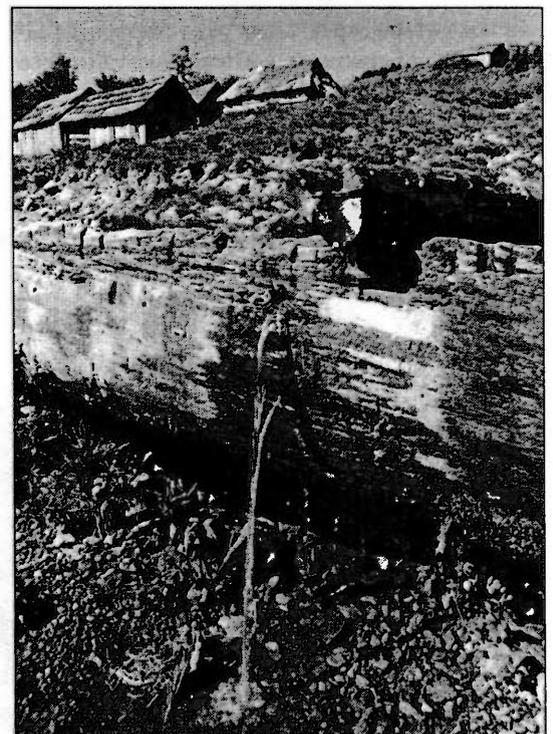
фірської зони Карпат низький (питома вага міського населення становить близько 25%). Незважаючи на це, міське розселення відіграє важливу роль у комплексній територіальній організації розселення та забезпеченні соціальних потреб сільського населення. Важливими особливостями розселення в

ТЕНДЕНЦІ ТА ПРОБЛЕМИ

Карпатах є не лише тісні взаємозв'язки сільського з міським, але й взаємопов'язаний розвиток міських і сільських поселень у гірській зоні порівняно з передгірською. В результаті цього в Карпатському регіоні об'єктивно сформувалася регіональна система розселення з центром у Львові, яка поділяється на чотири субрегіональних (обласних) системи. В гірській та передгірській зонах

фічний підхід. Не заперечуючи доцільність окремого вивчення сільського чи міського розселення області чи району, ми вважаємо актуальними комплексні дослідження розселення в Карпатах, які зможуть виявити загальні закономірності та тенденції, шляхи вирішення сучасних проблем розселення.

Нами досліджувалася гірська поселенська мережа, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р., 31 січня та 22 березня 2001 р., прийнятими на виконання Закону „Про статус гірських населених пунктів в Україні”. За цим законом та змінами до нього від 13 липня 2000 р. до категорії гірських віднесено населені пункти, розташовані на висоті вище 400 м. над рівнем моря у суворох кліматичних умовах, якщо на одного жителя припадає менше 0,15 га ріллі. За цими критеріями до гірських віднесено 634 поселення, з них 606 сільських та 28 міських. На кінець 2000 р. у міських поселеннях, за даними Держкомстату України, проживало 204 тис. чол., а у сільських, за нашими розрахунками, приблизно 592 тис. чол. Отже, ми бачимо, що рівень урбанізації

Карпат нами виділено 7 локальних (Дрогобицьку, Калуську, Коломийську, Вижницьку Ужгородську, Мукачівську і Хустську) системи розселення та 24 місцевих (районних). Взаємопов'язаний системний розвиток міських та сільських поселень відбувається на основі визначення місця кожного з них у відповідній системі розселення.

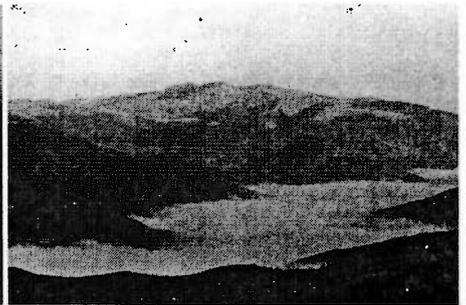
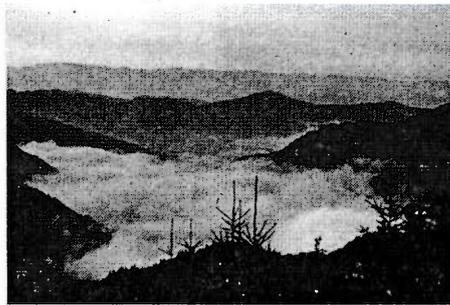
Структура міського розселення в гірській зоні Карпат істотно відрізняється від рівнинних територій. Мережа міст тут у 2,5 рази менша, ніж селищ міського типу (8 проти 20). Більше того, всі міста за людністю належать до категорії малих (найбільшими є Долина та Надвірна – 22 тис. чол. кожне). Всі міста, окрім Яремчі, виконують адміністративні функції як райцентри і відрізняються низьким рівнем промислового розвитку, що зумовило значне безробіття. Для гірських міст актуальною проблемою є активізація розвитку промислового виробництва, створення нових робочих місць та подолання безробіття. Розвиток тимчасової трудової еміграції є не найкращим способом вирішення цієї складної соціальної проблеми.

Завдяки розгалуженій селищній мережі в умовах гірського рельєфу забезпечуються соціальні потреби сільського населення. Тут переважають невеликі спеціалізовані селища міського типу промислового значення (деревообробні, лісохімічні та нафтодобувні центри).

Перспективи для подальшого розвитку як рекреаційні центри мають Славське, Ворохта та Ясіня. Потребують зміцнення ринкової та соціальної інфраструктури селища-райцентри Верховина, Путила, Воловець та Міжгір'я.

Важливо зазначити, що в структурі селищної мережі майже дві третини припадає на малі селища людністю до 5 тис. чол. Це переважно спеціалізовані лісозаготівельні та деревообробні центри, розташовані у гірських долинах та міжгірських улоговинах, які мають незначні зони впливу на сільські поселення.

У зв'язку із скороченням обсягів лісозаготівель у Карпатах та неповним використанням виробничих потужностей деревообробних підприємств вивільняється значна частина робочої сили і гостро постала проблема її працевлаштування. У самих селищах можливостей для цього зараз немає, а нове промислове будівництво не передбачається. Внаслідок закриття деревообробних підприємств деякі гірські селища міського типу були переведені у ка-

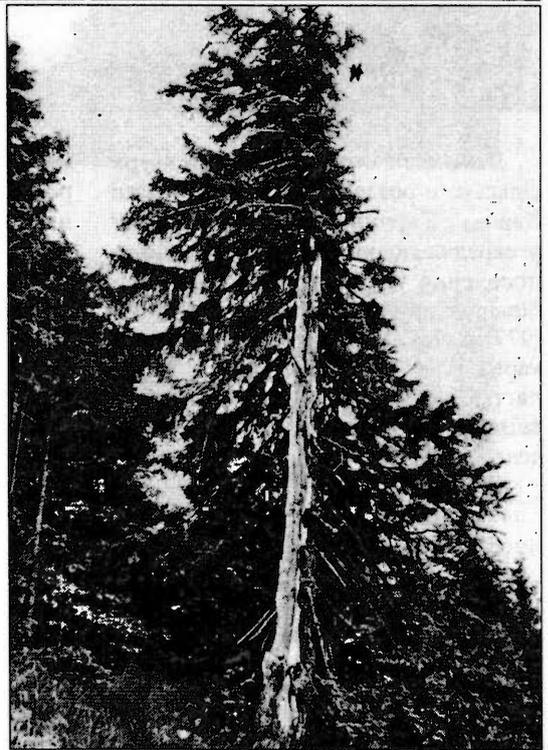

тегорію сільських поселень (Богдан, Келечин). Більш перспективнішим є шлях перепрофілювання селищ та розвитку в деяких з них туристично-рекреаційного господарства (Славське, Ворохта, Ясіня).

Розвиток і територіальна організація сільського розселення в гірській зоні Карпат має значні особливості. Перш за все, це відносна стійкість поселенської мережі, яка протягом 1993-2000 рр. не лише збереглася, а й розширилася на 2%.

Не можна погодитися з твердженнями деяких вчених про слабку заселеність гірської зони Карпат. Щільність сільського розселення тут значно вища середньоукраїнської (37 чол. на 1 км² території проти 26 чол.). Густота сільської поселенської мережі у півтора рази менша за середньоукраїнську (32 поселення на 1000 км² проти 48), що зумовлено обмеженістю придатних для заселення територій. Внаслідок цього середня відстань між селами в горах більша, ніж в середньому по Україні (5,6 км проти 4,5 км).

Для Карпат характерна значна нерівномірність заселення території. Села розташовані головним чином у гірських долинах та міжгірних улоговинах. Важливо зазначити відмінності структури сільського розселення Прикарпаття порівняно із Закарпаттям, зумовлені природними та історичними відмінностями. Щільність сільського розселення та густота поселенської мережі Прикарпаття більша, ніж Закарпаття (відповідно 37 чол. на 1 км² проти 24 чол., 40 поселень на 1000 км² проти 22). В результаті цього відстань між селами у Прикарпатті менша, ніж у Закарпатті (5 км проти 6,7 км).

Важливою особливістю структури сільського розселення у гірській зоні Карпат є її крупнопоселеність. У 2000 р. середня людність одного сільського поселення у Карпатах була на 80% більшою, ніж в середньому по Україні (977 чол. проти 550 чол.), причому в Закарпатті на 17% більша, ніж у Прикарпатті. Ці відмінності потрібно враховувати при вирішенні соціальних проблем села.

Особливості структури розселення глибше характеризує розподіл сільських поселень за групами людності. Про крупнопоселеність гірського розселення у Карпатах свідчить те, що дві третини сільського населення проживало у великих селах (людністю понад 1 тис чол.). Якщо на Прикарпатті у великих селах проживало 66% сільського населення, то на Закарпатті – майже 70%. Під час двох руйнівних повеней така структура розселення зумовила значні матеріальні збитки. На наш погляд, потрібно боротися не з наслідками повеней, а запобігати їх руйнівній силі шляхом кардинальної зміни розселення у небезпечних районах.

Незважаючи на пріоритетний розвиток великих сіл, у гірській зоні Карпат одержали розвиток також середні та малі села. Щодо останніх, то офіцій-

на статистика не дає їх обліку, а значить реальна „картина” гірського розселення є спотвореною. За переписом населення 1989 р. лише 1,2% сільського населення гірської зони Карпат проживало у малих поселеннях людністю до 200 чол. (для порівняння зазначимо, що у Вірменії у гірській зоні в малих поселеннях проживає 18% сільського населення). В Карпатах структура розселення, звичайно, зовсім інша, але зазначені дані є значно заниженими порівняно з фактичним поширенням малих поселень. Відомо, що у горах існують дрібні лісогосподарські поселення, пов'язані із заготівлею, охороною та відтворенням лісів, та тваринницькі, пов'язані з відгонним вівчарством на полонинах. Ми вважаємо їх самостійними поселеннями, що повинні обліковуватися, незважаючи на те, що більшість з них є сезонно залюдненими.

Значні особливості та тенденції має територіальна структура сільського розселення у гірській зоні Карпат, пов'язана з вертикальною поясністю розміщення поселень. За розрахунками Наталії Паньків, протягом 1959-1999 рр. питома вага населення, яке проживало у гірських районах Карпат, зменшилася з 53,4% до 47,9%, а в рівнинних, відпов-

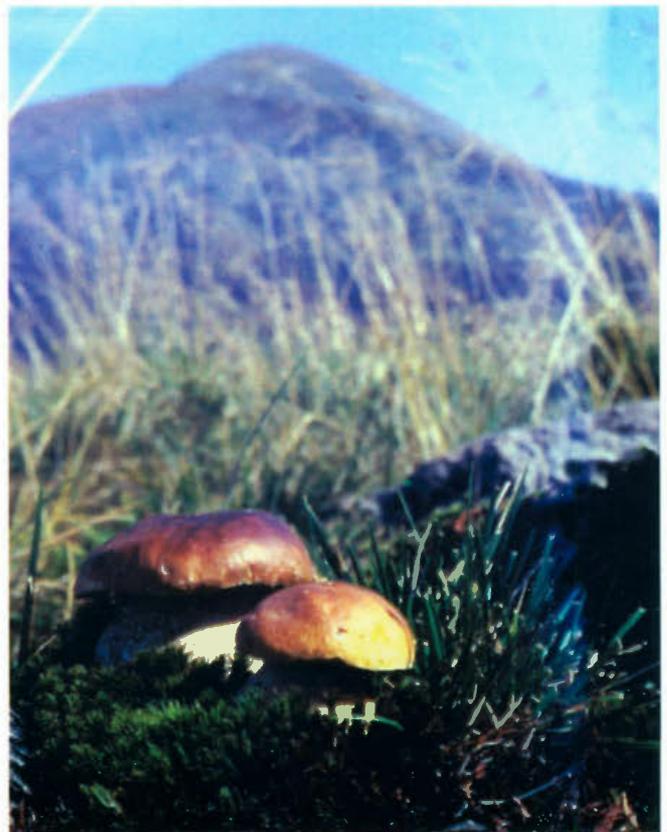
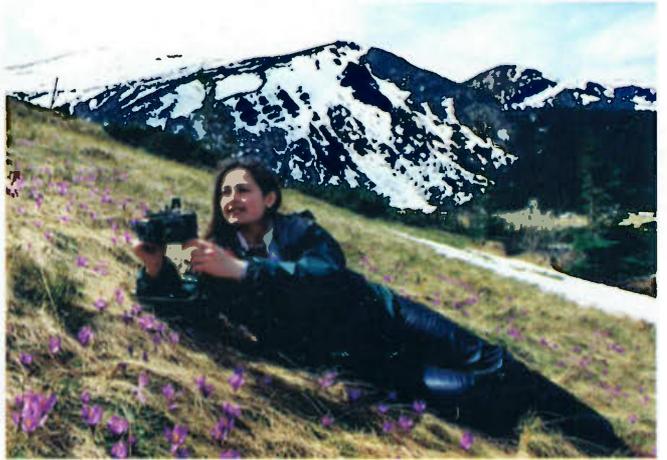
ідно, збільшилася. Виявлена тенденція поступового „сповзання” населення із гірських районів у рівнинні, що не можна вважати прогресивним, тому що це погіршує господарське використання земельних угідь гірської зони.

Поясність гірського розселення в Карпатах полягає в тому, що з висотою рівень заселеності території падає. Так, у 1999 р. у низькогірному поясі (401-600 м. над рівнем моря) проживало майже дві третини всього населення, у середньогірному (601-1000 м) – одна третина, а у високогірному (понад 1000 м) – лише 1,3%. Отже, найбільш заселеним і освоєним є низькогір'я, якому потрібно приділити найбільшу увагу при вирішенні розселенських проблем. Незважаючи на складність рельєфу, суворий клімат та важкодоступність території, державна політика спрямована на збереження гірського розселення та горян.

Гірські села потребують конкретної державної допомоги, зокрема щодо надання пільг громадянам, які проживають у гірських населених пунктах, відповідно до Закону (1995 р), та передачі горянам земельних ділянок лісового фонду, згідно з Указом Президента України від 29 березня 2002 р.

Фото Мирослава ОБЛАДАНЮКА.

Первинний стан верхньої межі смерекових і букових лісів у Карпатах змінений нераціональним пасовищним господарюванням [1, 4, 5, 6, 8, 9]. Його наслідком є знищення цілого поясу смерекових лісів у Бескидах, на південних схилах Свидовця і Горган та частково на південно-західних схилах Чорногори, зниження на 200-300 м по вертикалі межі смерекових лісів у Чорногорі, Чивчинських і Марамороських горах і втрата ними захисних функцій. Верхня межа служила не тільки захистом для пастухів і худоби від несприятливих кліматичних умов високогір'я, але і була постачальником деревини для будівництва літніх осель, огорож, палива та ін. Вирубання дерев на верхній межі лісу тривало протягом багатьох століть, посилюючись в міру зростання населення та розвитку тваринництва. Багаторічна експлуатація верхньої межі лісу стала причиною змін її структури, яка у первинному стані була представлена низькими і розгалуженими формами дерев у поєднанні з різними типами стелюхів (*Juniperus communis* subsp. *nana*, *Pinus mugo*, *Alnus viridis*), поступово переходила у високостовбурні деревостани. Така структура стримувала ударну силу вітру, захищала дерева від повалення, сприя-

К. МАЛИНОВСЬКИЙ, А. МАЛИНОВСЬКИЙ,
Інститут екології Карпат НАН України,
Державний природознавчий музей НАН України
м. Львів

АНТРОПОГЕННІ ЗМІНИ ВЕРХНЬОЇ МЕЖІ СМЕРЕКОВИХ І БУКОВИХ ЛІСІВ

ла нагромадженню снігових мас, гальмувала снігові лавини, затримувала дощові води та стримувала ерозію. У даній час первинна межа лісу збереглася у кількох недоступних для випасу місцях у Чорногорі. У переважній більшості гірських масивів верхня межа лісу тепер проходить на висотах 1100-1200 м н.р.м. (південні схили Красної, Боржави, Горган, Свидовця) і лише на північних схилах цих масивів, а також на обох схилах Чорногори і Марамороських гір ще збереглася на висотах 1300-1400 м. У всіх випадках верхня межа представлена суцільною стіною високостовбурних деревостанів, які втратили свої захисні функції, легко пошкоджуються вітроволами, сніголамами, лавинами.

На місці знищення смерекових і букових лісів утворилася складна мозаїка взаємопов'язаних первинних і вторинних фітоценозів [1, 4, 5]. Характерною рисою останніх є проста структура, здатність витримувати господарське навантаження, наявність у їх складі видів і синузій первинних фітоценозів, що дає можливість встановити їх генезис.

Фітоценози смерекових лісів, які формують сучасну верхню межу, за флористичною класифікацією, належать до класу *Vaccinio-Piceetea* Br.-Bl. 1939 та його союзів *Vaccinio-Piceenion* Oberd., *Piceion abietis* Pawl. Et Wal. і *Rhododendro-Vaccinion* Br.-Bl. Найпоширенішою в Карпатах є асоціація *Calamagrostis villosae-Piceetum* (союз *Vaccinio-Piceenion*), яка формує верхню межу лісу в Чивчинському, Марамороському і Чорногірському масивах та частково північних схилах Свидовця і Горган, де вже не утворює суцільного пасма, а розділена на окремі фрагменти стелюхами гірської сосни та зеленої вільхи. Асоціація *Sembro-Piceetum*, яка належить до цього союзу, зрідка трапляється лише в Горганах.

Наслідком випасання в цих асоціаціях є знищення підросу дерев, розрідження і утворення рідколісь, проникнення світлолюбних видів, здатних витримувати виголювання, формування короткочасових сукцесійних стадій з домінуванням *Calamagrostis villosa*, *Senecio nemorensis*, *Cicerbita alpina*, *Vaccinium myrtillus*, *Luzula luzuloides*. Згодом сюди проника-

ють нещільнокущові та дерновинні злаки *Agrostis capillaris*, *Festuca rubra*, *Deschampsia caespitosa*, *Nardus stricta*, які утворюють різної тривалості угруповання, стійкі до випасання. Серед цих вторинних угруповань в сучасний період найбільші площі займають чорничники і біловусники. В окремих районах високогір'я чорничники займають 20-30% площі. Основні їх масиви концентруються на північних схилах, де вони межують зі смерековими лісами і менше випадаються. Флористичний склад їх бідний, в них переважають види бореальної лісової флори і мохові синузії смерекових лісів. В умовах слабого випасу вони є довготривалими і, будучи позбавлені антропогенного впливу, заростають лісом. В умовах інтенсивного випасання розвиваються щільнокущові злаки, і чорничники замінюються біловусниками на

порівняно сухих ґрунтах, випуклих елементах рельєфу або пологих сухих схилах, переважно південних експозицій, та щучниками на вологих ґрунтах в пониженнях елементах рельєфу, біля виходу ґрунтових вод, на терасах і північних схилах.

Фітоценози союзу *Piceion*

до якого належать асоціації *Polysticho-Piceetum* та *Abieti-Piceetum*, поширені на верхній межі лісу на невеликих площах. Початковими етапами змін асоціацій цього союзу є короткочасна асоціація *Athyrietum distentifolium*, представлена високим ярусом папоротей та нижніми ярусами різнотрав'я і мохів. Внаслідок антропогенного впливу ці угруповання змінюються нещільнодернинними злаками на сухих екотопах з домінуванням *Festuca rubra* та *Agrostis capillaris*, та *Deschampsia caespitosa* на вологих. Згодом, під пасовищним навантаженням, ці короткочасові фітоценози змінюються біловусниками з постійною участю *Soldanella hungarica* на сухіших і за участю сфагнових мохів на вологих оселищах.

Фітоценози букових лісів на верхній межі лісу відносяться до класу *Quercus-Fagetea* Br.-Bl. Et Vlieg. 1937, порядку *Fagion sylvaticae* R. Tx. Diem. та двох союзів цього порядку – *Luzulo-Fagenion* Oberd. та *Dentario glandulosae-Fagenion* Oberd. et Myller. Флористичне різноманіття цих союзів на верхній межі букових лісів низьке. До першого союзу належить лише одна, але досить поширена в Карпатах асоціація *Luzulo luzuloides-Fagetum*, до другого – *Dentario glanduloso-Fagetum*, яка трапляється рідше. Завдяки сприятливим екологічним умовам фітоценози цього класу формуються на великих площах і утворюють на висотах 600 – 1200 м суцільний гірсько-лісовий пояс рослинності. Букові фітоценози формуються на опідзолених буроземних ґрунтах, утворених на безкарбонатних елювіально-делювіальних відкладах карпатського флішу. Характерною рисою букових лісів є високе затінення, завдяки якому в лісах рідко трапляються світлолюбні чагарнички і панує рідкий трав'яний покрив. У сприятливих умовах межа букових лісів сформована чистими високостовбурними деревостанами. Зі збільшенням висоти, на межі з полонинами, дерева бука зменшуються, але такі деревостани трапляються лише в первинних умовах. У переважній більшості верхня межа букових лісів представлена суцільною стіною високостовбурних дерев.

За протяжністю верхня межа букових лісів займає друге місце після смерекових. Буковими лісами повністю оточені низькі полонини Бескид, зокрема полонина Красна, Ужоцький перевал, Боржава, а також південні схили Горган, Свидовця, південно-західна частина Чорногори і південні схили масиву П'єтроса, де верхня їх межа проходить на висотах 1100 – 1200 м. Найчастіше на верхній межі лісу поширені ценози асоціації *Luzulo luzuloides*-Fagetum, у складі яких до бука домішується *Picea excelsa*, *Abies alba* та *Acer pseudoplatanus*. Склад трав'яного ярусу бідний, найчастіше трапляються *Luzula luzuloides*, *Vaccinium myrtillus*, рідше *Gymnocarpium dryopteris*, *Phegopteris connectilis* та інші ацидофільні види, в тому числі єдиний чагарничок *Daphne mesereum*, а також числені ефемероїди, які цвітуть до розпускання листя дерев – види роду *Corydalis*, *Gagea*, *Scilla*, *Primula*, а також характерні для союзу *Fagion sylvaticae* – *Dentaria bulbifera*, *D. glandulosa*, *Prenanthes purpurea*, *Melica nutans* та ін. Рідше на верхній межі лісу трапляються фітоценози асоціації *Dentario glandulosae*-Fagetum, які ідентифікуються видами *Symphytum cordatum*, *Dentaria glandulosa* і *Polystichum braunii*. Частіше ці фітоценози формуються в поясі букових лісів (700–900 м) і рідко досягають висоти 1200 м.

За доміантною класифікацією в складі букових лісів Карпат виділено близько 30 асоціацій, більшість яких є етапами сукцесій, тобто стадіями змін букових лісів іншими, нелісовими формаціями. Їх місце в системі флористичної класифікації ще належить встановити. Як приклад асоціацій, що досягають верхньої межі лісу, назвемо Fagetum oxalidosum, F. symphytoso-adenostyletosum, F. mercurialido-petasitosum та ін. Останні дві асоціації відзначені в підніжжях крутих схилів, вздовж гірських потоків, у кам'янистих улоговинах, вологих днищах ущелин.

Зміна букових лісів трав'яними угрупованнями залежить від екологічних умов, інтенсивності антропогенних впливів (вирубка, випасання) та первинних типів лісу [4]. Спільною рисою цих змін є кореневищна і щільнокущова фази. Найчастіше у зріджені букові ліси проникають гірські кореневищні види відкритих експозицій, зокрема *Campanula rotundifolia* subsp. *polymorpha*, *Hieracium aurantiacum*, *Homogyne alpina*, *Hieracium richeri* subsp. *grisebachii*, *H. tetrapterum*, *Gentiana asclepiadea*, *Arnica montana*, *Potentilla aurea*, *Soldanella hungarica*, *Scorzonera rosea*. Разом з рештками неморальної флори трав'яного ярусу букових лісів *Luzula luzuloides*, *Dentaria glandulosa*, *Ajuga reptans*, *Betonica officinalis*, *Leucocjum vernum*, *Galanthus nivalis*, *Galium odoratum*, *Senecio nemorensis*, *Stellaria holostea*, *Succissa pratensis* та іншими видами ці види утворюють перший етап змін, які ми називаємо *Mixtoherbosum* – короткочасовою стадією, яка під впливом випасу змінюється асоціаціями з домінуванням *Agrostis capillaris* і *Festuca rubra* на південних схилах. На північних, вологіших схилах рідколісся бука змінюються уг-

рупованнями з домінуванням *Vaccinium myrtillus* з участю *Melampyrum nemorosum*, *Anthoxanthum odoratum*, *Poa chaixii*, *Deschampsia caespitosa*, *Nardus stricta* та рясним моховим покривом з *Hylacomium splendens*, *Polytrichum juniperinum*, *Dicranum scorarium* та багатьох інших бореальних видів.

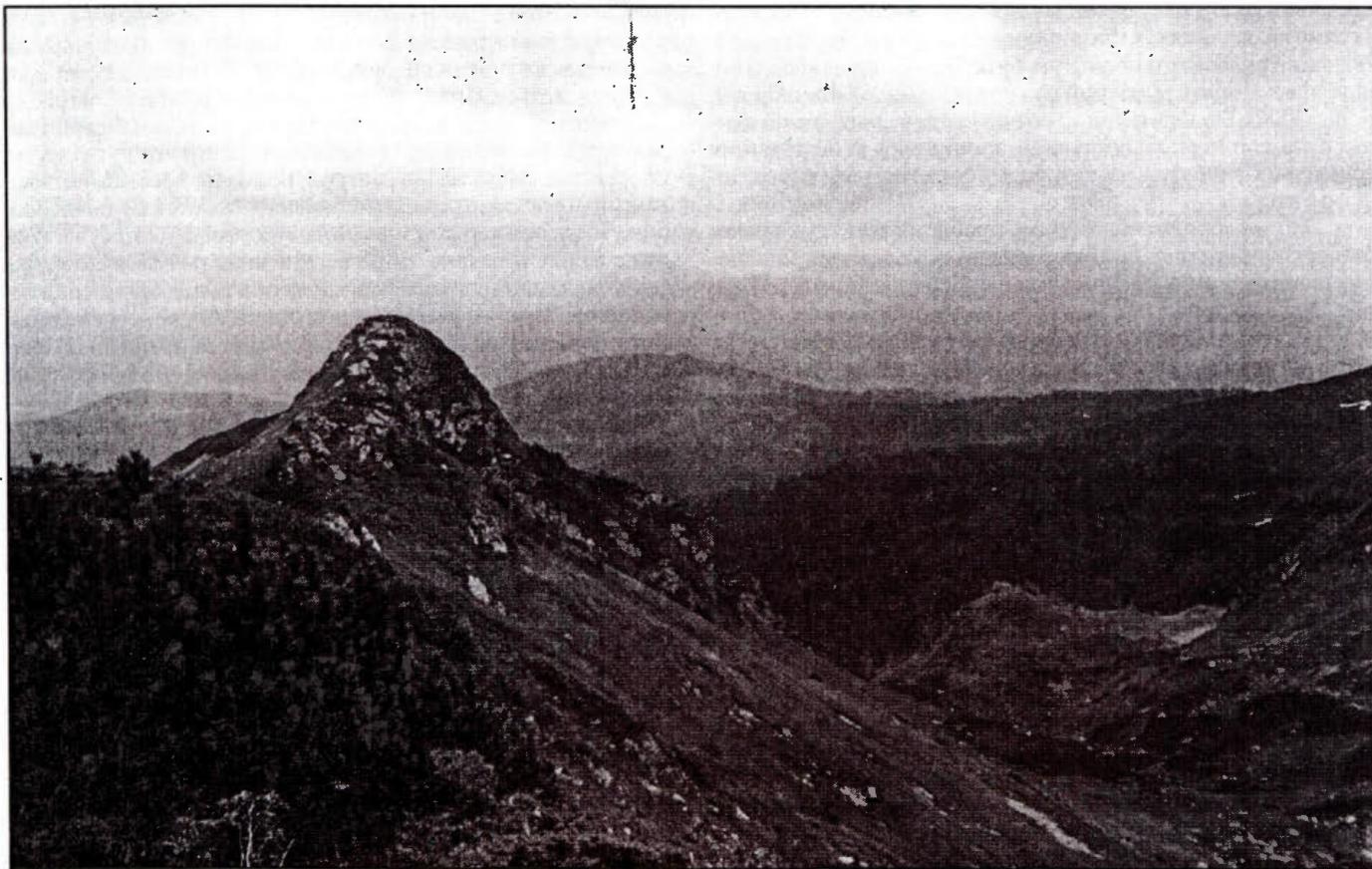
Інтенсивне пасовищне використання цих несформованих, перехідних угруповань, які вирізняються високою продуктивністю зеленої маси, призводить до випадання цінних кормових кореневищних і нещільнокущових трав, проникнення *Nardus stricta* і *Deschampsia caespitosa*, які погано стравлюються завдяки наявності на листі крем'янистих утворень, здатності до інтенсивного розмноження вегетативним і насіннєвим шляхом і які стають едифікаторами угруповань.

На початкових етапах щільнокущової фази роль субедифікаторів зберігають пристосовані до гірських умов і поганої кормової якості *Vaccinium myrtillus*, *Gentiana asclepiadea*, *Arnica montana*, а також дрібні кормові трави *Agrostis capillaris* і *Festuca rubra*. Ці, досить тривалі етапи сукцесій букових лісів, згодом, під впливом постійного безсистемного випасання, змінюються типовими, монодомінантними, низькопродуктивними біловусниками. Довготривалість угруповань *Nardetum* підтримується постійним стравленням кореневищних і нещільнокущових трав, витоптуванням їх нечисельного вегетативного і генеративного поновлення. В сучасний період вторинні біловусники на місці букових лісів займають 40-50% площі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дигрессия растительного покрова на контакте лесного и субальпийского поясов в Черногоре. Под общ. ред. К.А.Малиновского. – К.: Наук. думка, 1984. – 208 с.
2. Колішук В.Г. Сучасна верхня межа лісу в Українських Карпатах. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 48 с.
3. Комендар В.И. Форпосты горных лесов. – Ужгород: Карпати, 1966. – 204 с.
4. Малиновський К.А. Біловусники субальпійського поясу Українських Карпат. – Вид-во АН УРСР, 1959. – 206 с.
5. Малиновский К.А. Оценка антропогенной дигрессии биогеоценотического покрова на контакте лесного и субальпийского поясов в Карпатах. – Экология, 1984, №5. – С. 23 – 31..
6. Малиновский К.А. Состояние верхней границы леса в Карпатах. Лесоведение. – 1985. – №5. – С.55 – 62.
7. Ярошенко П.Д. О природной динамике верхней границы леса в Карпатах. Докл. Ан СССР. – 1957. – 78, № 1. – С. 141 – 144.
8. Srodon A. Gorna granica lasu na Czarnohorze i w gorach Czynwczynskich. Rozpr. Wydz. mat.-przpr. Akad. umiejet. – 1948. – 72.– S. 1 – 96.
9. Vulterin Z. Studie o horni hranici lesne na Svidovce ve Vchodnich Karpacech//Jy. Spisy Vys. Skoly Zemed.-lesn. (Praha).– 1948. – 2. – S. 19 – 25.

С. ЗИМАН, Ф. ГАМОР, К. КИШКО,
Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, м. Київ,
Карпатський біосферний заповідник, м. Рахів,
Ужгородський національний університет, м. Ужгород

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ГІРСЬКОГО БІОРІЗНОМАНІТТЯ

(НА ПРИКЛАДІ МОДЕЛЬНИХ ЗАГРОЖУВАНИХ ВИДІВ
СУДИННИХ РОСЛИН У ГІРСЬКИХ ФЛОРАХ ЄВРОПИ)

Конвенція із збереження біорізноманіття, прийнята керівництвом світової спільноти в Ріо-де-Жанейро (1992) була доброю ініціативою наступного розв'язання низки важливих проблем, що стосуються вивчення та збереження флор різних регіонів. Згодом на міжнародній конференції «Оточуюче середовище Європи» (Софія, 1995) було затверджено Європейську стратегію біологічного й ландшафтного різноманіття, спрямовану на захист рідкісних видів і ландшафтів.

Тому детальне вивчення судинних рослин, особливо рідкісних і загрожуваних, є важливим компонентом проблеми збереження біорізноманіття.

Гірські флори Європи є великим вмістилищем ендемічних і реліктових видів, багато з них є рідкісними або знаходяться під охороною і повинні бути в центрі особливої уваги. Вже створено досить багато «Червоних книг», які включають значну кількість загрожуваних видів у флорах країн Європи, але дані про ці рослини часто фрагментарні й не

можуть порівнюватись між собою, відомості ж про більшість загрожуваних видів недостатні чи неповні.

Важливою складовою частиною проблеми збереження популяцій рослин є встановлення тенденцій рідкісності (Stebbins, 1980; Fiedler, Ahouse, 1992; Schemske et al., 1994). Слід зазначити, що порівняльне вивчення рідкісних видів та близьких до них, але широко поширених таксонів сьогодні успішно розвивається, особливо з точки зору генетичної структури (Huenneke, 1991; Ellstrand, Elam, 1993), репродуктивної біології й встановлення ознак життєвості рослин (Fiedler, 1987; Pate, Hopper, 1993) та екології (Snyder et al., 1994; Medail, Verlaque, 1997). Тим часом, порівняльне вивчення чисельності та фенотипової варіабельності і особин певного виду, розміщених у центральній та периферійній частинах ареалу, все ще дуже рідке (Menges, 1990; Volis et al., 1998; Bevill, Louda, 1999). Однак важливість проблеми охорони та вивчення біології решток популяцій вздовж периферії поширення виду нещодавно обговорювалась (Chanpe,

Lomolino, 2000), тому що більшість рідкісних видів збереглася саме на околицях їх історичного поширення. Більше того, тенденції рідкості не можуть бути легко узагальнені, тому що майже кожний рідкісний вид є унікальним (Gitzendanner, Soltis, 2000). Біологи повинні враховувати у своїх дослідженнях різні форми рідкості видів з точки зору їх біологічних ознак, особливостей місцезростання та географічного поширення.

Тут ми коротко обговоримо проблему захисту гірсько-біорізноманіття на прикладі декількох модельних зникаючих видів судинних рослин у флорах Середземномор'я, Карпат і Альп.

Наша вихідна гіпотеза полягає у тому, що рідкісність чи не рідкісність гірських видів корелює з відповідністю біологічних особливостей рослин та їх оточення. Дуже важливими компонентами такого дослідження мають бути аналіз генетично-популяційної варіабельності та структури популяцій, встановлення відстаней між ними та спроба встановити кореляції між їх фонетичним і генетичним гетероморфізмом.

Нещодавно ми разом з колегами з Франції, Іспанії та Австрії (Medail et al., 2002) здійснили порівняльний аналіз біологічних та екологічних особливостей *Anemone palmata* L. в західному Середземномор'ї як одного з найбільш рідкісних та загрожуваних таксонів у флорі Франції. Ми розглядаємо це дослідження як модель сучасного дослідження рідкісних видів.

Наявні п'ять локалітетів цього виду у південно-східній Франції (Прованс) знаходяться на периферії поширення виду, вони характеризуються фрагментарним розповсюдженням та малими розмірами популяцій, тому *A. palmata* знаходиться у Франції під державною охороною. Тим часом ця рослина відносно часто поширена в Іспанії й Португалії, де зараз відомо понад 40 місцезростань, які відмічено переважно в західній та південно-західній частинах Піренейського півострова.

Для кращого розуміння рідкості *A. palmata* ми порівняли усі наявні у Франції популяції цього виду з сімома модельними популяціями з флори східної Іспанії (Валенсія), за деякими екологічними особливостями та суттєвими біологічними характеристиками. Виходячи з наших результатів, ми обговорюємо тенденції стійкості популяцій та необхідність їх охорони у Франції.

Нами було розглянуто близько 20 особин з кожної популяції за 13 морфометричними параметрами. Для кожної ознаки ми встановили середні значення й стандартні похибки, а значущість відмінностей між французькими та іспанськими популяціями була обрхована методом варіаційного аналізу.

Як виявилось, основні біологічні та екологічні особливості всіх французьких популяцій контрастували з подібни-

ми в популяції східної Іспанії. Важливим було те, що ознаки репродуктивних органів були більш стабільними в порівнянні з ознаками вегетативних органів, і саме їх аналіз допоміг краще зрозуміти особливості диференціації груп популяцій.

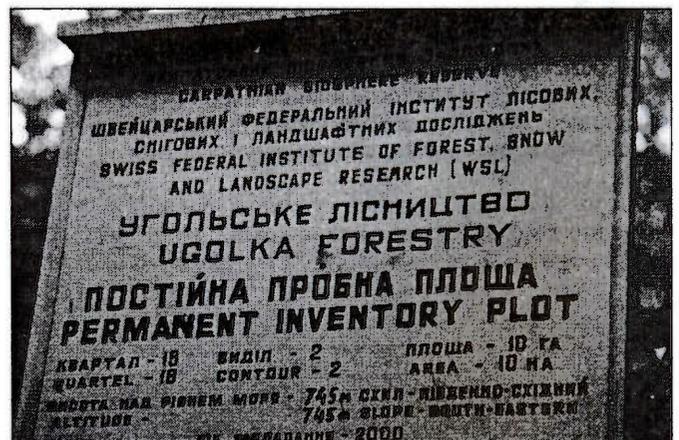
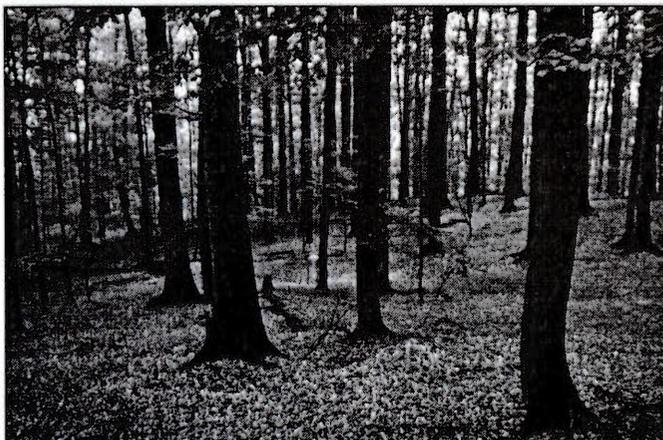
Всі популяції *A. palmata* з південно-східної Франції характеризуються неповними віковими спектрами: тут відсутні проростки, ювенільні та імагурні рослини, переважають вегетативні рослини, серед яких значна кількість сенільних особин. Тому статеве розмноження відсутнє або відбувається дуже рідко, й наявне лише вегетативне розмноження, яке здійснюється за рахунок розгалуження та відокремлення кореневищ. Тим часом з семи популяцій *A. palmata* з східної Іспанії шість популяцій характеризуються повними віковими спектрами й у них є наявна значна кількість проростків, ювенільних та імагурних рослин.

Список видів в угрупованнях з *A. palmata* включає 201 вид, що належить до 151 роду. Близько 50 видів є постійними, тобто складають фітоценотичне ядро, причому 27 видів є спільними для угруповань у Франції та Іспанії. Слід відзначити, що ці спільні види являють собою переважно кущі та дерева (20 видів). У спектрах життєвих форм французьких популяцій переважають трави (73%), і тільки 22% – дерева й кущі. Іспанські локалітети, навпаки, характеризуються близьким співвідношенням деревних і трав'янистих видів.

Було здійснене каріологічне дослідження семи популяцій з Франції й Іспанії, й до аналізу було залучено по 3-4 особини з кожної популяції. Для кожної рослини з кінчиків корінців були отримані мітотичні хромосоми, причому у кожному випадку було розглянуто по 4-5 метафазних пластинок. Ці дані були отримані з рослин, пересаджених на дослідні ділянки Ботанічного саду Віденського Інституту ботаніки. Наші дослідження показали, що іспанські популяції є тетраплоїдами ($2n=32$), у той час як французькі популяції виявились диплоїдними ($2n=16$).

Таким чином, результати нашого дослідження показали, що *Anemone palmata* є рідкісним і зникаючим видом лише у північній частині свого ареалу, а саме у Франції. Більшість популяцій даного виду тут є малими та ізольованими, а частина їх складається з декількох мікропопуляцій. Вважаємо, що східносередземноморські популяції (у Франції та Іспанії) розвивались у складі одного флористичного комплексу. Дуже мала кількість французьких популяцій здається нам дивною, тому що угруповання, в яких вони зростають, не є у південно-західній Франції рідкісними.

Згідно зі своїм диплоїдним рівнем, *A. palmata* може розглядатись у Франції як «старий рідкісний вид», й ці популяції мають бути під меншою генетичною загрозою щодо зменшення їх розмірів та ізоляції, ніж популяції так званих нових рідкісних видів. Редукована репродуктивна здатність французьких популяцій може бути пов'язана з нижчим

рівнем генетичної варіабельності, що індукується клонуванням. Таким чином, деякі специфічні біологічні характеристики французьких популяцій *A. palmata* можуть частково пояснити рідкісність цього виду на північній межі його ареалу.

Тим часом на заході та південному заході Піренейського півострова *A. palmata* зустрічається досить часто, й тут немає загрози існування даному виду, оскільки у рослин спостерігається добра адаптаційна здатність і зростання у різних умовах.

Подальші дослідження мають показати між- та внутрішньопопуляційну генетичну варіабельність та особливості репродуктивної біології *A. palmata*. Такі роботи повинні дозволити виявити, чи дійсно *A. palmata* є «природньо рідкісним» видом, добре пристосованим до певних порушень середовища. Тільки тоді можна буде передбачати успіх реінтродукції цього рідкісного виду, що буде залежати від комбінації різних генотипів для створення популяцій, здатних до самопідтримання, з рівнем генетичної варіабельності, достатнім для забезпечення адаптаційного потенціалу виду.

За нашими попередніми даними, до складу модельних гірських флор центральної Європи (Карпати й Альпи) входить не менше 100 загрожуваних чи рідкісних видів судинних рослин, частина з цих видів є спільними або близькими. Рідкісних видів, спільних для гірських флор Східних Карпат та Швейцарії, небагато (наприклад, *Ranunculus thora* L., *Saxifraga adscendens* L.), але більшість із згаданих вище видів є дуже рідкісними в Східних Карпатах й досить широко поширенні в Альпах. Тут ми коротко обговоримо нещодавно опубліковані результати порівняльного вивчення двох загрожуваних гірських видів, що є рідкісними в Східних Карпатах й досить звичайними в Альпах.

Перший вид – це *Primula farinosa*, знахідка якої (Зиман, 1964) є унікальною в Українських Карпатах. Згодом ми вивчали популяції цього виду в інших частинах його ареалу, а саме у Словаччині поблизу Брезно (Зиман, Вайнагі, 1991) та в Румунії поблизу Тужнадь (Зиман et al., 2001). Ми встановили, що скрізь *P. farinosa* зростає в близьких екологічних умовах, на еутрофних болотах або заболочених луках, в угрупованні *Caricetum davallianae*, яке ми вважаємо релікто-

вим через його диз'юнктивний ареал та близькі списки характерних та константних видів.

За станом на даний час, *Primula farinosa* зникла з флори України, її локалітети стали рідкими в Польщі, Словаччині та Чехії, їх є декілька (лише вісім) у Румунії, але цей вид не є рідкісним в Альпах (Австрія й Швейцарія). Тому популяції, близькі до еталонних, повинні знаходитися в Альпах й мають детально вивчатися саме тут. Тільки після цього була б можлива реінтродукція *P. farinosa* у флору Східних Карпат.

Наш другий модельний вид – це *Anemone narcissiflora*, який ми детально досліджували протягом багатьох років на протязі його диз'юнктивного ареалу, від Піреней до Далекого Сходу й Скелястих Гір (Зиман et al., 1997-2001).

Нами досліджувалась між- та внутрішньопопуляційна варіабельність *A. narcissiflora* (близько 40 популяцій з Східних Карпат, Татр, Альп, Кавказу, Центральної Азії, Сибіру, Далекого Сходу та ін.). Експерименти з гібридизації ДНК (Зиман et al., 1994) показали високий рівень генетичної спорідненості досліджуваних популяцій (близько 90% гомологічних послідовностей нуклеотидів ДНК), але також деякі відмінності в термостабільності гібридних дуплетів.

За нашими даними, *A. narcissiflora* зростає всюди разом з близькими видами, у багатьох країнах цей вид вважається рідкісним й знаходиться під особливою охороною. Зазначимо, що в Українських Карпатах стан *A. narcissiflora* найгірший, тому що саме тут низка популяцій має неповні вікові спектри (відсутність проростків та ювенільних рослин) й зруйновану структуру.

В цілому, ми вважаємо, що було б краще провести детальне порівняльне генетично-популяційне вивчення рідкісних і загрожуваних видів у декількох гірських флорах Європи як модельні дослідження для узагальнення й висновків з охорони, що допоможе відвернути зникнення і покращити стан їх популяцій. На нашу думку, саме таке порівняльне вивчення було б серйозною основою для встановлення популяцій рідкісних видів, близьких до еталонних, та для розробки активних заходів по їх покращенню й відновленню. Для здійснення таких досліджень бажаним і необхідним є й об'єднання зусиль фахівців з популяційної біології, генетики, порівняльної морфології, екології й фітоценології.

Моніторингова ділянка у пралісах Угольнянського лісництва.

Директор Швейцарського федерального Інституту лісових, снігових і ландшафтних досліджень (WSL) Маріо БРОДЖІ (справа) та директор Карпатського біосферного заповідника Федір ГАМОР на українсько-швейцарській пробі в угольсько-широколужанських букових пралісах КЕЗ.

*П. ТРЕТЯК,
Український державний
лісотехнічний університет
м. Львів*

ВПЛИВ ЗМІН РОСЛИННОГО ПОКРИВУ НА АКТИВІЗАЦІЮ НЕБЕЗПЕЧНИХ ГІДРОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ГОРАХ

У другій половині XX та на початку XXI століття у горах Центральної Європи помітно активізувалися небезпечні гідрологічні процеси, які в окремих країнах та регіонах призвели до масштабних затоплень прилягаючих рівнин, загибелі людей та руйнувань транспортних магістралей, будівель, господарської інфраструктури. Локальної шкоди періодично завдають потужні селеві потоки, зсуви гірської породи, просідання акумулятивних форм рельєфу. Першопричиною виникнення цих процесів, безперечно, є рясні дощі, особливо тривалі та інтенсивні. Сприяють або підсилюють паводки також потужні снігові маси, що швидко тануть в горах під час відлиг.

Активізація поверхневого та внутрішнього ґрунтового стоку вод, як і гравітаційних схилових процесів взагалі, зумовлена характером гірської поверхні, її нахилом та формою, водопоглинаючими властивостями гірських порід. Так, наприклад, крутосхили, складені щільними і твердими гірськими породами, на відміну від пологих поверхонь, складених пухкими звітрілими породами, спричиняють вивільнення колосальної кінетичної енергії водних потоків, рухомих мас ґрунту тощо.

Рослинний покрив разом з ґрунтом в горах може акумулювати певну кількість вологи. Так, намет шпилькового лісу акумулює і випаровує назад в атмосферу орієнтовно трети-

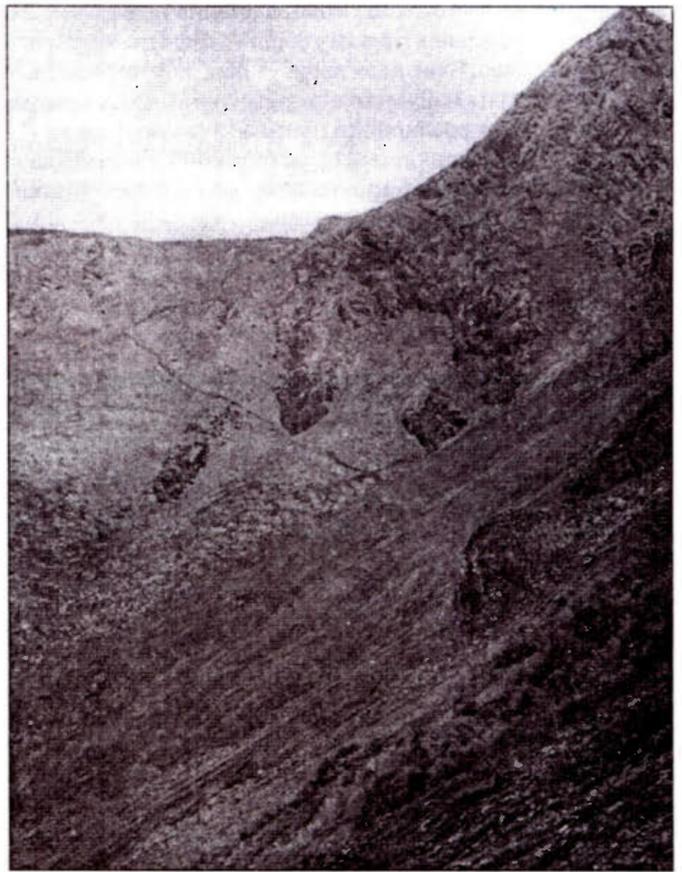
ну суми річних опадів, а листяного — майже четверту частину (Голяд, Бойчук, 2001). Завдяки величезній площі поверхні крони дерев під час сильних дощів він може прийняти до 20—30 мм опадів. Ще більша водоакумулююча властивість лісового ґрунту. Так, за даними різних дослідників вологий шар ґрунту, висотою 1 м, може додатково акумулювати 100—150 мм. Звичайно, ця гідрологічна властивість залежить від його щільності, вмісту кам'яної фракції. Отже, сумарно лісові природні комплекси в горах зі збереженим ґрунтом та зімкнутим середньовіковим деревостаном можуть під час кількодобових періодів інтенсивних дощів прийняти і утримати 150—180 мм. опадів. Крім того, з поверхні крон дерев відбувається постійне інтенсивне випаровування води, а в ґрунті поступовий внутрішньогрунтовий сток. А це уможливорює прийняття додаткового надходження атмосферних опадів. Таким чином, клімаксові лісові фітоценози та ґрунти Карпат в стані забезпечити регулювання стоку поверхневих вод навіть за умови випадання їх протягом кількох діб у сумі 200 мм. Коли ж дощу випадає ще більша кількість, то надлишок води формує у гідромережі надмірний рівень води, здатний викликати певні затоплення у річкових долинах.

Під час весняних дощів у формуванні поверхневого стоку в горах беруть участь танучі снігові маси. Їх локальне

зосередження та запаси залежать від вітрового перерозподілу снігу та інтенсивності процесу підсніжного танення (Стойко, Третяк, 1978; Третяк, 1978). Гірські ліси затримують снігові маси від перевіання. Запаси снігу у гірських лісах досить рівномірні (0,4–0,6 т/м²) і майже не залежать від експозиції схилів. Подібну снігоакумулюючу функцію відіграють у горах і чагарники, стелюхи сосни гірської, душекії зеленої, ялівцю сибірського. Тут формуються снігові маси висотою 1–2 м, запаси яких становлять 0,6–0,8 т/м². Надмір снігозапасів формується за рахунок акумуляції снігу, здутого зі схилів, вкритих луками. Такі вітроударні схили, як правило, протягом зими зовсім не вкриті снігом. Весь сніг, здутий вітром, і переноситься на завітрянні схили, де на луках формуються надмірно потужні снігові маси, до 7–8 м висотою. Тут зосереджують снігозапаси обсягом 3–4 т/м².

Протягом зими сніговий покрив сприймає газоподібні продукти метаболізму біогеоценозів (головним чином CO₂), які зумовлюють тривале систематичне танення його у приземних горизонтах при температурі, близькій до 0°С. Природа цього танення пояснюється адсорбцією молекул CO₂ поверхнею кристалів снігу та утворенням фізичного його розчину, який замерзає лише при температурі мінус 0,14°С. Це у свою чергу забезпечує можливість передачі від талого ґрунту необхідної для танення снігу теплової енергії і гравітаційний відток талої вологи в сніговій товщі. За рахунок такого зимового танення снігозапаси у лісі та у чагарниках зменшуються на 20 %, що теж має істотне значення у захисному гідрологічному сенсі.

Протягом останніх століть ліси Карпат інтенсивно вирубували. Незрубаними залишилися лише окремі лісові масиви на висотах 1200–1500 м над р.м. Внаслідок цього на місці колишніх гірських лісів та чагарникових стелюхів виникли у горах колосальні безлісі простори штучних гірських пасовищ (полонин). Вони особливо поширені у Закарпатті, Бескидах та у румунській частині Східних Карпат. Крім того, безлісі площі стали домінуючим варіантом ландшафту у гірських долинах. Ці території мають мінімальні водоакумулюючі властивості, і сток поверхневих вод з них є постійною складовою формування паводків. Крім цього, з оголених площ лісових зрубів було змито верхню частину пухкого гумусового горизонту до рівня переходу його до кам'янистого субстрату. Орієнтовна потужність змитої частини ґрунту складає 0,5–1 м. Ця його частина була особливо цінною у гідрологічному захисному значенні, адже у ній акумулювалося до 100 мм додаткових опадів. Таким чином, внаслідок експлуатації лісів втрачена здатність гірської поверхні утримувати 100, а з врахуванням відсутнього лісу – 130 мм опадів.

Власне ця частина води і формує тепер катастрофічні рівні і масштаби повеневих затоплень на передгірських рівнинах.

Особливо негативно позначилося на захисних гідрологічних функціях природних комплексів вирубування прируслових лісів у низькогірних ландшафтах та на прилеглих рівнинах (таблиця). В переважній більшості – це цінні у гідрологічному значенні ліси вздовж річок, поблизу транспортних магістралей та населених пунктів. Їх вирубування “пов’язане з веденням лісового господарства ...”, документально оформляється у вигляді різноманітних санітарних, реконструктивних та так званих “лісовідновних рубок”. Фактична інтенсивність знеліснення цих ландшафтів протягом останніх 10 років складала 50–60 % від тої, яка мала місце протягом 1950–1965 рр.

Надмірне вирубування лісів у цей період призвело до виникнення катастрофічної повені у Карпатах у 1969 і великих повеней у 1970, 1974, 1977, 1980, 1982 рр., які завдали колосальних матеріальних збитків. В свою чергу інтенсивне вирубування водоохоронних лісів у низькогір’ї та на прилягаючих рівнинах призвело до великих повеней у 1992–1993 рр., а в 1999 р. – до формування небувалої за масштабами катастрофічної повені у Закарпатті. Фактично, останнім часом руйнівні повені стали щорічним явищем у країнах Центральної Європи, гірські ліси яких теж зазнали надмірної експлуатації і втратили колишні захисні гідрологічні функції. Особливо небезпечний стік

Таблиця
Вікова структура лісів (відносна площа, %) в межах земель Держкомлісу карпатської частини басейну р. Дністер за основними типами ландшафту, станом на 2001 р.

Типи ландшафту	Відносна площа лісів, %	Групи віку деревостанів, роки											Разом	
		До 10*	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-100	101-110		Більше 110
		Рівнина	10	11,6	6,6	9,2	13,7	21,3	14,3	9,4	4,0	2,9		1,4
Височина	25	7,4	7,4	9,7	15,2	17,4	11,7	9,5	6,2	5,0	3,8	2,3	4,5	100
Низькогір'я	40	9,7	6,3	7,6	13,9	14,2	10,1	9,8	7,1	6,4	4,4	2,9	7,6	100
Середньогір'я	86	5,2	5,2	5,2	12,0	16,3	6,2	9,0	6,2	5,9	5,0	3,7	20,0	100
Разом	40	7,2	6,0	6,9	13,3	16,1	8,7	9,4	6,3	5,7	4,4	3,1	12,7	100

*разом молоді деревостани, зруби та не вкриті лісом площі

води формується у горах за умови залягання твердих масивних і водонепроникних гірських порід — гранітів, кристалічних сланців тощо. Внаслідок вирубування лісу там локально ґрунтовий покрив майже повністю змитий і процес природного відновлення рослинності протікає дуже повільно.

Таким чином, причинами катастрофічної інтенсифікації повеневих процесів у Карпатському регіоні, як і в інших гірських районах світу, слід вважати:

- зміни у рослинному покриві, що відбулися протягом останніх століть, особливо виникнення величезних безлісних площ у високогір'ї та в долинах річок. Це призвело до істотного зниження водоакумулюючої ролі гірського ландшафту в цілому;

- інтенсивне вирубування лісів у ХХ ст., яке зумовило змив верхніх горизонтів ґрунту і загальну втрату значної частини водоакумулюючої здатності гірських ґрунтів;

- вирубування лісів протягом останнього десятиліття, що концентрувалося поблизу річок у низькогір'ї та на прилягаючих до гір рівнинах, що зумовило виникнення можливості швидкого поступання стікаючих з цих територій вод у гідромережу великих річок; це причина особливо високого рівня води у р. Тисі під час повені 1999 р.

Запобігти формуванню повеней у майбутньому не вдасться, оскільки відновити водоакумулюючу властивість ґрунтів Карпат практично неможливо. Для цього потрібні тисячі років. Проте можна запобігти подальшому наростанню обсягів повеней. Для цього необхідно вберегти існуючі лісові природні комплекси і особливо ґрунти Карпат від по-

дальшого змивання. Тому вони мусять бути оголошені життєво важливим національним ресурсом, сировинне використання якого має бути зведене до мінімуму. Звідси випливає життєвоважлива вимога заборонити будь-яке суцільне вирубування лісу у Карпатах і розпочати масштабні лісовідновні роботи. Заготівля деревини у регіоні може вестися лише шляхом поступового або вибіркового рубання низької інтенсивності (не більше 30 % річного приросту) із застосуванням сучасних технологій повітряного транспортування лісоматеріалів. З районів, які останнім часом зазнають постійних затоплень, необхідно відселити людей і перенести всю господарську інфраструктуру на території, що не затоплюються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голояд Б.Я., Бойчук І.І. Екологічні основи захисту гірсько-лісових басейнових екосистем від шкідливих екзогенних процесів в Українських Карпатах. — Івано-Франківськ, 2001. — 388 с.

2. Стойко С.М., Третяк П.Р. Сучасні нівальні процеси у високогір'ї Чорногори і питання охорони гірських ландшафтів / Вісник АН Української РСР. — 1978. — № 10. — С. 81–88.

3. Третяк П.Р. О роли снежников в высокогорных ландшафтах Украинских Карпат. Известия ВГО. — 1978. — № 2. — С. 142–149.

Рід *Gentiana s.l.* нараховує більше 300 видів, характерних для гірських флор Європи, Азії та Північної Америки. У флорі України він представлений 13 видами.

Висотне поширення тирличів залежить від висоти гірських масивів, експозиції схилів і ґрунту. У Карпатах *Gentiana* ростуть від верхньої межі лісу (900-1300 м над рівнем моря) до вершин (близько 2000 м), частіше в інтервалі висот від 1650 до 1920 м, на схилах різних експозицій (частіше південних) і крутизни (0-40°).

У гірських масивах тирличі утворюють розріджені зарості чи ростуть куртинами. Це пояснюється едафічними факторами – вапняковими ґрунтами. Також відсутність великої кількості *Gentiana* пов'язана з випасанням худоби у горах, близьких до населених пунктів. Далі від селищ кількість тирличів знову збільшується.

Місцезростання *Gentiana asclepiadea* приурочені до схилів різної форми (від опуклої до увігнутої, крутизни (6-45°), експозиції (північно-східної), середньогір'я різного походження (обвально-осипного чи акумулятивно післяльодовикового, іноді пригребневого), луках лісового та субальпійського поясу.

Gentiana можуть спускатися у лісовий пояс до висоти 800 м, с.Ясіня (*G. verna*). У Чорногорі на пологіх північних схилах 2-8° поширені тирличі ваточниковий і роздільний, зокрема на Пожижевській (1390 м), Данчер (1700 м), Туркул (1769 м). На південних схилах г. Говерли на висоті 2055 м поширений *Gentiana punctata*. Між г. Говерлою та Квасівським Менчулом зростає тирлич війчастий. В околицях Ворохти зустрічається *Gentiana lingulata*. У Горганах тирлич жовтий поширений на Попаді, Сивулі, Стримбі.

На території Івано-Франківської області зосереджена значна кількість погранично-ареальних видів на східній межі ареалу: *Gentiana acaulis L.*, *G. laciniata Kit.*

У межах Івано-Франківської області тільки у Карпатах зустрічаються *Gentiana acaulis L.*, *G. laciniata Kit.*, *G. lutea L.*, *G. punctata L.*, *G. verna L.*

Розрив ареалів у геологічні епохи та в історичний час добре простежується на прикладі *Gentiana lutea*. У третинному періоді суцільний ареал цього виду охоплював високогір'я Свидовця, Чорногори та Марамороських гір, які тоді склали єдиний гірський пенеПЛен. Переріз цього суціль-

Віра БУНЯК,
кандидат біологічних наук,
доцент кафедри біології;
Світлана КУЛЬБАНСЬКА,
студентка природничого факультету
Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника
м. Івано-Франківськ

РІД ТИРЛИЧ У ВИСОКОГІРНІЙ ФЛОРИ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО МАКРОСХИЛУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

ного пенеПЛену річкою Тиса, розпочатою у третинному періоді, і розподіл його на Свидовецьку і Чорногірську частини глибокою долиною Тиси, що стала ізоляційним бар'єром для розселення діаспор, призвели до формування спершу двох ізольованих Свидовецької і Чорногірсько-Марамороської популяцій. Останні вже в історичний період під впливом антропогенних факторів розпалися ще на кілька дрібніших ізольованих популяцій: Свидовецьку на полонині Ворожеска, Чорногірську на полонині Рогнеска, Марамороську серед скель на Поп-Івані та Чивчинську на горі Гнетеса. Про суцільний в минулому ареал цього виду у східній частині Карпат свідчить зростання окремих особин уздовж високогір'я Чорногірського та Чивчинського хребтів. Формуванню окремих популяцій або навіть невеликих локусів перешкоджає постійна заготівля кореневищ цього виду як цінної лікарської сировини. У Карпатах в довоєнний та на початку післявоєнного періоду провадилась організована заготівля кореневищ *G. lutea* заготівельними організаціями. Неорганізована експлуатація, що веде до скорочення ареалів островних популяцій цього виду, відбувається до цього часу.

За загальним географічним поширенням тирличів у Карпатах їх відносять до наступних ареалогічних груп:

- 1) південно-середньо-європейська монтанна: *G. axillaria*, *G. carpatica*, *G. ciliata*, *G. excisa*, *G. lutea*, *G. praecox*, *G. punctata*;
- 2) європейсько-малоазійська: *G. asclepiadea*, *G. verna*;
- 3) ендеміки Карпат:
 - а) загальнокарпатські: *G. carpatica*,
 - б) ендеміки Східних Карпат: *G. laciniata*.

Веґетативне розмноження *Gentiana laciniata Kit.* – більш або менш інтенсивне, насіннєве – пригнічене, і популяції даного виду складаються з 4-8 парціальних кущів, кожний із них має 4-5 надземних пагонів, серед яких переважають репродуктивні.

Більшість популяцій *Gentiana acaulis* L. є фрагментованими або мають зруйновану структуру. Репродуктивні пагони на парціальних кущах, які складаються із 3-5 пагонів, часто поодинокі.

Насіннєве поновлення в усіх популяціях пригнічене, вегетативне розмноження наявне, але не є інтенсивним, тому вікові спектри неповночленні, індекси поновлення низькі.

Нормальні повночленні популяції тирличу з максимумом на генеративних особинах властиві лише кільком із досліджених, у тому числі *Gentiana lutea*.

Як видно з таблиці, щільність ізольованих популяцій рідкісних видів низька. У місцях найбільшої концентрації популяцій цих видів вона коливається у *Gentiana lutea* 0,3-2,3 особин/м².

Практично всі відомі місцезростання популяцій *Gentiana lutea* просторово прив'язані до автохтонних оселищ, якими є криволісся душекії зеленої та днища льодовикових котлів. У самопідтриманні популяцій важливу роль відіграє як вегетативне, так і генеративне розмноження.

Насіння виду поширюється на значну віддаль, про що свідчить розташування насіннєвого потомства на відстані 10-20 м, а іноді 100 м від материнської особини.

Значна віддаль розселення насіння та висока вегетативна рухливість (переважно вниз за схилом) і дезінтеграція рамет спричиняють рівномірне внутрішньопопуляційне розміщення особин. Найвища щільність особин спостерігається в умовах малоінтенсивного випасу. Запас надземної фітомаси, що визначається головною генеративною групою особин, становить 63,9 г/м².

Асоціація жовтотирличевий біловусник – *Nardetum gentianosum luteae* – виявлена на Шешулі у південно-західній частині Чорногори (на крутих південних схилах) на висотах від 1300 м до 1500 м.

Походження жовтотирличевих біловусників неясне. Можливо, що ці угруповання – тільки етапи сукцесії різнотравних душекєєвих ценозів, з яких при випасанні випадають мезофільні види різнотрав'я, а тирлич жовтий, із сильно розвинутою кореневою системою та високим ростом, успішно витримує конкуренцію з біловусом. Крім біловуса і тирлича з проекційним покриттям 50 і 15 %, тут трапляються представники автохтонної гірської флори: проекційне покриття 2-3 % мають костриця мальована, тирлич ваточниковидний і чорниця.

З меншим покриттям трапляються арніка, ахірофорус одноквітковий, дзвоники ялицеві, душекєя зелена, королиця круглолиста, костриця лежача, лігустик, нечуйвітер оранжевий, осока вічнозелена, перстач золотистий, підбілик альпійський, сольданела угорська, сухоцвіт лежачий, яловець, щавель карпатський, з лишайників і мохів – цетрарія ісландська, дикран віниковий, гілокомій блискучий, плевроцій Шребера, ритідіадельф бородастий і трикутний.

Структура жовтотирличевих біловусників складається з чотирьох ярусів: перший заввишки від 35 см до 1 м утворюється листками та стеблами тирлича жовтого та високих злаків – тонконога Ше та щучника; другий, густіший ярус, утворюють генеративні органи та листки біловуса, костриці, мітлиці, пахучої трави альпійської та розетки тирлича жовтого заввишки 10-35 см; третій складається з різнотрав'я, серед якого переважають гірські види – нечуйвітер оранжевий, підбілик, сольданела, чебрець заввишки 5-10 см; четвертий ярус утворюють мохи та лишайники, розетки дрібних рослин і молоде поновлення.

Фітоценотично *Gentiana* поширені у всіх рослинних угрупованнях – від середньо-гірсько-лісових до лучних формацій субальпійського поясу.

Вікова структура ізольованих популяцій *Gentiana lutea* L.

Місцезнаходження популяцій	Режим використання	Вікові стани						
		Im іматурні	V віргінільні	q1 генера- тивні	q2 генера- тивні	q3 генера- тивні	ss субсе- нільні	s сені- льні
Лемська	Випасання	0.1 6	0.6 27	→	1.4 61	←	0.1 6	←
Томнатиська	Випасання	0.1 12	0.1 19	→	0.5 5	←	0.03 4	←
Пожижевська	Випасання	0.1 29	0.2 57	→	0.05 14	←	-	←

* У знаменнику – особин/м²; у чисельнику – %.

Частка генеративних особин у популяціях коливається у межах – 61-65 %. Особливістю спектра популяцій *Gentiana lutea* є наявність великої кількості квітучих особин. Перерва у цвітінні, яка триває один рік, зумовлена, вірогідно, втратою запасних поживних речовин під час минулорічного генерування. Це підтверджується тим, що у пошкоджених при страуванні тваринами особин періоди між генеруванням можуть досягати двох-трьох і більше років. Суттєво позначилися на періодичності генеративного поповнення також умови середовища та віковий стан особин. Зрілі багаторічні і багатоосні особини здатні генерувати щорічно. Натомість молоді генеративні особини плодоносять через рік, тому у цій віковій групі має місце особливо велике співвідношення між тимчасово не квітучими і генеративними. Максимальна чисельність генеративної групи особин у популяціях *Gentiana lutea* пояснюється ще й тим, що тривалість генеративної стадії онтогенезу цього виду дуже велика (понад 100 років).

Частка постгенеративних особин у цих популяціях мала, всього 4,0-6,1 %, оскільки партикуляція головного кореня відбувається рідко, а якщо партикули утворюються, то тривалість їх існування досягає 2-6 років.

Таблиця 2.

Щільність досліджених популяцій *Gentiana lutea* L., особин/м²

Місцезнаходження популяції	Режим Використання	Щільність
Лемська	Випасання	2,3±0,2
Томнатиська	Випасання	0,7±0,1
(г. Гутин Томнатик)		
Пожижевська	Інтродуковане заповідання	0,4±0,1

Оптимум зростання припадає на лучні угруповання, що належать до асоціації Soldanello-Nardetum. Беруть участь в асоціаціях Dychekietum (Alnetum) viridis, Juniperetum, Mughetum, Rhodoretum, а місцями виступають субдомінантами в угрупованнях.

Популяції, як правило, зустрічаються спорадично, групами. У кожній такій групі -клони зростає від 2-5 генеративних і 6-14 ювенільних особин на 1 м².

Тирличево-ваточниково-біловусова асоціація (неморальна). *Gentiana asclepiadea* L. відомий у Карпатах як один із компонентів гірських букових лісів, де він входить до комплексу різнотрав'я узлісь і галявин. Його асоціація з біловусом є однією з перехідних стадій від кореневищної післялісової фази розвитку луків до щільнодернинної фази.

Флористичний склад асоціації характеризується такими рослинами: *Potentilla erecta* – 2 %; *Sieversia montana* – 1 %; *Hyperchoeris uniflora*, *Campanula polymorpha*, *Cerastium caespitosum*, *Helleborus purpurascens*, *Hypericum quadrangulum*, *Melandrium silvestre*. Основні конкуренти, що заважають розвитку самосіву *Gentiana asclepiadea* L. – це *Calamagrostis arundinacea*, *C. villosa*, *Festuca rubra*, *Luzula luzulcides*.

Фітоцетонічно тирлич крапчастий бере участь в асоціаціях: *Vaccinium uliginosum* – *Pulsatilla alba*; *Adenostyletum alliariae*; *Cariceum curvulae*.

Тирлич весняний зростає разом із *Hypericum alpigenum*, *Myosotis aspestris*, *Sesleria coerulans*, *Salix herbacea*. Тирлич вирізаний – *Caricetum sempervirentis scabiososum*; *Festucetum amethystinae*, *F. carpaticae*. Тирлич карпатський – *Nardetum arnicosum*.

Деякі автори основною і чи не єдиною причиною вичерпання природних запасів тирличу жовтого схильні вважати систематичний збір коріння на лікарську сировину. Але у результаті досліджень ми виявили інші, не менш небезпечні для існування виду причини – різна господарська діяльність людини на досліджуваних місцях зростання тирличу жовтого: випасання великої рогатої худоби та овець, вирубування чагарників (душекії, сосни муго, ялівцю сибірського). Копитами худоба ламає генеративні пагони, внаслідок чого виключається можливість насінного відновлення. Крім того, худоба обламає бруньки відновлення на верхівках кореневищ вегетуючих особин і витоптує молоді сійниці та сходи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габриэлян Э.Ц., Денисова Л.В., Камелин Р.В. и др. Редкие и исчезающие виды флоры СССР, нуждающиеся в охране. – Л., 1981. – 264 с.

2. Гроссгейм А.А. Род *Gentiana*. – М. – Л., 1952. – (Флора СССР, Т. 18).

3. Крись О.П. Відтворення запасів деяких рідкісних рослин природної флори Українських Карпат // Міжвідомчий наук. збірник // Охорона, вивчення та збагачення рослин світу – 1977. Випуск 4.

4. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1980. – 277 с.

Стойко С.М. та ін. Флора та рослинність Карпатського заповідника. – К.: Наук. думка, 1982. – 220 с.

БАГАТОРІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ інтенсивності водостоку р. Тиса та її основних приток

РІКА	Площа водозбору кв.кв.	Багаторічний стік, м³/сек			Створ
		максимальний	середньорічний	мінімальний середньодобовий P=95%	
Тиса	9100	5580	204,0	31,5	Вилок
Біла Тиса	489	494	13,3	1,26	Злиття
Чорна Тиса	566	585	13,0	1,21	-"-
Шопурка	286	447	9,58	-0,88	В. Бичків
Тересва	1210	1080	37,1	4,46	Тересва
Теребля	438	449	14,6	1,20	Буштино
Ріка	1060	1280	24,4	1,9	Хуст
Боржава	1150	974	27,7	1,42	Шаланки
Латориця	2735	2317	35,5	2,79	Мукачево
Уж	1996	1680	25,5	0,95	Ужгород

Рівні води в Тисі почали замірятися з 1845 року, витрати води заміряються в Тячеві з 1900 р., в Діловому з 1931 р., у Вилку з 1936 р. і на Латориці біля м. Чоп – з 1925 року.

Енергетичний потенціал річок і раціональні межі його використання

Гідроенергетичний потенціал на 1 жителя в області складає в рік 8250 квт-г (середній по Україні – 825).

Споживання електроенергії в 1991 р. склало в області 2,55 млрд. квт-г. На 1 жителя – 2000 квт-г, що в 4 рази менше гідроенергетичного потенціалу, фактичне використання якого становило лише 1,4%.

Загальний енергоресурсний потенціал річок Закарпаття складає 1185 тис. квт., що дозволяє щорічно одержати 10,4 млрд. квт-г електроенергії. Це більше, ніж потрібно для задоволення всіх потреб області в енергії (теплозабезпечення і електрозабезпечення).

Характерними особливостями енергетичного потенціалу річок Закарпаття є його рівномірне розподілення по території області та різке коливання його інтенсивності в залежності від випадання опадів. Так, мінімальний стік води в р. Уж зафіксовано 1 м³/с, а максимальний – 1680 м³/с. Подібні коливання режимів стоку й інших річок.

Крім того, максимальні стоки супроводжуються руйнівними паводками з середньою частотою 4 рази на рік, які завдають НГК області збитків в середньому 12 млрд. доларів щорічно і витрачають до 70% річного стоку річок.

У той же час, в періоди мінімального стоку річок, область не менше по-

терпає від нестачі вологи, насамперед в землеробстві, водному господарстві.

Все це вимагає специфічного підходу до освоєння водних ресурсів, комплексного їх використання, поєднуючи інтереси енерговиробництва, захисту від паводків, водозабезпечення, рекреаційні функції, природоохоронні вимоги.

Як вже відзначалось, лише 1,4% гідроенергетичного потенціалу використовується. В області діє три ГЕС: Теребле-Ріцька, Оноківська та Ужгородська, загальною потужністю 34 тис. квт., які разом виробляють за рік в середньому 150 млн. квт-г. електроенергії.

У той же час в ряді країн світу зі схожими природно-кліматичними умовами гідроенергетичний потенціал використовується незрівняно повніше.

Теплонасосна енергетика. Використовуючи теплонасосні установки в умовах Закарпаття, можливо добитися одержання теплової енергії загальною потужністю до 200-300 тис. квт. Найвища ефективність досягається при використанні ТНУ типу "вода-вода".

У світовій практиці теплонасосної енергетики в загальному обсязі енергозабезпечення належить 1-2% і її доля має тенденцію до збільшення.

Водно-господарська характеристика ТЕРЕБЛЕ-РІЦЬКОЇ ГЕС

Діє з 1956 р.

Показники	Одиниці виміру	Величина
1. Обсяг водосховища при НІП	млн.м³	20,35
2. Корисний обсяг водосховища (між НІП та РМО)	"	16,73
3. Нормальний підпірний рівень (НІП)	м	513,0
4. Рівень мертвого обсягу (РМО)	"	498,0
5. Природний річний стік в створі греблі (середньобагаторічний)	млн.м³	442
6. Вид регулювання стоку	сезонне	
7. Встановлена потужність ГЕС	кВт	27000
8. Розрахунковий натиск	м	190,5
9. Середня витрата води	м³/с	11,0
Максимальна витрата води	"	17,7
10. Середньобагаторічний виробіток електроенергії	млн. квт-г	139
11. Обсяг водосховища на одиницю потужності	м³/кВт	754
12. Витрата води на одиницю енергії	м³/кВт-г	3
13. Коефіцієнт використання потужності ГЕС		0,58

Забезпечення обсягів енергоспоживання в Закарпатській області на період до 2015 року

№№ пріоритетів	Джерела енергії	Обсяги виробництва енергії по роках (млрд. квт-г), %					Термін використання протягом року	
		1990	1995	2000	2005	2010		2015
	Скорочення потреб енергії за рахунок енергозбереження	0	0	2,0/10	3,25/25	4,9/38	6,5/50	
	Потреба енергії при підвищенні енергетичної ефективності у 2 рази, в т.ч.:	13,0/100	10,0/77	10,0/77	9,0/69	8,0/61	6,5/50	
	1. Сонячна	0	0,000015	0,1	0,5	1,0	1,7	8 міс.
	2. Біоенергія (біогаз)	0	0	0,1	0,5	0,8	1,7	12 міс.
	3. Гідроенергія	0,15	0,15	0,3	1,0	2,0	3,0	-"-
	4. Вітрова	0	0	0,1	0,2	0,35	0,5	-"-
	5. Теплонасосна	0	0	0,001	0,02	0,05	0,1	-"-
	6. Геотермальна	*	*	0,001	0,02	0,05	0,1	-"-
	7. Державних енергосистем	13,0/100	10,0/77	7,4/74	5,49/61	2,75/34	0	

* Дані про обсяги використання відсутні.

ПРИБОРКАННЯ НЕПОКІРНИХ

Щеєр Василь Діяннич з Тур'ї-Бистої писав: "Річку Тур'ю у бурю кури можуть перейти..."

Але Тур'я і Туричка не завжди такої благої натури. Коли повінь – ого, крутий у них цоров! Наразі реметянам наздогад 1980 і 1989 роки: ніч... солодкий сон... сполошене завивання псів на прив'язі... розпачливий крик у потомок: "Люди-и, вставайте!" Каламуть непроханим гостем просочилася у хати попід ліжка і в стайні. Перше жертвоприношення стизі – руйнування будинків із вальок-саману та штабелі дров...

Водами повені липня 1980 року було зруйновано в селі 30 будинків. На щастя, обійшлося без людських жертв.

Стизія порушила навіть вічний спокій свейського цвинтаря. Вже вдруге, бо в часи тотального атеїзму кілька надгробних мармурових плит використали для постаменту Леніну в Перечині...

Та повернемося в роки наприкінці 40-х – вочатку 50-х. Реметяни ще не отямилися від "добровільної колективізації" і арештів, від вимог фінінспекторів платити дань за козу та недану шкуру мекаючої худоби, що годувала діток, коли село сполошилося від наїзду численного хмуравого начальства в галіфе і чужаків у цивільному. "Щось ізнов заколючуться... Яка напасть на наші голови?" – журилися при свічках і газових лампах.

Гості прицілювалися вздовж узбережжя рік крізь однокий окуляр на триніжнику і невдало жартували: "Будемо приборкувати непокірних..." У сільраді роз'яснили: планується будувати превелику ГЕС, буде в кожній хвіжці електрика...

Треба віддати належне, проект був готовий у рекордний строк. І заколоворотилося на всіх рівнях – наради, засідання, бюро, рапорти... Будову взяла від опіку Москва. ГЕС судилося не тільки виробляти електроенергію, а й зіграти грандіозну агітаційну роль серед населення краю. Бо така споруда зводилася вперше у Закарпатті!

"Прокляті" капіталісти, правда, зуміли збудувати електростанції ще на початку ХХ століття. "Найбільші з них були в Ужгороді, Мукачеві, Берегові та Виноградіві. Переважно базувалися на парових двигунах незначної потужності й використовувалися для освітлення міст. Належали вони міським упрavam, або окремим власникам. Найбільшою була збудована в 1902 р. Ужгородська електростанція, яка щороку виробляла мільйон 140 тис. кіловат-годин електроенергії" (В.Неточасв. Закарпаття напередодні першої світової війни. Наукові записки УжДУ, Ужгород, 1957).

В Тур'я-Реметі створили міжколгоспну раду, яку очолив Василь Стегура, а входили до неї голови колгоспів Шмавон Петросян, Семен Волков, Іван Дерев'янка. Для фінансування взяли позичку у держави.

Своїх фахівців такого профілю село не мало. Приїхав Побийвовк, який був на будові свого роду начальником. Після прискіпливого відбору інженерів-будівельників вибір випав на Олександра Богуша з селища Вредіпака Миколаївської області. Біографія його була чиста: батько Данило був судовим механіком на бронешосі "Потьомкін", а він у роки Великої Вітчизняної війни – розвідник, двічі поранений. Перемогу зустрів у Празі. У селі його швидко охрестили "москалем", але він не сердився, був натури м'якої, без зверхнього ставлення до верхованиців.

Найбільш сприятливі умови для виробництва ТНУ мають підприємства холодильного машинобудування. Національною енергетичною програмою України передбачено розгорнути масове виробництво ними теплонасосних установок в найближчі роки. Однак висока вартість ТНУ та економічні труднощі в державі є вагомим фактором, стримуючим їх широке використання в найближчі роки і десятиліття.

Геотермальні ресурси. За даними Львівського інституту енергетичних досліджень і технологій, потенціал геотермальних вод Закарпатської області з використанням теплоносія з температурою до 120°C на глибину до 3 км складає близько 125 трл. Мдж/35 трл. квт-г/. Шляхом використання на сучасному рівні технологій видобування теплоти з надр та її перетворення в електроенергію можуть бути збудовані ГеоТЕС потужністю, достатньою для повного задоволення потреб області в теплової і електричній енергії. Однак використання цього потенціалу, пов'язане з великими економічними труднощами та технічними складнощами, поширення не набуло і в загальному енергетичному балансі складає менше 1%.

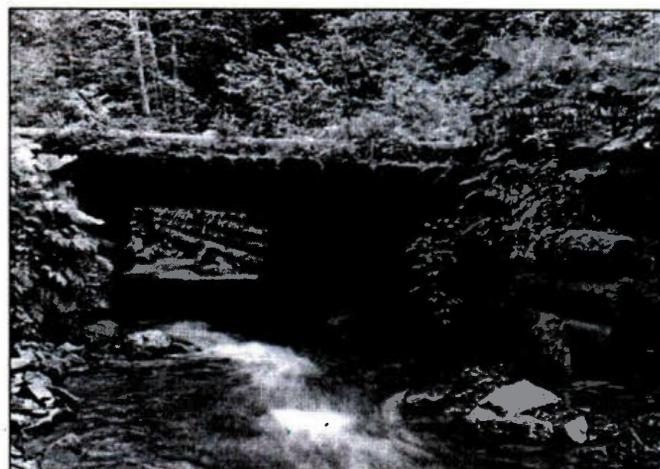
Висока вартість буріння свердловин великої глибини, невисока температура та значна мінералізація термальних вод, земельний дефіцит в місцях їх залягання скорочують можливості використання енергії геотермальних вод, призводять до низької конкурентоздатності традиційних ГеоТЕС.

З 17 розвіданих родовищ енергія термальних вод використовується в незначних обсягах на теплопостачання спорткомплексів в містах Берегово і Мукачево, сан. "Кооператор" в Ужгородському районі.

Для теплопостачання геотермальна вода вигідно може використовуватись при наявності об'єкту теплозабезпечення безпосередньо поблизу родовища, що виключає необхідність транспортування тепла, внаслідок чого велика частка його втрачається.

Більш ефективним є будівництво ГеоПЕС (геотермально-паливних електростанцій), технологія виробництва електроенергії яких ґрунтується на догріві термальної води, використовуючи місцеве паливо (газ, вугілля тощо).

Таке поєднання ресурсів присутнє в Русько-Комарівському родовищі Ужгородського району. Наявність термальної води з температурою до 120°C і природного газу (запаси 2,0 млрд. м³) створюють оптимальні умови для спорудження

ГеоПЕС. Однак рішення про його доцільність може бути прийняте при комплексному розгляді питань про напрямки розвитку енергетики в області.

Реальний обсяг використання енергії термальних вод до 2015 р. можливий до 100 тис. квт (0,9 млрд. квт-г) на теплозабезпечення.

Побутові органічні відходи на кожного жителя за добу в середньому складають близько 1 кг, тобто валовий вихід біомаси за рік становить понад 450 тис. т.

Вихід гноївки від тваринництва – 4334 тисяч тонн.

Сумарний вихід сирової біомаси в процесі побутової та виробничої діяльності в сконцентрованому вигляді становить більше 6 млн. тонн щорічно, що в перерахунку на суху речовину складає близько 300 т. т., яка спроможна в процесі ферментації виділяти більше 100 млн.м³ біогазу з енергетичним потенціалом близько 1,2 млрд. квт-г.

Найвний енергетичний потенціал біомаси реально може бути освоєний: для цього необхідно всі органічні відходи, що спалюються і вивозяться на звалище, переробляти через біогенератори. Спалювання як засіб ліквідації органічних відходів, як на виробництві, так і в побуті, неприйнятний. Так само неприйнятне влаштування для цього звалищ. Вони мають бути перетворені в підприємства по переробці відходів.

Таким чином, в процесі використання біомаси вирішується три важливі проблеми – екологічна, енергетична, агрохімічна. Практично, кожне сільське індивідуальне чи колективне господарство таким методом може забезпечити себе побутовим паливом, зберегти оточення від забруднення, забезпечити свою земельну ділянку екологічно чистим високоякісним органічним добривом. Крім цього, вагомим доповненням запасів біологічної енергетичної сировини може бути дикоростуча рослинність, що не використовується в народному господарстві і безперервно відновлюється в великих кількостях в заплавах річок, змілілих водоймищах; продукти відмирання рослинності в лісових масивах, продукти обрізування дерев в садах і парках, розчищення русел річок тощо.

Використання енергетичного потенціалу області на період до 2015 року

Внаслідок нестримного зниження платіжної спроможності населення та виробничої сфери, спустошення бюджету, врешті-решт суб'єкти енергоспоживання змушені будуть скорочувати марнотратство ПЕР, відмовлятися від дорогих і не завжди надійних послуг існуючих паливо-енергопостачальних систем, шукати більш раціональні шляхи забезпечення енергією.

За рахунок впровадження енергозберігаючих заходів розрахункова потреба енергії НГК області до 2015 р. скоротиться з 13 до 6,5 млрд. квт-г. З них тепла енергія – 4,7 млрд. квт-г (73%), електрична – 1,8 млрд. квт-г (27%).

Використання сонячної енергії в передбачених обсягах дозволяє повністю забезпечувати потребу в низькопотенціальному теплі НГК області в період з березня по жовтень, а також – електроенергією ряд віддалених об'єктів (телерадіотранслятори, метеостанції та ін.).

Задум проєктантів був і захоплюючий, і спірний. Але ніхто не смів перечити. Попід Розтокою допізна бухкав екскаватор. Згодом там, на різних рівнях, змонтували три турбіни і звели стіни основних будов, верхню і нижню, та трансформаторну підстанцію. А ось іригаційні канали рили вручну в різних напрямках: одні від греблі навпростець до турбін від Турички за селом. Другий – від набагато потужнішої греблі на річці Тур'я (напроти колишньої фабрики "Тур'янка"). Вода мала подолати чималу відстань каналом попід Магуричею, лотками – через Туричку поруч моста, далі знову каналом – аж до нижніх турбін. Там води мали зіллятися.

Кожному із сіл визначили трудовинність. Але цього разу люди не нарікали. Лопати й кирки – і гайда до вагоміх вузькоколіївки, щоб добути в Тур'я-Ремету. Іноді грав духовий оркестр, а про хід будівництва йшлося у випусках стіннівок.

Під контролем Олександра Богуша встановили турбіни, споруджували греблі. Паралельно вівся монтаж 10-кіловольтних електроній до навколишніх сіл. За це відповідав Василь Мигалина. Монтажниками, а потім черговими електромонтерами були Микола Король, тезки Михайли Фекети, Михайло Керецман та ін. Налагодили і двосторонній телефонний зв'язок з черговими на греблі.

Настав день свята. З'їхалося люду і гостей тьма-тьмуша... 24 червня 1955 року випала десята річниця від дня воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, тому урочистість була превелика. Як-не-як, вперше у краї ставала до ладу ГЕС потужністю 360 кіловольт/ампер у верховинському селі! Промовці дякували партії і уряду, був концерт і така гостиня, що дехто і не тямив, як добув вузькоколіїкою додому, увесь чорний від сажі...

Головним механіком ГЕС залишився Олександр Богуш. В Тур'я-Реметі виростив сина Валерія і дочку Рівту. Михайло Гаджега був бухгалтером, Ірина Павлич – касиром. Контролер Іван Симочко збирав оплату за використану електроенергію у всіх селах, Василь Іванчо – механіком, Юрій Кучак (після закриття ГЕС багато літ був начальником Перечинського РЕМ) починав тут електромеханіком по службі в армії. Черговим на греблі був Михайло Мигаль. Всіх і не згадати.

Життя поступово налагоджувалося. Село зростало, завдяки електростанції став до ладу млин, лісопилка, промкомбінат нарощував свої потужності. А в неділю на іригаційному каналі від Турички можна було відпочити, повеселувати на човні.

Поступово ГЕС відчула свою хронічну хворобу – замулено іригаційні канали, а очистка вимагала коштів. До того ж, вартість енергії перевищувала копійчані кіловати державних електроній. Не спомогло і підключення в єдину мережу, коли було споруджено Теремле-Ріцьку ГЕС. В 1963 році міжколгоспну гідроелектростанцію поставили на консервацію.

Канал від Турички спершу використали для ставкового рибництва. Охоронцем був Іван Легеза. Але комбікорму не вистачало, рибою план по м'ясу не виконали... Тепер там, де колись було плесо води, косарі сушать сіно, а у невеликій калабані все ще "скубають" карасів...

Залишилася тільки ностальгія, бо електроенергія тепер має високу ціну.

На підстанції району електромерж, спорудженій в 1964 р., у різні роки працювали Юрій та Михайло Мешки, Іван Мошак, Петро Яльч, тепер поруч квартирує чергова Катерина Мешко.

Наш кор.

В біогенераторах може бути вироблено близько 100 млн. м³ біогазу з енергетичним еквівалентом 1,1 млрд. квт-г для задоволення власних потреб в газовому паливі споживачів в найвіддаленіших куточках області. Це дає можливість позбавитись, практично, необхідності подачі в сільські райони природного газу, вивільнені кошти використати на спорудження біогенеруючих установок.

Передбачається використання гідроенергії в обсязі 3,0 млрд. квт-г в рік. Він визначається обсягом води гірських річок, який необхідно акумулювати з метою запобігання руйнівним паводкам, використовувати його на виробництво електроенергії в періоди ПШКового споживання та несприятливих метеорологічних умов, коли знижується продуктивність сонячних та вітрових енергоустановок.

Обсяги використання вітрової енергії передбачені відносно невеликі, лише 0,5 млрд. квт-г (трохи більше 3% природного потенціалу). Вони обмежені певною технічною складністю вітрових установок і недостатньою їх досконалістю. Вітроенергетика в Карпатах може бути дуже високоефективною для промислового виробництва товарної енергії в перспективі, коли в своєму розвитку вітротехніка досягне вищого якісного рівня і будуть розроблені вітроагрегати великої потужності (кілька тисяч квт).

Ці чотири основні джерела енергії, при їх використанні в передбачених обсягах, можуть повністю забезпечити енергетичні потреби краю.

Основними стримуючими факторами широкого використання теплових насосних установок є технічна складність і висока вартість. Їх застосування передбачено в обсязі 100 млн. квт-г для тепло-холодопостачання невеликої потужності.

Використання енергії термальних вод пов'язано із значними технічними труднощами внаслідок їх високої мінералізації, великої вартості бурових робіт, невисокої температури при виході на поверхню, необхідністю транспортування теплоносія до споживачів. Це обмежує практичне використання геотермальної енергії, і воно передбачено в обсязі до 100 млн. квт-г.

Формування енергетичного комплексу

Необхідна потужність енергоспоживання визначена на підставі розрахункових річних загальних потреб енергії, які передбачено задовільняти, використовуючи ті чи інші енергоносії та тривалість періодів доцільного (ефективного) їх використання протягом року... Для їх забезпечення створюються генеруючі потужності енергетичних галузей. Генеруючі потужності перевищують потужність споживача в залежності від технічно можливого коефіцієнта використання встановленої потужності енергогенеруючих установок.

Напрямки і шляхи розвитку енергетичного комплексу визначаються, виходячи з технічної доступності освоєння, економності і екологічності енергоносіїв і технологій їх використання, необхідністю стабільного енергозабезпечення краю.

Насамперед передбачається, як уже відзначалось, за рахунок реалізації комплексних енергозберігаючих заходів

ЧИ Є МАЙБУТНЄ В ТЕРЕБЛЕ-РІЩКІ ГЕС?

Цей унікальний об'єкт півстоліття тому заклали тисячі волонтерів

П'ятий десяток років єдина на Україні високогірна Тербле-Ріщка ГЕС з двохсотметровим перепадом висоти виробляє найдешевшу в регіоні електроенергію.

Тоді, понад півстоліття тому, чи не найскладнішим для будівничих було прокладання 3,6-кілометрового тунелю у скелястому Бовцарському хребті. Консультовані італійським інженером-практиком Ріхардом Сортіні, досвідчені проходники просувалися за допомогою вібійних шахтарських молотків назустріч один одному з боку Вільшанського гідровузла і Нижнього Бистрого. На стикові вони відхилилися лише на кілька сантиметрів. Під час роботи дуже дошкуляли підступні ґрунтові води, для яких доводилося прокладати відвідні бетонні лотки, що значно здорожчувало роботу. Із завершенням тунелю для будівельників непростю справою стало укладання кількостметрового напірного трубопроводу. Вибираючись на гірську крутизну для вибірки кам'яних брил, потужні бульдозери і скрепери ризикували зрівнатись в пропасть. Неабиякого напруження потребувала відливка на крутому схилі залізобетонних анкерних опор, здатних витримувати семибальні землетруси, адже Закарпаття – сейсмічна зона. З легкої руки лєнінградських монтажників на них лягли масивні сталеві труби для пропуску терблянських вод на лопатки фінських гідротурбін, що розмістилися в машинному залі на березі ріки.

Як розповіли мені тодішні будівельники, з кількарзовим запасом міцності укладалася висотна сорокап'ятиметрова гребля 36-метрової товщини в основі знаменитого Вільшанського гідровузла. Загалом вона поглинула понад дві тисячі кубометрів бетону. В перші роки роботи гідровузла греблі доводилося стримувати натиск води водосховища, яка сягала маси в двадцять три мільйони кубометрів. Згідно суворой технології кожних чотири години чергові гідровузла змушені були передавати на ГЕС дані про рівень води в рукотворному озері, – з тим, щоб гідроенергетики могли регулювати роботу турбін.

Працюючи в нормальному режимі, гідроелектростанція щосекунди пожирає вісімнадцять кубометрів води, тоді як Тербля за цей час додає у водосховище лише десять. На повну проектну потужність гідротурбіни крутяться здебільшого під час інтенсивного танення снігів та паводків, коли достатньо води. Зі зниженням її рівня потужність турбін спадає. Ще півтора десятиліття тому кіловат-година, вироблена ГЕС, коштувала всього дві копійки.

ДОЛЯ ГЕСБУДІВЦІВ СКЛАДАЛАСЯ ПО-РІЗНОМУ

Сьогодні важко зрозуміти, як в затиснутих горами впадинах-котлованах могла вміститися шеститисячна армія будівничих з тачками, лопатами, кирками з усіх п'ятнадцяти республік колишнього Союзу. Окремий будівельний батальйон із кількост "бійців" направили на об'єкт місцеві верховинські села. Сьогодні значна частина їх в болячках і негараздах доживає скрутий старечий вік. Декотрих, на жаль, вже немає серед живих. Поховавши люблячу полонину, не полишив "капітанського містка" на гідровузлі колишній моторист і охоронець об'єкта Юрій Віхантій, котрий донині мешкає у відомчому гесбудівському будинку. Після затоплення десятків гектарів угідь Вільшани повністю не зникли з лиця землі. На зміну старому селу з'явилися нові Вільшани у нижньому кінці рукотворного озера, що простяглося на добрих п'ять кілометрів. Для багатьох затоплення стало особистою трагедією. Адже довелося переселитися із рідних гнізд у сусідній Виноградівський район, де вільшанські абorigени заснували неподалік Тиси Нове Село.

Однією з найкolorитніших постатей тодішнього часу, безсумнівно, є Василь Матічич, котрий давно розминув восьмий десяток літ. Уродженець сусіднього Негровця, він починав із закладки першого гесівського каменя, бетонування Бовцарського тунелю, відтак слюсарив на головному гідровузлі у Вільшанах, мешкав у аскетичних наметових умовах. Старожила із ностальгією згадує про закарпатський гесбуд, про бурхливу молодість, про друзів з різних широт і меридіанів Союзу. В умовах безробіття горяни русками й ногами трималися за будь-який найменший засіб існування. Яскравим взірцем служили гідроенергетиці як-

раз і став Василь Матічин, якого провели на заслужений відпочинок з посади начальника зміни у 68-річному віці. Воїстину, довгожитель. В якості головного інженера станції батькову справу продовжує нині син Віктор, який до цього пройшов добру школу в Хустському районі електричних мереж.

Інший старожил, начальник зміни Олександр Зейкан, позаштатний літописець ГЕС, також досяг пенсійного віку. Понад третину віку "заправляв" гідротехнічною спорудою в горах начальник Іван Росоха, який свого часу самостійно розпоряджався заробленими гесівськими коштами. Тоталітарної доби Теребле-Ріцька ГЕС існувала на правах госпрозрахункового підприємства, мала власний банківський рахунок. В порядку благодійництва неодноразово підобляла місцевим школі-інтернату, будинку культури, фельдшерсько-акушерському пункту. Нині ж підприємство генерує струм на правах лише цеху об'єднання "Закарпатобленерго".

Попри солідний вік не полишає станції Володимир Голуб, який з колишнього заступника начальника перекваліфікувався у завгоспя, але залишився на рідному підприємстві при ділі.

Сьогодні високогірна ГЕС годує вісімдесят з лишком сімей енергетиків, які в разі її зупинення змушені були б шукати заробітку вдалині від домівок, забезпечувати дешевим струмом населення Хустщини, Міжгірщини та Воловеччини. Хронічні бартери, взаємозаліки, неплатежі за спожиту енергію підірвали платіжоспроможність гідроспоруди, спровокували довготривалі затримки зарплати робітників. У цій непростій ситуації багатьох виручає газдівська жылка. Кожен з працюючих доглядає город, утримує домашню живність й не дуже нарікає на долю, яка у кожного складається по-різному.

У ТРЕТЄ ТИСЯЧОЛІТТЯ – ІЗ БАНАЛЬНИМИ ПРОБЛЕМАМИ?

Сьогодні ніхто конкретно не відповість, як довго вироблятиме струм гідроелектростанція на Ріці. Принаймні, фахівці Львівського відділення астрономо-геодезичного товариства їй видають паспорт на безмарне функціонування впродовж ще півтора десятиліття. Однак вже тепер певне занепокоєння викликає істотне зниження обсягу водостоків. Внаслідок інтенсивного замулення з часу затоплення воно зміліло більш як на три мільйони кубометрів. Тривалий час марно ведуться розмови про очищення дна, проте далі балачок справа не йде: надто дорогий цей задум. Савропель, який знаходиться на дні, хоч і розрекламоване високоефективне органічне добриво, проте за ним ніхто не побивається. Адже тепер його навіть з річок і заплавл ніхто не бере, бо й на це потрібні гроші, які нізвідки взяти.

Ще одне. Збудовану із багаторазовим запасом міцності греблю катастрофічні паводки 1998-го та 2000-го років все ж неабияк пошарпали. Досягши майже двометрової висоти, тобто критичної позначки, переливи, трансформувались у своєрідні водоспади, вибили солідну воронку, аналогічну бомбовій, під фундаментною основою. Надзвичайній службі довелося двічі вбухати у ями по півтисячі кубометрів камінних гліб, подушки яких заповадливо закріплювали багатотонними тетраедрами із ліній Арпада, якою фашисти хотіли зупинити наступ радянських військ у Карпатах.

У неабияку копійку влітає кожен плановий і позаплановий ремонт, які відбуваються з періодичністю в чотири і вісім років. Найчастіше потребують зміни масивні лопатки на турбінах, які безжалісно стирає потужний гірський струмінь в двадцять атмосфер. Востаннє їх наварювали і обточували в період перебудови спеціалісти з Добротворської ДРЕС. Вдалося також замінити компресори низького і високого тиску, перемотати обмотки генератора, змонтувати нові трансформатори.

Та гідроелектростанція – це не атомна з її потенційною небезпекою. Неймовірно, але факт: у період партійного правління в області Юрія Ільницького хворобливі голови зверху всерйоз подумували про спорудження АЕС біля Березова, тобто по сусідству з Теребле-Ріцькою ГЕС. Нікого не лякала абсурдність затії, затоплення чималої кількості населених пунктів. На щастя, безглуздий ідеї не судилося збутись. "Закарпатську" АЕС перенесли на Рівненщину. А спеціалісти в Харкові та Румунії розробляють проекти економічних міні-гідроелектростанцій на Тисі та інших річках області. Адже вони не потребують органічного палива, з яким будуть вічні проблеми.

*Олександр СЕНИНЕЦЬ,
член Національної спілки журналістів України*

зменшити споживання енергії щонайменше у два рази і таким чином скоротити потребу енергогенеруючих потужностей.

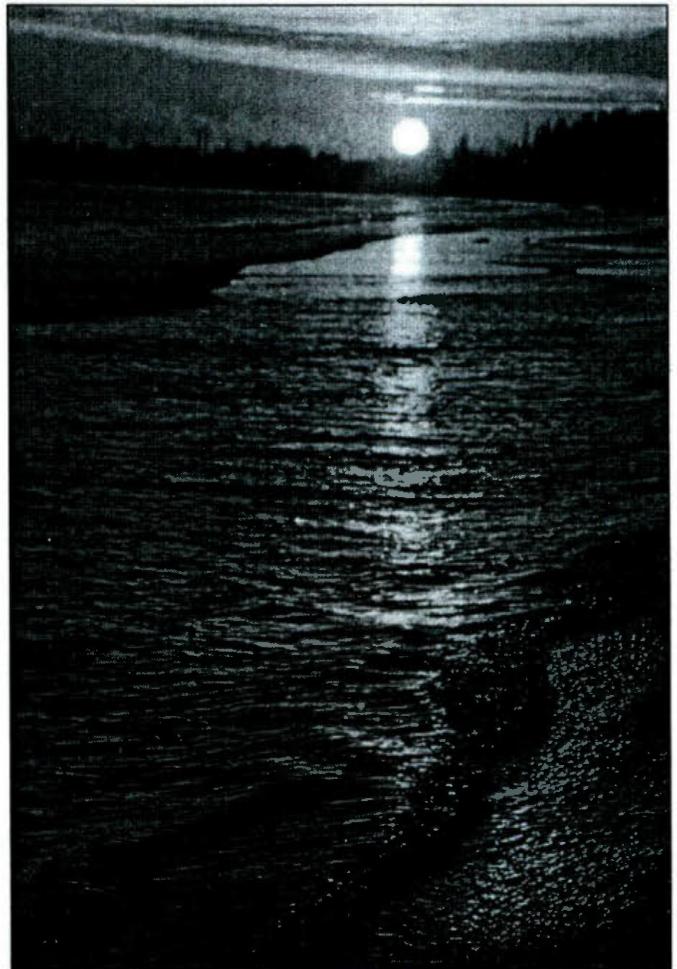
Саме на цю, скорочену, потребу потужностей розрахований розвиток власного енергетичного комплексу області, передбачені обсяги, послідовність і терміни створення матеріально-технічної бази його галузей, визначена потреба капітальних вкладень.

Така схема викликана насамперед тим, що питомі капітальні витрати на економію одиниці енергії у два рази менші, ніж на створення потужностей для її виробництва.

При визначенні пріоритетів в енерговиробництві також враховується, що в загальному енергетичному балансі майже три чверті належить тепловій енергії на опалення, гаряче водопостачання і технологічні потреби і лише одна чверть – електроенергії.

Саме тому надається пріоритет галузям, що забезпечують одержання тепла: сонячна та біологічна енергетика; наступними визначаються технічно складніші гідро- та вітроелектроенергетика, а вже за ними – теплонасосна і геотермальна енергетика, використання яких технічно і економічно менш доступне.

Процес освоєння природних енергоресурсів, співвідношення обсягів і послідовність використання енергоносіїв регламентується рядом технічних, економічних,

ПЛОЩІ БАСЕЙНІВ РІЧОК ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДОВЖИНОЮ БІЛЬШЕ 10 КМ

№№ п/п	Назва річки	Куди впадає	права чи ліва	дов- жина в км	Площа бас. в км ²
1	2	3	4	5	6
1.	Чорна Тиса	Тиса	п	49	567
2.	Станіслав	Ч.Тиса	п	11	33
3.	Довжин	Ч.Тиса	л	10	39
4.	Лазіщина	Ч.Тиса	л	21	159
5.	Стебний	Лазіщина	п	11	31
6.	Лопушанка	Лазіщина	л	10	30
7.	Кевелів	Ч.Тиса	л	10	22
8.	Біла Тиса	Тиса	л	19	489
9.	Стоговець	Б.Тиса	п	15	99
10.	Балцатул	Стоговець	п	10	37
11.	Говерла	Б.Тиса	п	12	72
12.	Бербенескул	Говерла	л	11	31
13.	Щаул	Б.Тиса	л	17	63
14.	Богдан	Б.Тиса	п	16	67
15.	Квасний	Б.Тиса	л	15	73
16.	Павлик	Б.Тиса	п	12	28
17.	Білий	Тиса	л	12	46
18.	Косівка	Тиса	п	44	157
19.	Шопурка	Тиса	п	13	283
20.	Сер. Ріка	Шопурка	п	27	114
21.	Мал. Шопурка	Шопурка	л	28	121
22.	Апшиця	Тиса	п	39	226
23.	Сер. Пливуц	Апшиця	п	11	25
24.	Тюшаг	Апшиця	л	17	42
25.	Гл. Потік	Апшиця	л	18	78
26.	Тересва	Тиса	п	32	1231
27.	Мокрянка	Тересва	п	15	58
28.	Брустуриянка	"	л	15	340
29.	Турбат	Брустуриянка	л	19	101
30.	Бертянка	"	п	15	102
31.	Плайська	Бертянка	п	14	46
32.	Яблониця	Брустуриянка	л	13	61
33.	Красна	Тересва	п	14	51
34.	Терешівка	Тересва	п	28	110
35.	Лужанка	"	п	34	150
36.	Вільхівчик	"	п	14	22
37.	Тячівець	Тиса	п	29	127
38.	Мартонь	Тячівець	п	10	22
39.	Стара Ріка	Тиса	п	13	24
40.	Теребля	"	п	91	750
41.	Розтока	Теребля	л	10	29
42.	Озерянка	"	л	18	113
43.	Плешорка	"	л	10	40
44.	Сухар	"	л	14	69
45.	Врадулець	Сухар	п	11	42
46.	Уголька	Теребля	л	27	159
47.	М. Уголька	Уголька	п	21	51
48.	Одарів	"	п	14	18
49.	Беркут	Тиса	л	14	13
50.	Помийниця	"	п	22	61
51.	Байлова	Помийниця	л	25	121
52.	Ярок	Тиса	л	24	95
53.	Боронівка	"	п	16	40
54.	Ріка	"	п	92	1240
55.	Лопушний	Ріка	л	10	40
56.	Бистрий	"	л	12	47
57.	Голятинка	"	п	20	91
58.	Рипинка	"	п	20	822
59.	Студений Звір	Рипинка	л	12	53
60.	Тюшанка	"	п	11	50
61.	Череш	Ріка	п	10	30
62.	Воловець	"	п	12	36
63.	Прохідний	"	л	10	23

клімато-географічних, методичних, господарських та інших умов:

– Природні енергоресурси відновлюються, їх запаси невичерпні, однак можливості їх використання технічно, економічно, екологічно обмежені.

ПРОПОЗИЦІЇ комплексного використання водних ресурсів Рахівського району

Населення району – 90 тис. чоловік.

Площа території – 1750 кв. км.

Річний водозбір – 2 куб. км.

На кожного жителя району в середньому припадає понад 17 тис. м³ води щорічно. Комплексне використання цього багатства дозволило б району вирішити найбільш економічні і соціальні проблеми.

Природний енергоресурсний потенціал водотоків перевищує 320 тис. квт. На річках є реальна можливість спорудити десятки малих гідроелектростанцій (практично по кілька в кожному селі) сумарною потужністю понад 50 тис. квт., що дозволило б повністю забезпечити район електричною енергією на освітлення, виробничі потреби та опалення (!) за цінами, виходячи із собівартості (до 1 коп. за квт-годину).

Щонайменше такі ж потужності можуть бути створені для виробництва товарної енергії (для продажу).

Одночасно із зведенням ГЕС споруджується система рекреаційно-акумулюючих водоймищ загальною місткістю близько 300 млн. куб. м., які, затримуючи таку водну масу під час інтенсивного випадання дощів та сніготанення, виключають її з паводкових процесів (таким чином надійно назавжди вирішується проблема руйнівних повеней), забезпечують надійну роботу ГЕС; створюючи її запас на сухі періоди, стабілізують санітарно-очисні і транспортуючі функції річок. Крім того, ці водоймища, являючи собою високоорганізовану водну рекреацію (сумарна площа 500 га), водночас можуть використовуватись для промислового рибництва.

Ефективне комплексне водогосподарювання спроможне приносити району чистого прибутку на суму щонайменше 300 млн. грн щорічно.

І, нарешті, в процесі спорудження ГЕС та інших водно-господарських об'єктів та їх експлуатації одержать роботу понад 6 тис. чоловік.

Орієнтовна потреба капвкладень для цього становитиме 110 млн. грн. (по 7 грн. в середньому на кожного жителя району щомісячно протягом 15 років). З них 25 млн. грн. мають бути профінансовані за рахунок протипаводкових асигнувань.

Основною формою інвестування спорудження ГЕС є залучення коштів енергокористувачів – фізичних (населення) та юридичних осіб через створення акціонерних товариств, спілок та інших об'єднань власників. Мінімально необхідний дольовий внесок (наприклад, однієї сім'ї) для енергетичного самозабезпечення визначається приблизно 1,5 тис. грн.

– Для стабільного енергозабезпечення необхідно і доцільно поєднувати використання одночасно кількох джерел енергії, які доповнюють одне одного.

– Пріоритет надається енергоносіям, використання яких супроводжується нижчим техногенним навантаженням довкілля.

Вкладення інвестицій в гідроенергетику та водне господарювання – один з найвигідніших і престижних видів підприємництва. Особливо вигідне використання малих ГЕС підприємствами для самозабезпечення енергією. Гарантується надійність енергопостачання. Капвитрати окупуються за 1,5–2 роки.

Для спорудження ГЕС заводи України пропонують високоефективне технологічне обладнання, значно дешевше імпортного.

Проектні роботи виконує Закарпатський філіал Львівського промбудпроект. Спорудження ГЕС можуть здійснювати будівельно-монтажні організації області.

Показники наведених пропозицій визначені за укрупненими розрахунками. Розгорнуті ТЕР філіал може розробити у вигляді "Схеми комплексного використання водних ресурсів району".

ПРОПОЗИЦІЇ спорудження ГЕС в Рахівському р-ні (першочергові)

Місце спорудження ГЕС	Річч. водозабір млн. м ³	Річка, Створ греблі водосховища	Обсяг акумулюю. млн. м ³	Потужн. ГЕС квт.
1. с. Чорна Тиса	р. Станіслав, 1 км вище села	28	10	3000
	р. Ч. Тиса, 1 км вище с.	63	20	
2. с. Лазещина	р. Лазещина, вище с.	72	20	1500
	р. Студений	–	–	
	р. Лазещина, Козьмецьк			
3. с. Ясіня	р. Лопушанка, 0,5 км вище с.	15	5	500
	р. Свидовець, 0,5 км вище с.	15	5	500
4. с. Кваси	р. Кевель, 0,5 км від с.	24	8	600
	р. Тростянець, 0,5 км від с.	12	5	400
5. с. Говерла	р. Говерла, 0,5 км вище с.	50	15	1000
6. с. Луги	р. Б.Тиса, 0,5 км вище с.	93	30	3000
7. с. Богдан	р. Шауль, 0,5 км вище с.	93	30	3000
	р. Квасний – "–"	55	15	2000
	р. Богдан – "–"	60	16	2000
8. с. Вдричича	р. Павляк – "–"	–	24	8600
	р. Вдричича – "–"	12	4	400
9. с. Костилівка	р. Великий	–	32	10 800
10. с. Ділове	р. Біла – "–"	45	12	1500
11. м. Рахів	р. Тиса, угорі міста	3500		
	– "–" центр	3500		
	– "–" низ	3500		
12. ГЛБ "Драгобрат"	р. Станіслав, верхів'я	32	8	300
13. с. Кос. Поляна	р. Косівська, вище с.	90	25	3000
14. с. Коб. Поляна	р. Крайна, вище с.	250	75	10 000
	р. Середня – "–"			
15. с. В. Водяне	р. Гешек, вище с.	50	10	750
16. с. Водича	р. Вел. Плясь, вище с.	50	10	750
	р. Сер. Плясь – "–"			
17. с. С. Водяне	р. Апшиця, верх села	120	2	800
	Разом:	1692	343	45 000
Річне виробництво електроенергії	– 340 млн. квт-г			
Потреба капкладень	– 135 млн. грн.			
Щорічний економічний ефект	– 50 млн. грн.			

1	2	3	4	5	6
64. Широкий	"–"	п		14	50
65. Чеховець	"–"	п		17	57
66. Потік	"–"	п		19	40
67. Сюрюк	"–"	л		14	30
68. Осава	"–"	п		18	71
69. Хустець	Тиса	л		35	108
70. Луковець	Хустець	п		12	20
71. Сільський	Тиса	п		16	42
72. Ботар	"–"	л		53	393
73. Ботрач	Ботар	л		14	103
74. Боржава	Тиса	п		106	360
75. Берберка	Боржава	л		15	61
76. Кушниця	"–"	п		18	106
77. Васькова	Кушниця	п		10	36
78. Бронецька	Боржава	л		20	96
79. Матева	"–"	л		10	32
80. Задня	"–"	п		11	34
81. Бистра	"–"	л		18	102
82. Буковець	Бистра	п		11	22
83. Іршава	Боржава	п		48	346
84. Кривуля	Іршава	п		17	30
85. Синявка	"–"	л		20	41
86. Ільчинка	"–"	л		15	40
87. Салва	Боржава	л		21	129
88. Глибокий	Салва	п		13	27
89. Вербовець	"–"	л		13	28
90. Латориця	Бодроц	л		191	900
91. Жденівка	Латориця	п		25	150
92. Віча	"–"	п		38	243
93. Ждмир	Віча	л		12	38
94. Свалявка	Латориця	л		20	137
95. Дусинка	Свалявка	л		15	79
96. Пиня	Латориця	л		10	209
97. Вел. Пиня	Пиня	л		20	113
98. Мала Пиня	"–"	л		13	15
99. Матєкова	Латориця	п		15	45
100. Обава	"–"	п		30	160
101. Обава	Визниця	л		16	29
102. Стара	Латориця	п		40	461
103. Кучава	Стара	л		11	13
104. Полуй	"–"	л		24	79
105. Виля	"–"	п		27	96
106. Цигань	Стару	п		24	115
107. Солотвинський	Цигань	п		21	55
108. Глибока	Солотвинський	п		12	20
109. Слатина	Латориця	п		11	65
110. Чорна вода	"–"	л		48	742
111. Сипа	Чорна Вода	п		32	76
112. Серне	"–"	п		44	273
113. Верке	Серне	л		33	179
114. Коропець	Ч.Вода	п		68	673
115. Бабичка	"–"	л		15	61
116. Уж	Лаборець	п		133	750
117. Ужок	Уж	л		13	40
118. Уч	"–"	п		13	83
119. Уличка	"–"	п		27	211
120. Ублянка	"–"	п		25	221
121. Кам'яницький	"–"	п		10	30
122. Великий	"–"	л		13	46
123. Люта	"–"	л		47	210
124. Тур'я	"–"	л		35	467
125. Шипот	Тур'я	п		20	127
126. Турчичка	"–"	п		22	101
127. Сімерка	"–"	п		13	38
128. Спрова	Уж	п		12	30
129. Орхівський	"–"	п		10	15
130. Уличанка	"–"	п		10	46

Розрахункові характеристики витрат води в головних річках Закарпатської області

№№	Назва річки	Створ	сер. річний сток	Розрахункова витрата	
				води в м³/сек Середньоріч.	л. з 1 км² Мінім. 95%
1.	Тиса	Рахів	23,1	24,4	1,38
2.	"	Ділове	27,6	32,8	1,69
3.	"	Хуст	25,2	193,7	7,41
4.	"	Вилік	23,6	211,1	5,92
5.	Чорна Тиса	Ясіня	23,1	4,4	0,25
6.	"	Білин	22,4	12,0	0,70
7.	Біла Тиса	Лути	25,8	4,8	0,24
8.	"	Розтоки	29,6	14,0	0,27
9.	Кісва	Кос. Поляна	35,2	4,2	0,15
10.	Шопурка	Коб. Поляна	36,0	8,6	0,31
11.	Тересва	Усть-Чорна	29,2	16,7	0,92
12.	"	Дубове	31,8	24,0	1,22
13.	"	Нересниця	27,6	30,3	1,38
14.	Мокрянка	Р. Мокра	38,6	8,2	0,34
15.	Брустуриянка	Лопухово	31,7	8,1	0,41
16.	Красна	Красна	39,2	1,9	0,06
17.	Лужанка	Нересниця	31,4	4,6	0,19
18.	Теребля	Остірка	30,1	6,2	0,33
19.	"	Колочава	33,9	12,5	0,59
20.	Ріка	В. Бистрий	25,8	4,2	0,21
21.	"	Міжгір'я	23,4	12,8	0,17
22.	"	Н. Бистрий	33,8	26,3	1,01
23.	"	Хуст	29,9	33,7	1,10
24.	Голятинка	Голятин	26,1	1,5	0,07
25.	"	Майдан	24,3	2,0	0,11
26.	Рипинка	Рипинне	26,1	5,2	0,26
27.	Пилипець	Пилипець	34,6	1,5	0,05
28.	Студений	Н. Студений	24,0	0,6	0,03
29.	Боржава	Доуге	25,5	10,4	0,60
30.	"	Шаланки	19,3	21,2	1,42
31.	Іршавка	Іршава	22,7	16,4	0,22
32.	Латориця	Підполоззя	27,6	8,9	0,31
33.	"	Свалява	21,8	14,8	0,66
34.	"	Чоп	11,8	33,8	2,79
35.	Жденівка	В. Грабівниця	31,1	4,6	0,14
36.	Віча	Неліпно	24,4	5,8	0,23
37.	Піня	Поляна	18,1	3,0	0,16
38.	Стара	Зяцєве	9,15	2,0	0,10
39.	Уж	Жорнава	22,9	6,5	0,18
40.	"	В. Березний	27,2	17,7	0,31
41.	"	Зарічево	15,8	20,2	0,62
42.	"	Ужгород	15,2	29,9	0,95
43.	Люта	Чорноголова	23,1	3,9	0,10
44.	Тур'я	Т. Поляна	25,6	2,5	0,06
45.	"	Симер	19,2	8,9	0,30

- сонячної енергії – 295 тис. квт;
- енергії біомаси – 125 тис. квт;
- гідроенергії – 342 тис. квт;
- вітрової енергії – 57 тис. квт;
- використання теплових насосів –

11,4 тис. квт;
– енергії термальних вод –
11,4 тис. квт.

Всього: 842 тис. квт.

Для забезпечення виробництва цієї потужності належить створити необхідні генеруючі потужності по галузях енергетики:

- сонячної – 590 т. квт;
- біологічної – 125 т. квт;
- гідроелектричної – 684 т. квт;
- вітроелектричної – 190 т. квт;
- теплонасосної – 11,4 т. квт;
- геотермальної – 11,4 т. квт.

Всього: 1611,0 т. квт.

Для спорудження цих потужностей необхідні капітальні вкладення загальним обсягом 1,733 млрд. гривень.

– Можливості використання сонячної радіації в гірській місцевості обмежені більш високою хмарністю і на 25% нижчі, ніж на рівнині.

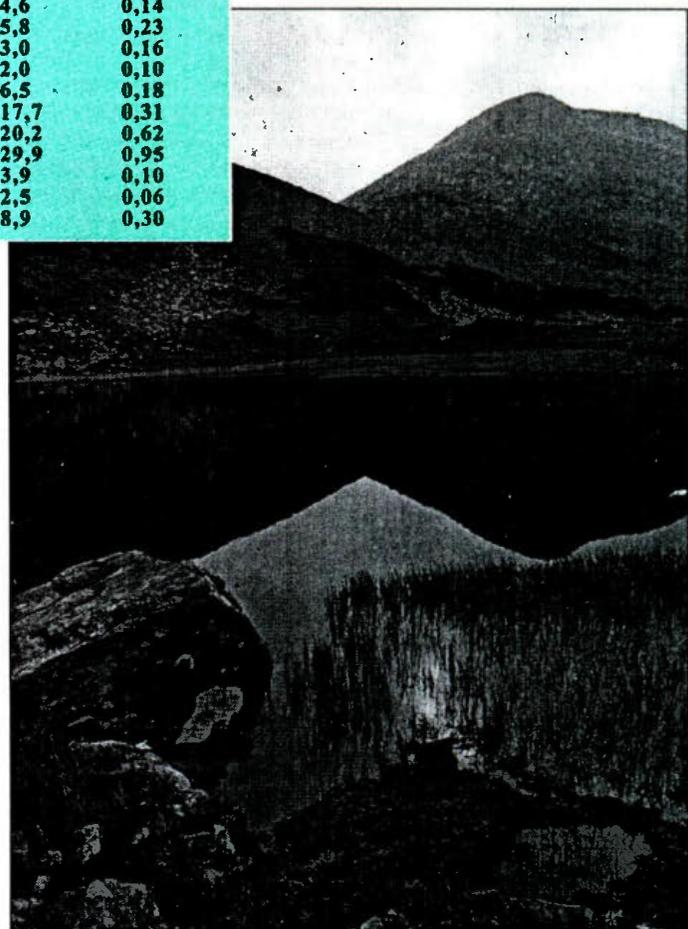
– В той же час у гірській зоні більш сприятливі умови використання водних та вітроенергетичних ресурсів, ніж на рівнині.

– Дефіцит орних земель в гірських районах компенсується багатим енергетичним і рекреаційним потенціалом.

– Захист низинних територій від повеней ефективніше здійснювати в гірських зонах, затримуючи там надлишкові водні маси і регулюючи їх стік.

– Паралельно з приватними енерговиробниками продовжує функціонувати державна енергосистема, яка може купувати надлишок енергії, що вироблятимуть місцеві електростанції, та ін.

В остаточному підсумку, на кінець розрахункового періоду (2015 рік), споживання потужностей енергії в області з використанням місцевих природних відновних енергоносіїв передбачено довести до рівня:

Повчати людей, як слід поводитися в церкві, нема сенсу. А от чи завжди дотримуємося норм поведінки у храмі Природи, про це слід задуматися.

Отож, прислухаймося до екодзвону, відлуння якого на початку третього тисячоліття бемкає щораз голосніше, з пересторогою.

ПЕРЕЧИНСЬКІ ОБРАЗКИ

БЕРЕЖИ ЗВІРИНУ: МАЄШ З НЕЮ ЗЕМЛЮ ОДНУ

Насамперед віддаймо шану туру, слід якого полишився тільки в назвах ріки, долини, сіл. Який то був звір і чому його спіткала доля на вимирання? Звернемося до історичних джерел. Л.Бачинський у публікації “Тур’я Ремети” нагадує (подаємо у скороченому варіанті):

“Що фауна нашої минувшини була д’сно одмінна од наших часов, про се св’дчать, историчн’ розв’дки ще з 12 стол’тя, коли Володимир Мономах в своїому “Поученю” розпов’дає про польовання на туров, олен’в і диких коней. “А се в Чернигов’ д’блял’ есмь, конь диких своима руками связаль есмь в’ пушах’ 10 й 12 живых’ конь... Туря мя два метала на роз’хъ и съ конемъ...”

В роц’ 1549 находимо опис и зображення тура в исторі’ Гебберштайна). В 16 стол. Михайло Литвин опов’дає, що у нас диких коней, зубров (туров) та олен’в така сила, що на них полкують лише для шкору.

Тур був се великанський бык чорної масти з ясною смугою вздовж хребта, без гривы, з великою головою, на якій розходяться роги майже под прямим кутом, має грубу шию. (Довжина профіля черепа має 71 см, у нашої худоби 58 см): Доказами, що тур д’сно десь перебував, є знаходки в р’жних м’сцях”.

Нема сумнівів про те, що тури європейські (*Bos primigenius*) водилися в Тур’янській долині. Для порівняння – ілюстрація з 21-томної енциклопедії “*Revja nadj Leksikana*”.

Науковець Іван Турянин твердить, що бики-тури були поширені в першому тисячолітті до нашої ери, а в документах XII ст. відзначено, що звір зустрічається в долинах річок Ужа, Тур’ї, Боржави та їх приток (Бідерман, 1967). Після татаро-монгольської навали 1241–1242 рр., побоюючись повторних наскоків завойовників, населення змушене було надати перевагу скотарству, мисливству і рибальству. З цим періодом пов’язане вимирання тура і значне скорочення зубрів.

У східно-слов’янських мовах слово “тур” здавна означало дикого бика, було уособленням сили і могутності, що широко засвідчено в історичних і художніх творах, зокрема, в повчанні Володимира Мономаха, “Слові о полу Ігоревім”. З УРЕ: “Викопні рештки тура відомі з пізнього пліоцену. Найвідоміший тур – європейський. Про нього збереглися не тільки палеонтологічні, а й писемні дані, малюнки. За свідченням руських літописців, тури були гнідої масти. З давніх часів тур

був об’єктом царських і князівських полювань. На початку н.е. в окремих місцях був узятий під охорону. Останній тур загинув 1627 р. в лісах під Варшавою, а на Україні тури остаточно зникли у XVII ст. З сучасних порід бика свійського, розмірами і мастю найбільше схожа на тура сіра українська худоба”.

Цікаво, що ймення Тур має пр. Прип’яті (басейн Дніпра), Турія – пр. Великої Висі (басейн Пд. Бугу), Турське озеро у Волинській області, є м. Тур в Західній Франції...

Інтенсивне полювання на тура – основна причина того, що звіра нема серед живих.

До речі, з давніх часів збереглися такі традиції й звички на полюванні: капелюх мисливця прикрашають пір’ям сойки чи фазана; на початку загону звірини подавався сигнал рижком; мисливці різних поколінь користувалися так званими “манками” (наприклад, щоб приманути оленя під час осіннього гону). Першу здобич молодого мисливця відзначали ритуалом біля ватри: бувалий мисливець вмочував пучок шерсті у кров упольованого звіра, урочисто закладав за крису капелюха “винуватцю” торжества, а відтак кожен мав право жартома ударити “новообранця” прикладом рушничі, примовляючи фіглі-зичення. Аж тоді дозволялося випити перший мисливський погарчик та скуштувати печеної дичини.

Варто нагадати, що раніше полювання вважалося тільки панською забавою, що відтак переросло у гучну гульку на природі. Скажімо, граф Шенборн у с. Чинадієво побудував мисливський замок (нині – санаторій “Карпати”). У переказах і понині побутує згадка: коли приїжджав граф на полювання, він сам жбурляв жменями дрібні монети і цукерки бідноті... Між іншим, коли стали вирубувати ліси довкола Тур’я-Бистої, граф зумів поширити свої володіння і фактично врятував їх від знищення.

У різні часи для полювання завше використовували мисливських собак та наймали простолод для “тулюкання” в лісі, щоб сполошити звірину у хащі.

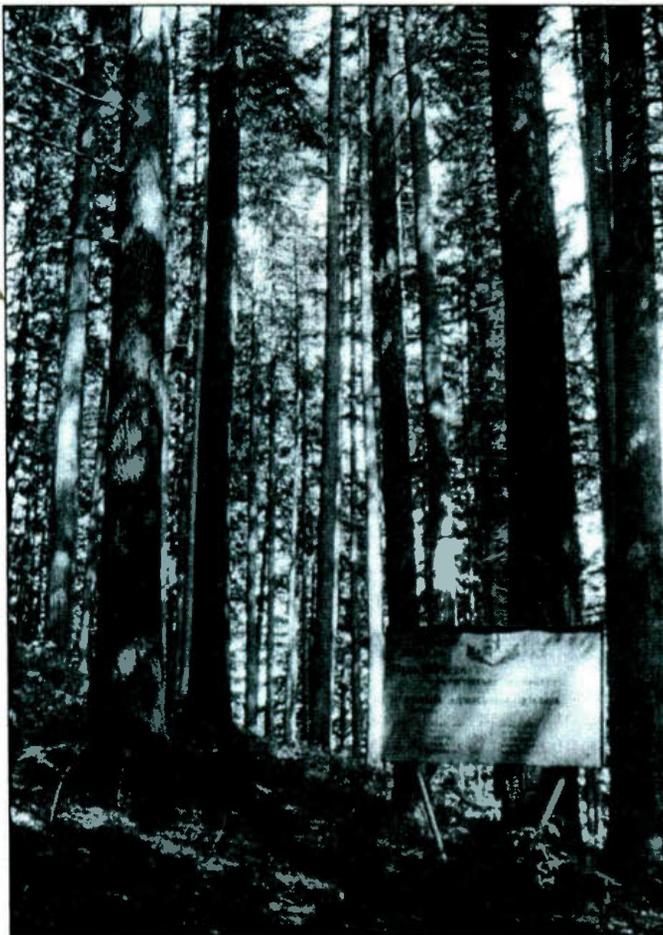
Ще в 30-х роках наймали коней з возами, акуратний одяг і спорядження відповідали традиціям полювання.

Кількість звірини намагалися регулювати. Так, на початку XVI ст. був виданий указ про заборону полювання на зайців та фазанів у королівських лісах, що на ту пору займали дві третини лісів краю.

Цікаво, при так званім “панськім” полюванні м’ясо здобичі мало хіба символічне використання, зате основним трофеєм вважалися роги (оленя чи козулі), голова, ікла (кабана, вовка), шкури для опудала (кабана, рисі, куниці, білки та ін. звірини) і, звичайно, впольованого цар-птаха – фазана. Потім їх використовували для інтер’єру кімнат. Ця традиція збережена і понині. Колекціями таких трофеїв можуть похвалитися місцеві родини Фішерів, Керецманів, Чаварги, Бобели, десь за кордонами милуються величчю рогів оленя благородного, здобуті М.Янчиком, Е.Гужиком (останній майстерно виготовляв опудала з птахів), Ю.Чиліпком та ін. мисливцями Перечинщини.

Ще одна цікава деталь, про яку вже мало хто згадує: в легенді про Невицький замок йдеться про володарку Погандівча, яка брала данину... соколами. Як відомо, ці птахи використовувалися для полювання на фазанів.

А нині часом задумуємося: чи перестрінуть у лісі наші внуки зайця, оленя, козулю, рись, білку, чи побачать барвистий спалах польоту фазана, тріпотіння куріпки, переліт диких качок, гусей... чи, врешті, пошанують гнізда лелеки звичайного, що і понині має оселі в Перечині.

Флористичний заказник с. Тур'я Ремета. Дугласія.

продуктивність букових лісів значна – у віці 100 років запас деревини на гектарі становить 770 кубометрів. А чисті насадження дугласії у віці майже 90 років – 1180 кубометрів! Для уяви: вже у 76 років середня висота дугласії становила... 46 метрів, діаметр – 52 сантиметри, запас деревини на гектарі – 1010 кубометрів.

Слід у житті... Перечинці С.В.Шевчук та І.Ф.Гайдучок посприяли тому, щоб дугласія розширила географію. Не будемо вдаватися в деталі її поширення, зате “прописку” у Перечині ця культура теж знайшла. І на лісосіках, використано її і для озеленення селища. Якщо нині хтось дивується “дивній” смереці, шпильки якої не колючі, а ніби шовкові, відповідаємо: оце і є пришелиця з Америки.

До речі, експорт вирощених саджанців і насіння дугласії зеленої та інших порід – один із перспективних джерел нашого становлення у ринкові відносини. Справді, “зелене золото”.

Кілька слів про динаміку і фактори лісокористування.

В XIX ст. Австро-Угорський уряд вирішив розширити гірські луки і пасовища. Це призвело до зниження верхньої межі лісу, знищення пралісів, а відтак... Вже в 1868–69 роках в Закарпатті урагани знищили 2562 га лісу, а потім почався наступ селевих потоків і повеней, ніби попереджуючи про необачність людини. Вітровали “розгадувалися” й у лісах навколо Перечина – в урочищах Кичери, Чийзарки...

Трельовальних тракторів, що перемелюють ґрунт у лісах, раніше не було. Затє широко застосовувалися так звані різлі – валовисті споруди, якими подавали деревину з крутосхилів. Якщо кіньми і тягнули сяги, то тільки взимку. Доброю підмогою новітнім лісорубам стали повітряні трельовальні установки, на жаль, тепер про їх поміч забули.

Лісоексплуатація у значній мірі мала “прив’язку” до доріг, особливо залізниць. Та вирішальним для створення лісохімзаводу було спорудження вузькоколійки для доставки деревини у значних обсягах. Старожили пам’ятають невеликі паровози, депо в Перечині, вузькоколійка дала багатьом роботу. Демонтували колію в 60-х роках. Прикро, що важливим транспортним артеріям для Тур’янської долини підписали “смертний вирок” одним розчерком пера, послаючись на нерентабельність. Мережа вузькоколійки була не тільки територією підприємства, а й доставляли нею вапняк до печей, колію було прокладено аж в лісі під Новосільську скелю для підвезення деревини. Вагонетки тягнули коні.

На жаль, ворогом фауни може стати кожен, хто підносить запалений сірник до чагарників весною (а там – пишуть зайчата, пташенята), хто вигулює собак у довколишніх лісах “для забави”, хто у недозволений час для полювання береться за рушницю, хто... Замислимося!

ДУБ ВИРОСТАЄ З ЖОЛУДЯ

Так завжди було: з найменшої справи, яку людина звершила, виростала повага у таку височінь, про яку вже забути не можна.

Якщо мова про екологію в історичному плані, то автор мав би великий гріх, не здогадавши сучасним перечинцям про...

У минувшину не всі окружні урядові структури зосереджувалися в Перечині. Хочемо ми того чи ні, а “зеленою столицею” округу було визнано Тур’я-Ремету.

Здогадаймо хоч би ту деталь, що саме в околицях цього села в 1840 році було створено перші лісокультури краю. Вже згодом тую добру славу доповнив чеський професор А.Златнік, який заклав у далекому 1906 році в зоні букових лісів посадки “американки” – дугласію зелену. У наш час – плюсові дерева (популярно – насінники), що увійшли в флористичний заказник місцевого значення.

Отак людина полишила по собі пам’ятник не в бронзі чи гіпсовій скульптурі, а утвердилася пам’яттю інших вимірів – задля нащадків. Хто цьому не вірить, най хоч би оцінить:

КВІТКОВИЙ ВІНОК ДОВКОЛА ПЕРЕЧИНА

Фахівці підмітили, що ранньовесняні квіти відступають у гори, втікаючи від людей. Розкіш білоцвіту (у нас кажуть – білосніжки) тямить наша рідна земля не тільки на околицях сіл Мокре, Т.Поляна, Порошково, а й поблизу Поташні, Ворочева, Яслища. Перечинець Василь Зизич з Поташні щовесни виходить в урочище Кичера, щоб помилуватися підсніжниками, а вони тут справді незвичної величини. Ця ділянка давно просять для оголошення її флористичним заказником. Тільки от побоювання маємо – не дай Боже, щоб не знищили цей осередок весняної краси!

У бучинах під Високою синій спалах – квітнуть проліски і фіалки, білим килимком простеляється вітрениця. Попід Плішкою духмяніють запаморочливо конвалії. Десь тут професор В.І.Комендар занотував і цілий перелік лікарських трав та народний переказ про “відворот” і “приворот-зілля”, що ним користувалися при ворожінні – привабити чи відвернути любов.

Років 10 тому в санаторії-профілакторії лісохімкомбінату відпочивала сім’я науковців Київського держуніверситету. Затямилось: “Були на Плішці. Там стільки лікарських рослин, що хоч із сіна можна варити чай цілющий!” Між іншим, старожили згадують, колись жителі Поташні справді збирали тут зілля, везли в Ужгород і мали на прожиття.

Загалом зелена зона Перечина офіційно визнана в 4700 гектарів (за даними С.С.Фодора, кандидата біологічних наук). А це – наші легені, краса, гордість.

Свого часу доводилося працювати на громадських засадах в Товаристві охорони природи. У 80-ті роки започаткували “Червону книгу Перечинщини” – як пересторогу, привернення уваги для збереження фауно-флористичних багатств рідної землі, що під загрозою зникнення. Серед них дикий кіт і рись, пугач і окремі види хижих птахів, чорний лелека – аборигени наших лісів. Ба, на околицях Яслища плодоносить кизил, та одна з ділянок щойно “здімила” і полишилося згарище.

Ясіня – урочище, де перечинці виходять за шипшиною, калиною, глodom, лісовими черешнями, плодами терну, ліщини. Та комусь заманулося все те викорчувати бульдозерами...

ЗЕМЛЯ НАША – ДОСТАТКУ ПОВНА ЧАША

У минулому столітті у напрямі Перечина, а відтак в Ужгород, скрипіли вози. Їх валки супроводжувалися здивованими поглядами – чудасія, знову глину везуть...

Але глина ця була унікальна, а саме родовище в Дубриначах – справжня золота жила. Але тоді пееречинці не мали від неї жодного хосна.

У праці угорського геолога Ліффа (1940 р.) наводяться дані про високу якість каоліну і його розробку в XIX ст., посилаючись на Ф.Ріхтгофа, який ще в 1860 році писав: “З відомих в Австрії фарфорових земель дубриницьке є найкращим. Її дослідження, проведені в Імперській фарфоровій мануфактурі у Відні, показали, що до цієї фарфорової землі не потрібні ніякі домішки, і що вона дає кращий фарфор, ніж матеріали всіх інших родовищ Австрії з застосуванням різного роду домішок. Вироби своєю прозорістю і раковим зломом нагадують китайський фарфор”.

Хіба не скарб? Сировинна база заводу “Стеатит”, маючи такий паспорт родовища, могла б відкрити “візу” для конкурентноспроможної продукції.

В Перечині (урочище Бобайове) маємо два мінеральні джерела. Вже моє покоління пам’ятає, що в гірській ущелині спочатку був великий чан, в який подавалася цілюща вода для підігріву. Відтак на його базі лісохімкомбінат спорудив санаторій-профілакторій “Сонячна поляна”.

Протоптали стежку перечинці й до подібних “ванн” у Новоселиці. До найстаріших курортних районів, про які згадується в документах XVI ст., належать околиці Лумшор. Тут

у 1600 році було засновано курорт – дерев’яну водолікарню з дерев’яними ваннами, в яких лікували хворих на ревматизм (дані М.Д.Торохтіна, кандидата медичних наук). А всього на Перечинщині понад 20 мінеральних джерел та свердловин, з яких Сімерківське планується освоїти найближчим часом.

Кмітливі цигани відкрили родовище глини, придатне для цегельно-черепичного виробництва. Виробляли вальки (саман), а потім на околицях Перечина став діяти цегельний завод міжколгоспбуду. Неподалік розвідано значні запаси порід для потужнішого виробництва.

Вапельний ґрунт, що височить над Перечином. Сама назва промовляє за себе. Колись в тому районі був кар’єр, лісохімзавод випалював вапно.

За переказами, у минулі часи десь за р.Уж знайшли поклади бурого вугілля. Але підтвердженнь ми не знайшли.

Наші надра приховують не одну таємницю і чималі багатства.

ЗНОВ ЗОУЛІ ГОЛОС ЧУТИ В ЛІСІ

Чи вмiли відпочивати наші односельці? У різні часи спілкування з природою завжди вважалося святом. Вчителі виводили дітей на екскурсії. Наприклад, до Невицького замку. Колись вважалося за добру традицію вийти на стрімчак Новосільської скелі, з якої, до речі, восени видно словацьке містечко.

Згуртовано виходили на відпочинок ті, хто проживав у Колонії (вул.Заводська), до них приєднувалися інтелігенти, службовці лісохімзаводу, крамарі. Десь у нагоді ставав і архаїчний нині патефон, тоді вдавалися до танцю. Бувало, гуртувалися в родинні ансамблі. Організовувалися велосипедні походи. В дорадянські часи поруч з хімзаводом грали в кеглі. Потім споруду і саму гру завважали “за панську”. Вдруге, у 60-х роках, вдавалося все відродити, але не надовго. У тямці багатьох перечинців – бал-маскаради в хімзаводському клубі.

Між іншим, тепер дорослих не побачиш на ковзанах чи на санках долі Гуркою. Тоді вік до уваги не брався.

Організовувалися походи на полонину Руну, Лумшори (одні за яфинами-чорницями і суфезами-брусницями, інші просто, щоб почути гук водоспадів у Лумшорах). В 60-х роках молодь районного центру брала участь у створенні рукотворного озера під полониною.

Найбільш затяті мандрівники пускалися у далеку дорогу до Ворочівського озера. П.П.Сова, відомий краєзнавець, писав: “Таємничість подвійного озера нагадує про ті далекі часи, коли вогнедихаюча гора вивергала зі своїх надр лаву. Та як могло статися, що під час виверження вулкану уціліла перегородка? І мимоволі напрошується друга гіпотеза. Може бути, їх “батьком” був гігантський метеорит?” Глибина озера досі ніким не виміряна.

Та наша оповідь була б не повною, якби не здогадати про походи за малинами, ожинами, грибами. Між іншим, у нас розрізняють гриби по-своєму: “буковий”, “дубак”, “шафраньовий”, “топольовий”, “лісковий”, “трабовий”...

Бувалі грибники мають “свої” місця. А ось перечинець М.М.Керецман міг і серед зими принести гливи... зі свого саду, де вирощував їх на колоді. Так звана “квочка” (гриббаран) і досі вважається красним трофеєм тихого полювання. Бувалі грибники приносили їх повні плахтини.

ДЕ ВОДА, ТАМ ЖИТТЯ

Звичайний потік, один із співтворців Ужа, що зіткнувся з чистих струмків і мав би дитинно бавитися після рясного дощу, а в моці повеневої сили по-легінськи розправляти плечі... Та він і не спізнав радості сплеску риби, поруху раків між корінням...

Доморадж. Перечинці ж нарекли його просто – Смердячка. Тую назву дістав за чіткою межею – де починається територія лісохімкомбінату, аж до витоку в Уж.

Були часи біль-менш мирного співіснування із рікою. Сам свідок, коли діди і бабусі... вигрівалися в тепленькому потоці. Феномен цей (“На радикуліт і ревму файно помагає”) так ніхто й не розгадав.

А ми, діти, вчилися плавати у “притепленій” водичці, де потік вливався в ріку та хіба з берега нижче течією придивлялися, як плигають у воду дорослі (це місце назвали Велика і Мала дошка), або ж дивувалися, як це М.М.Клименко, який був затятим рибалкою, один за одним виловлював підустигорбані, чи очікували, чим скінчиться двоборство інших рибалок з кількакільограмовою мареною. Еге ж, в 60-х роках рибалки ще мали, нівроку, щедрі улови.

А потім... Один рибалка захотів перехитрити холод осені, примудрився закинути поплавок у чистий Уж, вистоюючи чоботями в Домораджі. Скінчилося тим, що повернувся без улову, а чоботи з високими хальявами... розійшлися по швах.

Екологічне божевілля економіки мало властивість спершу довести природу до реанімаційного стану, а вже тоді спостерігати – виживе чи вдасться врятувати?

Перечинський лісохімкомбінат наприкінці 80-х – початку 90-х років зазнав стресову ситуацію. Зачастили на підприємство комісії, на високих рівнях “клопоталися” про його долю, уникаючи міжнародних скандалів – бо ж ріка Уж “переступає” і кордон.

Ситуація була критичною, свідчення потоку Доморадж у вигляді результатів аналізу екологічної змусували хапатися за голову. Але ж вибачте, хто заклав міну уповільненої дії під виробництво?

Ось така інформація для роздуму:

в оцтово-кислотному цеху в 1926–45 роках діяли два апарати типу “Лінде”, згодом – уже шість, з 1984 року одержання оцтової кислоти порошковим методом припинено. Продукція в реалізацію, а відходи? Тонни окшау за зміну (впродовж 20 років – 87600 тонн) використали для засипання болотистої місцевості на території підприємства. Відкинемо гіпс, тримаймо в пам’яті сірчану кислоту, смолисті речовини з фенолами... оце і є так зване агресивне середовище, в якому новенька труба швидко решетом стане. А ще ж і фенольні запаси піролізу деревини... Ось таким було “причастя” потоку в ту пору.

Ще класичний приклад того, як керували відомства, для яких екологія вважалася криком у пустелі. Свого часу на контролі голови ради міністрів СРСР О.М.Косигіна був об’єкт – цех копильних препаратів у Перечині. Комусь вже ввижалися шовдарі, кілометри кілець ковбаси, обробленої диво-рідиною. Та виявилось, дарма старалися – продукція має канцерогенні речовини, а це б привело люд хіба в онкологічну палату.

Хіба перечинці – директор В.В.Швед та головний інженер В.С.Скрипка – тільки й думали, як нашкодити природі? Встигли прикрутити не один вентилю, задіяли зворотний цикл водопостачання, піч для спалювання висококонцентрованих стоків, домагалися коштів для будівництва житла з метою відселення жителів вул.Заводської, згодом був реалізований проект відводу потоку Доморадж... А водночас доводилося розплачуватися за “гріхи” і давніші.

Нелегка спадщина випала на долю нинішнього керівництва та акціонерам ЗАТ “Перечинський лісохімкомбінат”.

А що ж потік? Він і понині сумує в очікуванні сплеску риби...

Напослідок – про джерела.

Почестуймо їх так, як при в’їзді в Перечин, де дзюрчить цівка чистої водиці з-під гори (“вартують” її ведмеді невідомого творця), або в ур.Тепла Яма, Сухий Потік, де традиційно зупиняються авто туристи; чи так, як перечинець І.Ф.Гайдучок, який за своїм проектом спорудив рекреаційні пункти “Чайник” та “Глечик”... Наш земляк І.Ю.Гривець за життя згадував:

– Було прийнято починати сінокіс, випас худоби, збір врожаю із очистки джерел, дбайливо обкладати довкола вінок із каменю. Бо тут не тільки тамували спрагу, а набиралися сил, точилися розмови про минувшину, діти дослуховували про “страшків”, легенди, перекази, казки...

Стосунки людини з природою – то діалог з прийдешніми поколіннями. Отож, кілька питань, відповіді на які треба шукати нам, сучасникам:

Чи не пора у час ринкових відносин припинити “викидувати гроші на вітер”? Йдеться про освоєння альтернативної енергетики, зокрема про можливість спорудження вітрової електростанції на полонині Руній. А, можливо, й на околицях Перечина? Контакти з данійцями, які надають Перечинщині щедрю допомогу, вселяють у тому надію, що переговори керівництва райради увінчаються добром для нащадків.

Чи стане районний центр зразковим в санітарній очистці, озелененні, впорядкованості, сучасним в плануванні?

Вже є перші натяки – Перечинській селищній раді присуджено гранд в 5 тис.дол. США за розвиток місцевого самоврядування.

Чи зуміємо розумно і ошадливо освоїти дані нам природою багатства надр?

Чи збережемо Уж чистим, зелені насадження в прируслових смугах – від вирубок, береги – від руйнації, рибу – від браконьєрських набігів?

Чи збережемо у повній красі наші ліси, фауну і флору, а землю дбайливо випестуємо на щедрі врожаї?..

Читає, очевидно, той перелік продовжить. Хто справжній патріот отчої землі, задумається...

*Юлій КУЛ,
член Спілки журналістів України,
смет Перечин на Закарпатті*

Микола ВАСИЛЬЧУК,
член Національної Спілки письменників України,
кандидат філологічних наук
м. Коломия

З ВІРОЮ В СИЛУ ДУХУ

АВТОР ГУЦУЛЬСЬКОЇ “КАЛЕВАЛИ”

1. На високу полонину. Березень 1991 року. Вже декілька

днів їздимо селами Коломийського району на Івано-Франківщині, обмірюємо й фотографуємо стрілецькі могили, готуємо довідник. Гірське село Слобода. Після березневого тепла дорога розкисла, і рівчаками від коліс потекли брудні струмки талої снігової води. Вилазимо з автомобіля і біжимо під гору Роптуру, обіпершись руками об задній капот “Волги”. Нарешті захекані, заляпані болотом, викинутим з-під задніх коліс, але й справді щасливі, відпочиваємо на маківці.

Далеко вниз блищить нитка потоку, повз котрий тягнеться дорога, а на рівні очей – верхи, вбрані в синюватий кожух лісів. Колись тут, в урочищі Ропи, вирувало життя. Помпи раз по раз висмоктували нафту, котру колією звозили у Печеніжин: там була нафтоперегонка... Але все пропало у вирі війни. Тепер про нафту тут ніщо не нагадує. Лісом позаростали колишні подвір'я, дерева обплутали корінням фундаменти давно поруйнованих будівель. Позаростав вільшиною старий римо-католицький цвинтар. Ледве видніються кам'яні плити, покриті рудим мохом. Продираєшся через тернові хащі і аж не віриться, що тут колись стояв костел. Пустка й на тому місці, де свого часу мешкали Вінцензи.

2. Належить і Польщі, й Україні. У долі Станіслава Вінценза

за Гуцульщина позначена передусім трьома населеними пунктами Івано-Франківщини – селом Криворівнею нинішнього Верховинського району, де мешкав його дідусь по матері, і де він зростав; селом Бистрецем, де він жив у зрілому віці і звідки за перших совітів, після арешту НКВС, змушений був з сім'єю засніженими Карпатами втікати через кордон. Третім селом, яке лишило в його долі помітний слід, була тодішня Слобода Рунгурська, тобто нинішнє – Слобода на Коломийщині. Саме тут, у Слободі, Станіслав Вінценз народився, звідси його дорога пролягла до Коломийської гімназії. Отією “льокалкою” (вузькоколійкою), рейки якої через Коломию тяглися аж до Слободи, гімназист добирався до батьківської хати. Залізниця закінчувалася саме в Робах, неподалік від помешкання Фелікса Вінценза, нащадка польського дідича французького походження, який свого часу оселився в Криворівні на Гуцульщині. Фелікс Вінценз займався нафтовидобутком у Слободі, мав переробний завод у Сопові...

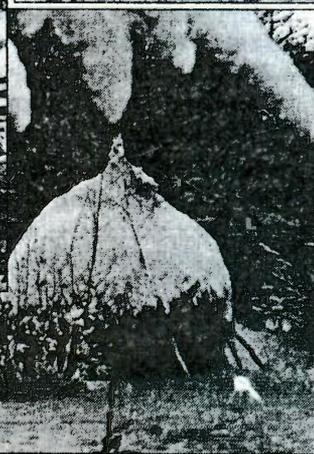
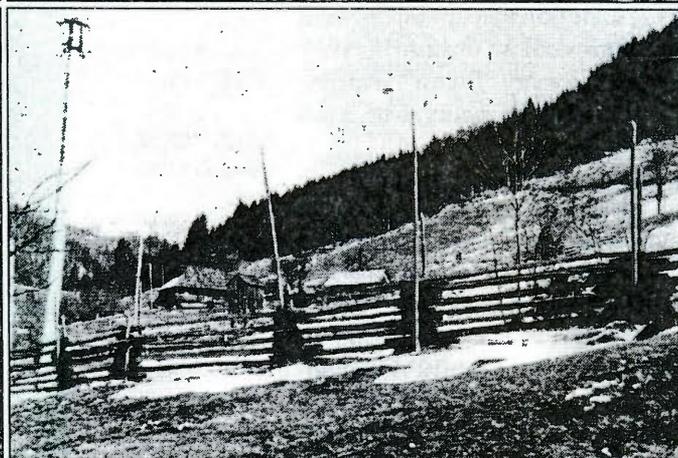
Після Коломийської гімназії було навчання у Віденському університеті, де Станіслав Вінценз студіював юриспруденцію, слов'янську філологію, санскрит і філософію. Докторську дисертацію “Філософія релігії Гегеля” захистив якраз у рік Першої світової війни. Працю ж літературну розпочав 1917 року з

Влітку 2002 року в Коломиї відбулася міжнародна конференція, присвячена польському письменнику Станіславу Вінцензу (30 листопада 1888, с. Слобода Рунгурська, тепер с. Слобода Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. – 28 січня 1971, Пулу, передмістя Лозанни, Швейцарія). На приміщенні Коломийської гімназії, в якій він навчався, відкрито меморіальну дошку, а в селі Слобода встановлено пам'ятний знак на місці, де стояла батьківська хата, в якій народився майбутній відомий письменник і гуманіст. В урочистостях взяли участь українські, польські, угорські дослідники творчості Станіслава Вінценза, представники громадськості, генеральний консул Республіки Польща у Львові Кшиштоф Савіцький.

На фото Василя ІВАНОЧКА: генеральний консул Республіки Польща у Львові Кшиштоф Савіцький відкриває пам'ятний знак на місці колишньої родинної хати Вінцензів у с. Слобода (урочище Ропи), 2002 р.

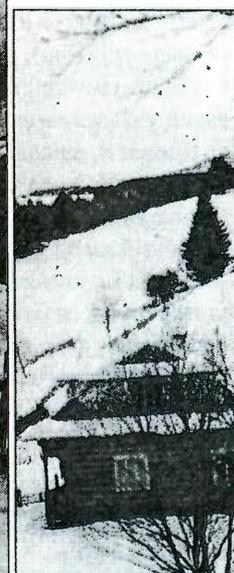
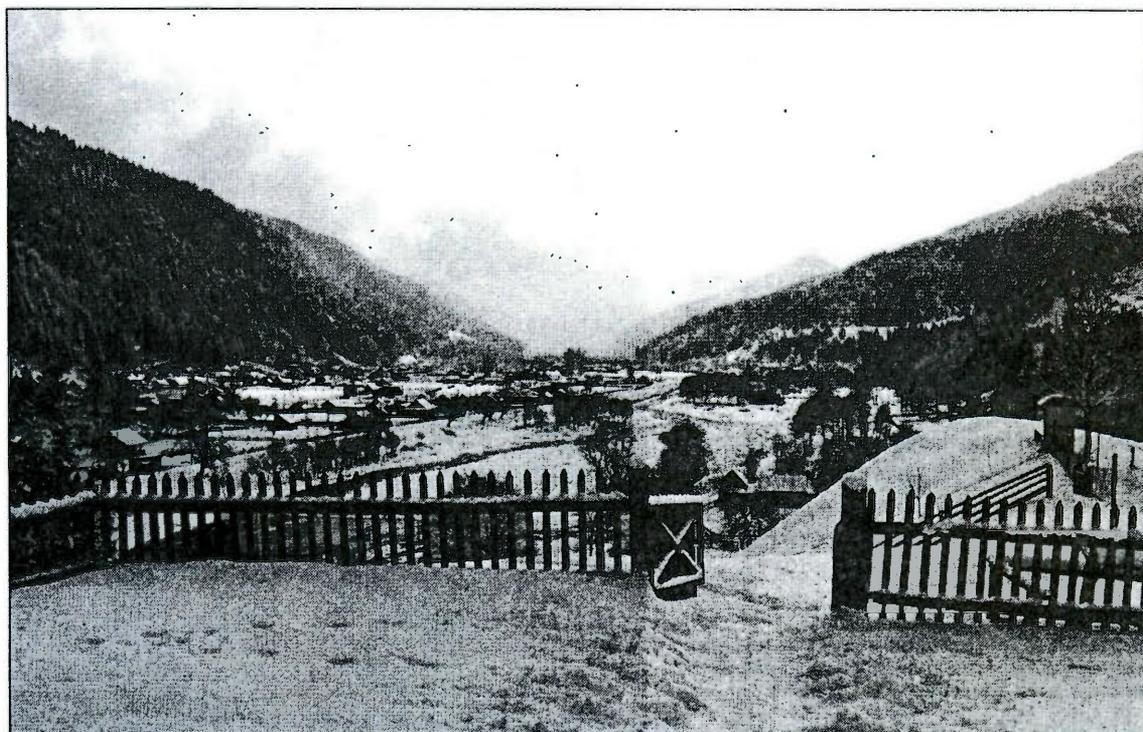
Зелені Карпати

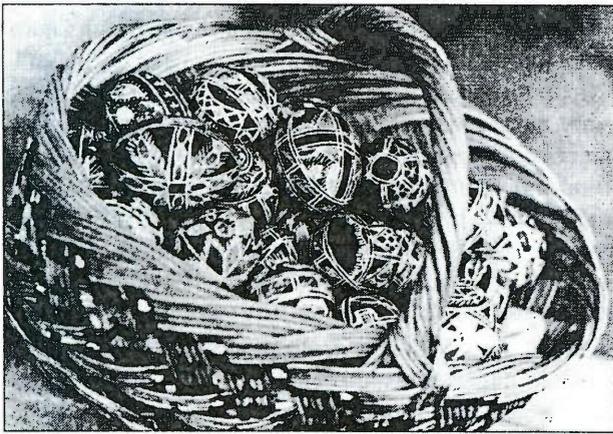
с. Олешів.

Юрко Стомашук, тесля, с. Яворів.
Фото Д. Ємчури.

Гуцулка, с. Ясенів.
Копичка. Фото М. АТАМАНЮКА.

Зелені Карпати

Березівські писанки.

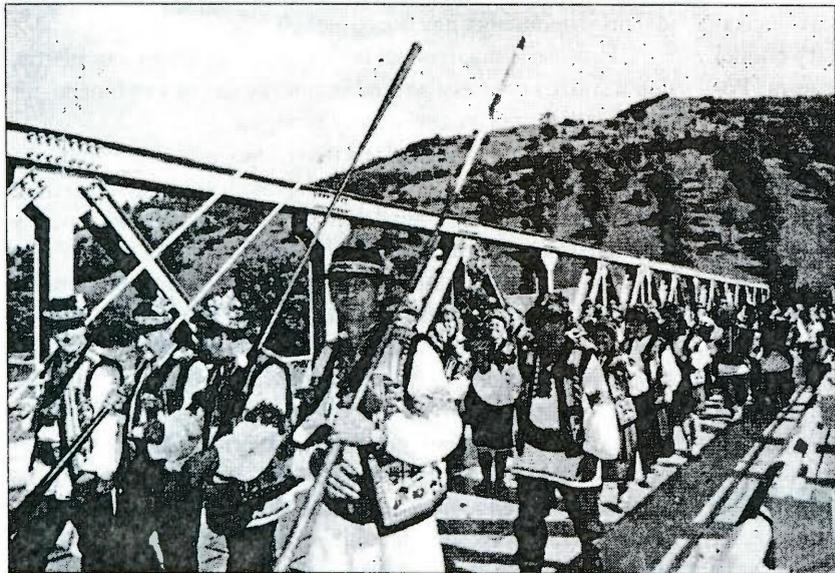

Золоте весілля Процюків, с. Криворівня.

Околиця Рахова.

с. Ясенів.

Династія Павлюків, с. Березниця.

перекладів польською творів Федора Достоєвського та Уолта Уйтмена. Однак уславився цей письменник своєю книгою про Гуцульщину “На високій полонині”. Написана впродовж 1931-35 років і видана у Варшаві 1936-го, об’ємиста книга зразу ж привернула увагу читачів, причому, не лише польських, а насамперед українських. Скажімо, відома українська письменниця Ольга Дучимінська писала, що під час Другої світової війни втратила справді все, “...але за нічим мені не було так жаль, як за моїм доробком пера і за книжкою “На високій полонині” (тут і далі переклад з польської мови – М.В.).

Нещодавно перечитав це видання на 720 сторінок і відчув те ж саме замилювання Гуцульщиною, віруваннями і міфологією мешканців Карпат, яке мав протягом свого довгого і плідного творчого життя Станіслав Вінценз. Цей чоловік навіть у вигнанні жив нашим краєм, продовжував його любити і писати про нього. Тому й перший варіант цієї книги, живучи вже у Франції та Швейцарії, Станіслав Вінценз переробив і доповнив. Нині маємо його епопею про Гуцульщину під загальною назвою “На високій полонині”, книгу “Діалоги з совітами”, а також багато нарисів і есе, зокрема, й про Коломию.

Твори Станіслава Вінценза по-українськи перекладено фрагментарно. Це при тому, що їх читають вже по-англійськи, а також італійською, угорською, чеською, німецькою мовами. Уривки з першого видання “На високій полонині” з’явилися 1946 року в журналі “Радянський Львів” у перекладі Петра Козланюка, а також у перекладі Богдана Сенежака в “Жовтні” на зламі 1960-70-х років. Першу книгу епопеї “На високій полонині” в перекладах Богдана Сенежака і Романа Гнатіва 1997 року видало львівське видавництво “Червона калина”. Автор цих рядків переклав й опублікував оповідання “Лісовий жид” та “Луни з Чердака” (про перебування митрополита Андрея Шептицького на Гуцульщині). Але це, порівняно з усім творчим доробком цього письменника, крапля в морі...

“Твір мій задуманий і відчутий по-українському, тобто по-гуцульському, – казав Станіслав Вінценз про книгу “На високій полонині”, – а пізніше написаний при наполегливих пошуках оригінального вислову і передачі його по-польському, іншими словами – належить одночасно... і Польщі, й Україні”.

3. Обеліск з пісковика. Мешкаючи в Греноблі (Франція). Станіслав Вінценз 1956 року написав “Спогади про Івана Франка”. Того ж року їх під назвою “Пробудник і людина правди (мій спомин про Івана Франка)” в українському варіанті видрукувано в Детройті (Канада). Щоправда, за тодішньої політичної ситуації цей текст не став набуток читачів в Україні, як, власне, не знають його й нині. Польський варіант 1985 року опубліковано в польському часописі “Знак”: “Там, у Криворівні над Черемошем, – пише Станіслав Вінценз, – у місці народження моєї матері, коротав щорічно вакації (канікули – М.В.) і свята. Греко-католицька церква і резиденція священника перебували під опікою куратора, яким був мій дідусь, а священнику родину Бурачинських і родину моєї матері лучили приязнь упродовж трьох поколінь. Паніматка Волянська з дому Бурачинських була ровесницею моєї матері і приятелькою дитинства. Ровесником був й Іван Фран-

ко, який приїздив улітку до панства Волянських. Бачив я його часто на дорогах і пляях у Криворівні, бо були сусідами”. Дитячі враження від баченого, опис зовнішності Каменяря, тих думок, що виникали під враженнями від зустрічей з Іваном Франком, – усе це міститься у згаданих спогадах Станіслава Вінценза. Взагалі ж Іван Франко для Станіслава Вінценза не лише письменник, який увійшов у його свідомість завдяки сусідству в Криворівні, а й світоч духу, постать якого мала значний вплив на світосприйняття майбутнього автора “На високій полонині”.

Свідченням цьому й пам’ятник, поставлений Станіславом Вінцензом Іванові Франкові. “У Слободі Рунгурській, садибі мого батька, – писав він, – мали невеликий парк, що прилягав до лісу. Була там алея... Власне там у двадцяті роковини смерті Франка поставив цоколь з місцевого пісковика. Однак бракувало мені грошей на гранітну таблицю. Одразу ж відгукнувся приятель мого батька, родовитий англієць, а, скоріше, австралієць Енглин Кауфман. Покритикував, що пам’ятник без таблиці сліпий, і зафундував мені таблицю. Угорі помістили ми напис по-українськи “Вірю в силу духа”, а пониже – дати і напис по-польськи “Пам’яті Івана Франка, сина цієї землі”...

Факти про те, як саме споруджували пам’ятний знак, знаходимо в публікаціях Володимира Полека й Івана Прокопіва. Виготовили обеліск мешканець Слободи Василь Остап’юк та Іван Кузьменко з Печеніжина. Ну а камінну брилу з лісу на подвір’я Вінцензів дотранспортували дванадцятьоро спеціально запрошених для цього людей.

Станіслав Вінценз оповідає про декілька цікавих моментів, пов’язаних з цим пам’ятником, поставленим українцеві поляком, а точніше, велетом духу велетові.

“Були там дві лавочки і мої гості... ходили відпочивати на лавочках, як казали, “до Франка”. Новий комендант поліції, коли дізнався про той пам’ятник, прийшов до мене, досить урочисто і заклопотано звернув мою увагу, що варто б подати до влади прохання про дозвіл на такий пам’ятник. Відповів йому, що то мій город, але якщо хоче, може про це доповісти по службі. Комендант змінив вітер і викрутився, що застерігає мене для мого “власного добра”. Більше про це не заходила мова”.

І ще один цікавий епізод, який наводить Станіслав Вінценз у своїй статті про Івана Франка.

“Якраз перед вибухом війни 1939 р. до мене приїхав разом з дружиною мій швейцарський приятель др. Ганс Цбінден з Берна, голова швейцарського літературного товариства... новий пам’ятник наприкінці алеї його щиро втішив, а напис справив на нього велике враження. Поверталися до Швейцарії через Румунію, бо на заході Польщі йшла вже війна. У статті “Sturmische Fahrt” у бернському “Bundzie” у вересні 1939 р., як утіху перед лицем страшної війни, згадав Франкові слова, котрі додали йому оптимізму, – “Вірю в силу духу”.

Вірно в силу духу.

Станіслав ВІНЦЕНЗ

УРОЧИЩЕ РОПА

Фрагмент¹

Коли пан Титус, а також Гершко з-під Сучави, і навіть вівчар з Яловічори пускалися світом, мандрували за долею до Америки, а з ними сотні і тисячі їм подібних, інші шукали скарбів і Америки тут, на місці. Копали в землі за нафтовою ропою.

Біля підніжжя Східних Карпат, за якихось двадцять п'ять кілометрів від Коломиї, є маленька котловина, по-особливо-му відлюдна, захована гірськими пасмами, порослими буковим лісом, по-особливому сонячна, суха і тиха. Там постала перша копальня нафтової ропи, знана не лише на наших землях, але й у Європі та поза Європою.

Кажуть, що скарби таяться, бо люди шукають лише те, про що говорять всі, про що всі відають. Лише наша котловина так старанно схована, що доки не збудували колію, треба було мандрівника хіба брати за руку і провадити на місце, бо він би втрапив будь-куди, лише не туди. І так, хто б мандрував пішки хребтами від Підгір'я до гір, нелегко відшукав би те чи інше мале гірське пасемко для підйому, оминув би котловину, пройшов би попри скарби. Хто ж би їхав з долів котловинами, на того підступно чигали, уже від столиці дорідних печенігів, побічні дороги і перехресні доріжки. І навіть якби доїхати до лісового вигону, званого з волоського Рунгур, найімовірніше, збочив би в котрусь із численних котловинок. Будь то до Марківки, де відкрита дорога в'ється серед ясних полів, поміж ясними хатами, серед садків і дубових ділянок, а закінчується ген під Білою Скалою, біля підніжжя гори Варатик, звідки випорскує цілюще і святе джерело, зване Довбушевим. Або зверне до Золотого Потіку, в тіняву, але веселу букову пушу. Або на Решетово, де ліси тримаються стрімнини, а відкрита доріжка, петляючи туди і сюди через котловини, через малинники й ожинники, пнеться високо, ніби домовилась про зустріч з кимось наймилішим, в якійсь безжурній невідомості. Або на Сухий Потік, де ваблять своєю доступністю второвані лісорубами в податливому піску колії, як алеї монументального парку. Найлегше поїде собі мандрівець на село Слобода, до видного здалеку перевалу Стир, єдиного місця, звідки, як перед брамою, гостинно запрошує пастухів і подорожніх нескінченне, нагромаджене лагідними хвилями, пасмо високих полонин: Рокета, Лисина, Буковец, Ігрец. Рідко хто пробереться до нашого місця, де крутизна схилів зближається і змикається, де потік слимакувато повертає праворуч, де кінчиться світ.

То край інтимних котловинок, колекція гірських гнізд, призначених для себе і для приятелів. Не можна, як то було в широких гірських котловинах, зиркнути туди і сюди, помилуватись здалека цим і тим. Треба вибрати, залишитись на місці, заприятитися. Наша котловина так закрита самою природою, що навіть західні вітри з трудом протискуються через неї. І то лише своїм власним вузюсінським вітровим плач-

ком. Лиш там чути то розливні співи вітрових флюяр, то дивні глибокі тони, ніби видуті через скляні свищики, то прекрасні посвисти вітру. Всюди ж тихо. Вітри грають вільніше лише на чубах і чолах верховин. Звисока ліс лісові відповідає, як церковні хори. Взимку не раз вслід за вітром чубаті схили букових лісів кучерявляться мережею інею. Також хмари, що точаться з великих улоговин і котловин над Чорногорою, і з менших над Лисиною, до котловини не спускаються. Тепле і сухе повітря, здіймаючись догори, їх випихає, розтоплює високо вгорі. Зрештою, навіть якби влітку стада хмар огорнули всю гуцульську верховину, а злива триває днями і тижнями, а ґрунт нашої котловини воду вбирає погано, декілька годин по найбільшій зливі стає сухо.

Ту котловину віддавна звуть урочищем Ропи.

Урочище, бо повідають, здавна приходили туди навесні, влітку й восени, від сходу сонця, від шляхів степових старці з братства лірників, стражі рахманної віри. Часом самі – по двоє, по троє вусатих старців, часом з підлітком-поводирем. Відпочивали собі в урочищі. Часом приходило їх більше. Схилени один до одного, сиділи групами коло ватри – на схилах серед ліщини, на полянах пониже старих лісів, над тоненькими поточинами. Не співали взагалі, не чути було й голосного слова. Не знати, чи молилися, чи віщували пошепки. Далі дріботіли своїми стежками, второваними водою через пушу, або через перевали пляями, які здавна проклали вихори. Прямували до вершин, до відомих лише їм сховків. Потім якось верталися з гір по одному. Приходили в Урочище помирати. Сухорляві, білі, лисі чи кудлаті, з очима, що світилися, або сліпі. Відомо, що через тіло такого старця просвічувало вже щось далеке: певно рахманна зичливість для світу. Стільки в них з життя залишилося. Не одна там могла дідівська стирчить, схована серед ліщини на схилах. У лоні землі засіяно кості дідівські як реліквії урочища.

Довкола урочища, як довкола вівтаря, то віялом здійснюються ярусами, то розходяться з променистим розмахом пасма і лісові пасемка. На їхніх схилах у м'яких лісових кишеньках, серед зеленого світла, серед зеленої тіні, на галявинах відкритих, як зелені лісові очі, здавна оселились пастуші родини різного походження. Деякі волоські поселення згадано вже в документах з чотирнадцятого століття. Про що донині свідчать назви: Рунгур означає лісовий вигін, Люча і Лючка – то ясна поляна серед пуші. Й інші подібні назви, як Ослави, Десятин. Це шляхетські, вояцькі резерви старої Речі Посполитої, змішані з людом, втеклим з України від переслідувань. Це: Березів Дольний, Березів Середній, Березів Горішній і Бая Березівська. Це, врешті, осідки розбійників, панщизняних втікачів, як: Слобода, Заріччя; циганів, як: Чорний Потік.

Околиці пастухи не оселились цілковито в урочищі. Мали там лише пасовища. Колись, як і тепер, чути там навесні і влітку, в глибині зелених кожухів, а восени серед криваво-золотої бучини пісні пастуших дівчат. Широко, помірно, зухвало і переможно розлягається нині, як і колись:

*Ой коби я не співала та й не галакала,
Давно би ми вже зозуля на гробі кувала.*

Урочище має назву Ропа.

Бласне, назву ту дали здавна струмкові, який витікає зі скельок, схованих у зворах, серед густої бучини, неподалік від перевалу, на границі сільця Ослави. Той стік називається Єдерний або Ядрни. Урочище не багате на воду, але ті потоки, що є, надійні, не міліють, не зникають, плінуть глибоко буковими зворами, оточені лісом, мороком і листям.

Вода потоку Ядрного видирає звідкись зі скель краплі земної крові, званої нафтовою ропою, і виносить їх на поверхню. Несеться через лісовий світ пошепки, ні, з молитовним зітханням, бо всюди букове листя наповнило звір по вінця, старанно ховаючи струмок. Прецінь несе далі, в місце, де з-під землі відкривається стрімнина і стікає по скелях водоспадом. Водоспадом, можна сказати, дитячих вимірів, тому й лепече собі на скелях по-дитячому. Не приховує нічого, але нічого й не вибвкує, піниться справді безголосо, бо листяна могила гасить його плюскіт. І не такий шум би вгамувала та листяна стодола, де насипано і втрамбовано верству, заввишки з чоловіка чи й двох, а ліс постійно сипле і сипле. До того водоспаду не приходять ані звірі, ані прилітають птахи. Лише в спекотні літні дні дівчатка-пастишки з пуп'янками ще нерозвинутих грудей, скоріш хлопці-підлітки, наоливлюють там свої гладенькі дитячі тільця стоками стікаючої зі скель ропи, а потім споліскуються під водоспадом крижаною водою. Дзигонячи від холоду, з триумфальними окриками вискакують потім через звори і гушавину на пасовиська. Понижче водоспаду струмок тихішає знову в лісових покладах, й аж допіру далі, де закінчується, у відкритій котловині гур-

коче і булькоче голосніше. На потоці видно масні вічка й оксамитові латки ропи.

Те, що відкриває вода, як перше звіряння землі, те закріпило слово людини. За браком іншого реєстру, народні назви вирізьбили в пам'яті поколінь ту водну звістку про ропу, про кров земну. Навіть якщо за якийсь час сліди ропи зникали, проте далі існували такі назви, як: Ропа, Рипний, Чорний Потік, Чорна Річка, Текуча.

Карпатські пастихи здавна використовували ропу для дезінфекції хвороб маржини, особливо захворювань писка і ратиць, а значно пізніше, коли впроваджено вози, також і для мазання коліс. Року 1772 копали над потоком Ропи за сіллю. В штольні, завглибшки декілька метрів, відкопано криницю ропи чи скельної оливи. Закрито її і законсервовано. І відтоді звідусіль з долів, з-за Коломиї, з-за Городенки, з-над Дністра приїздили туди фіри по мазь для возів і млинських коліс.

Коли наші піонери, на чолі зі Станіславом Прус-Щепановським, у вісімдесятих роках минулого століття шукали в Карпатах нафтової ропи, дійшли до них насамперед ті закріплені в слові водні звістки. І може більш помічними для них виявилися старі назви, ніж утруднені в той час на великому обширі геологічні дослідження. Тоді постала над потоком Ропи нафтова копальня, названа від сусіднього села – Слобода Рунгурська.

З польської переклав Микола ВАСИЛЬЧУК.

¹ Vincenz Stanislaw. Na wysokiej polonyni: Barwinkowy wianek. Epilog. –Warszawa, 1983.

Фото Мирослава ОБЛАДАНЮКА.

«КАРПАТСЬКА КОРОНА» в Ужгороді та Мукачеві

За сприяння Карпатського фонду та підтримки Національної Спілки письменників України та Спілки письменників Румунії в рамках проекту «Українсько-румунські творчі взаємозв'язки» Ужгородським науково-освітнім товариством імені Августина Волошина (Україна) та редакцією журналу «Poesis» (м. Сату-Маре, Румунія) створено Міжнародну творчу асоціацію «CORONA CARPATICA», до складу якої увійшов ряд науково-освітніх, літературно-мистецьких інституцій Закарпаття, Прикарпаття, Буковини та повітів Сату-Маре, Марамуреш, Сучава (Румунія). З метою розвитку українсько-румунських письменницьких взаємовпливів, добросусідських стосунків двох європейських країн започатковано Міжнародну літературну премію «Карпатська корона». Вона присуджується щорічно дванадцятьом майстрам пера, організаторам літературного процесу за визначний внесок в українську та румунську літератури, а також україномовним та румуномовним письменникам на теренах діаспори, які своєю творчістю примножують здобутки національного красномовства, торкаються проблематики Карпатського регіону.

Лауреатами «Карпатської корони» за 2003 рік стали:

Василь КУХТА, поет, головний редактор журналу «Карпатський край», відповідальний секретар Закарпатської організації Національної Спілки письменників України (м. Ужгород, Україна).

Василь РЯБИЙ, поет, голова літературного товариства «Плин», член Національної Спілки письменників України (м. Коломия, Україна).

• У почесній президії (зліва направо): Василе Спіридон, Георге Вултуреску, Ярослав Колотило, Ада Беня (Румунія), Василь Кухта, Федір Гамор, Василь Вовчок (Україна).

• З нагородою батька, поета Іона Вадана, Аду Беню, директора видавництва «Дачія» (м. Клуж-Напока) вітає Георге Вултуреску, головний редактор журналу «Poesis», директор центру культури м. Сату-Маре, співголова Міжнародної творчої асоціації «CORONA CARPATICA».

Степан ТКАЧУК, поет, прозаїк, перекладач, член Спілки письменників Румунії та Національної Спілки письменників України (м. Бухарест, Румунія).

Микола КОРСЮК, поет, прозаїк, член Спілки письменників Румунії та Національної Спілки письменників України (м. Бухарест, Румунія).

Іван ЖЕГУЦ, публіцист, діалектолог, доктор філософії (м. Мюнхен, Німеччина).

Йосиф СІРКА, літературознавець, діалектолог, доктор філософії (м. Торонто, Канада).

- Біля експозиції виставки "Закарпатська книга" лауреат премії "Карпатська корона" член Національної спілки художників України Василь Вовчок.

- Румунські та українські літератори біля стін Мукачівського замку.
- Атрибути Міжнародної премії "Карпатська корона" члену Національної спілки журналістів України, головному редактору журналу "Зелені Карпати" Федору Гамору вручає Георгіе Вултуреску.
- Біля арт-кафе "Святий Мартин" (м.Мукачево).

Георгіе ВУЛТУРЕСКУ, поет, головний редактор журналу «Поезія», член Спілки письменників Румунії (м.Сату-Маре, Румунія).

Думітру ПЕКУРАРУ, поет, головний редактор газети «Інформація зілей», член Спілки письменників Румунії (м.Сату-Маре, Румунія).

Іон ВАДАН, поет, генеральний директор видавництва «Дачія», член Спілки письменників Румунії (м.Клуж – Напока, Румунія).

Джеллу ДОРІАН, поет, головний редактор журналу «Хіперіон», член Спілки письменників Румунії (м.Ботошани, Румунія).

Георгіе ПИРЖА, поет, редактор газети «Гласул Марамурешулуй», член Спілки письменників Румунії (м.Бая-Маре, Румунія).

Касіан Марія СПІРІДОН, поет, головний редактор журналу «Конворбір літераре», член Спілки письменників Румунії (м.Яси, Румунія).

18 липня 2003 р. в Ужгороді (в приміщенні Закарпатського обласного театру ляльок) відбулося вручення дипломів, медалей, пам'ятних подарунків румунським літераторам – лауреатам Міжнародної літературної премії «Карпатська корона». Гостей вітали літературно-мистецька, науково-освітня еліта обласного центру Закарпаття, представники громадськості, влади. У виступах лауреатів, а також члена конкурсної комісії «Карпатської корони» професора літератури університету м.Бакеу (Румунія) Василя Спірідона, заступника начальника управління культури Закарпатської облдержадміністрації Василя Кобаля, заступника начальника обласного управління у справах преси та інформації Василя Густі та ін. йшлося про небуденну вагу започаткованої справи у розвитку добросусідських стосунків України та Румунії. Румунські літератори, які, до речі, в Україні побували вперше, з цікавістю оглянули виставку закарпатської книги, підготовлену обласною науковою бібліотекою (директор Людмила Григаш), експозиції краєзнавчих музеїв в Ужгороді та Мукачеві. У складі румунської делегації, яка приїхала на запрошення Ужгородського НОТ імені А.Волошина, перебувала і радник Міністерства культури і культів Румунії Ярослав Колотило.

Міжнародну премію «Карпатська корона» в галузі журналістики (за сприяння літпроцесу регіону) та образотворчого мистецтва (за активну співпрацю з літературно-мистецькими виданнями) отримали головний редактор журналу «Зелені Карпати» доктор біологічних наук, член Національної спілки журналістів України Федір ГАМОР та викладач Ужгородської школи мистецтв, член Національної спілки художників України Василь ВОВЧОК.

Учасникам акції була запропонована концертна програма за участі народного артиста України соліста Закарпатської облфілармонії Петра Матія та вокального ансамблю «Красія» (керівник – заслужений працівник культури України Наталія Петій-Потапчук).

Наш кор.

Степан ТКАЧУК,
голова Союзу українців Румунії, депутат Парламенту Румунії,
лауреат Міжнародної літературної премії
«Карпатська корона»
м. Бухарест

Із українськими селами, що розташовані на румунській Гуцульщині, пов'язано безліч легенд, переказів, бувальщин, байок, а більшість з них стосується лісів та захованих скарбів. Фахівці запевняють, що скарби заховав ватажок карпатських опришків Олекса Довбуш. Українські археологи протягом часу не тільки знайшли одні із захованих скарбів, але й відкрили, що 27 тисяч років до нашої ери в Карпатах жили люди. Та най-

ючи свою душу і свої очі невимовною красою, чарівним пташиним співом і стодзвонним кришталевим дзюрчанням гірських ручаїв та потоків.

У такому чудовому селі я побував недавно, а воно називається Вишня Бродина, Сучавського повіту.

У тому мальовничому селі живуть звіку-споконвіку гуцули, які звіку-роду вважаються українцями і нікими іншими, хоч деякі неuki ще їм пришивають різні гаплики та кобилячі хвости, що буцімто гуцули не є українцями, а даками, що гуцули своєрідний народ і не має нічого спільного з українським. Марні намагання! І марні базікання!

Гуцули були, є і вічно будуть українцями. Тільки українцями!

У Вишній Бродині є багато прекрасних та премудрих гуцулів, але я хочу дещо написати про Василя Мехна, голову місцевого Союзу українців Румунії і відомого бізнесмена, який торгує деревом та дошками, всякими та неоднакими дерев'яними виробами.

Василь Мехно своїм спритним умом і роботящими руками заснував власне підприємство. Має кілька трачок та інших промислових одиниць. Таким чином, у його фірмах працюють багато гуцулів, і всі заробляють добре, бо Василь Мехно – щедра і добра людина, вміє оцінити як слід працю своїх заробітників.

Я почувавася у домі Василя Мехна, як у моему отчому домі, газда мені оповів до останніх подробиць свій життєпис, а саме про роки, коли працював у Швейцарії, де заробив добрі гроші, які допомогли йому розпочати власний бізнес.

І, слава Богу, його бізнес щороку росте, розвивається та диверсифікується, бо Василь Мехно вміє організувати працю на кожному робочому місці і бути добрим прикладом для всіх робітників.

Василь Мехно може послужити добрим прикладом для багатьох українців з Румунії, а його досвід може стати багатьом бізнесменам світлим дороговказом.

Василь Мехно – людина, яка своїм трудом увічнеє наш український світ у Румунії.

Ярослава КОЛОТИЛО,
радник Міністерства культури
і культів Румунії
м. Бухарест

МАРАМОРОСЬКА «МІРА»

Кожний народ, етнос є носієм певних самобутніх традицій, які повинен зберігати і збагачувати, бо вони кровно пов'язані з його еством. Крім того, їх потрібно і виявляти, медіатизувати серед народу, щоб і інші пізнали його специфічні звичаї, побут, культуру, особливо зараз, коли цьому вже ніхто, слава Богу, не заважає.

Одним із таких гарних звичаїв українського гірського населення в Румунії є “гуцульська міра”, яку вже понад 10 років представляє Союзу українців Румунії разом із Міністерством культури, Дирекцією Національних меншин вносили в річну програму культурних подій, та чомусь не вистачало сил чи охоти здійснити запланований захід. Як відомо, румуни теж гордяться подібним звичаєм, що носить назву “Sambra oilor”, десь у Сату-Марському повіті, і він часто висвітлений національним румунським телебаченням та мас-медіа. В Україні в гуцулів “Вихід на полонину” – це привід для свята, буйної забави.

Для тих, хто ще не відає, що таке “марамороська міра”, доведеться хоч коротко її описати. Це подія пов'язана виключно з вівчарством. Навесні, коли природа тільки пробуджується і починає зеленіти трава в полонинах, господарі збираються проводити свої вівці на гірській пасовиська на ціле літо. Але перед тим вони повинні зміряти кількість молока, надосного від кожної вівці, щоб знати, скільки бриндзі їм належить, коли прийде час “редувати”. Призначені для цієї події вівчарі запрошують газдів на певну “подинку”-галявинку, додатне місце для такої події, наприкінці квітня – на початку травня “на міру”. Вже тоді вівчар позначає кожную вівцю певною фарбою, щоб її можна легше розпізнати, відрізнити від інших.

На такій події ніколи не є зайвим сільський священик, який за звичаєм приходиться благословити отару, вівчарів і газдів, бажаючи їм щасливого повернення додому. В такі моменти можна почути сумний плач “вівці-матері”, яка предвіщає розлуку зі своїми ягнятками, які залишаються на літо в подвір'ї господарів. І так, хочеш-не-хочеш, смуток навіває на душі присутніх. Та щоб легше перенести сум і не переживати багато, газдині починають накривати “стіл” на травичці, на великій білій скатертині. Тоді вже летять найкраща горілка-казанка, яку зберіг господар для цього свята,

ДОРОГА В ОТЧИЙ ДІМ

більший скарб Карпат – це народна творчість: писанки – найкращі в світі. Вишиванки – найвишуканіші в світі. Ноша – найчарівніша в світі.

У гуцульських селах вишивають та креслять писанки усі жінки та дехто з чоловіків. Немає в Румунії ярмарку, де не продавалися б гуцульські вереті, килими, ліжники.

Гуцульське боднарство впродовж багатьох років не втратило своєї самобутності. По наших гуцульських селах творять різьбярі, майстри з виготовлення музичних інструментів, кошиків з ліщини, іграшок з сиру, народної ноші, обробки шкіри та рогу.

У Гуцулії що хата, то майстер на всі руки і митець, якому треба руки цілувати і таки при житті пам'ятник ставити...

Особливо казкова Гуцульщина на Великдень, Різдво, Спаса. На храмові свята, Трійці, Онуфрія, Петра і Павла, Параскеви, коли до гуцульських храмів сходяться святково зодягнені гуцули.

Я не раз чую: усі дороги ведуть до гуцулів. І коли випаде вільна днина, я ходжу по гуцульських селах, збагачу-

Співачка Ганна КОВАЧ, с. Крива (Мараморощина).

куштуються найсмачніші специфічні страви, ласощі. І коли вже люди "заморили" голод, починається гостювання до сусідів, до кумів і рідних та куштування із привезеної "добрини". Починається забава, де, як правило, присутня пісня, чудова незрівнянна коломийка. Грає трембіта, сопілка, скрипка, а де-не-де і місцева дримба. Далі трембіта залишається вірним товаришем одного з вівчарів – її співом він збирає до себе овечок в полонині.

"Гуцульську міру" 10-го травня 2003 року в Бистрім вперше організував гуцул-поет Дмитро Коренюк, директор сільської школи, який набув уже неабиякий досвід із попередніх подібних свят гуцулів "із того боку" (тобто із України, як у нас говорять люди, що мешкають поблизу Тиси). Він мав вагому моральну й фінансову підтримку СУРУ, Міністерства культури Румунії, примарії та кількох душевних односельчан, які підклали своє надійне плече, а деякі навіть спонсорували.

Відкрив свято примар комуни Бистрий пан Василь Онужик, який потім надав слово депутату і голові СУР, пану Степанові Ткачуку, котрий загостив "на міру", щоб підтримати сільського представника СУР Д.Коренюка у нелегкій, але благородній справі. Слова радості за вдалу подію виразила і автор цих рядків, пан Дмитро Коренюк як головний організатор та інші. Всі тишилися гарною погодою і добрим настроєм, з яким починалось свято. Воно отримало Боже благословення преподобних отців Івана і Василя Арделянів, отця Миколи Дутки, які разом із бистрянським хором відслужили молебень.

Тоді, коли вівчарі й господарі овець робили свою справу (доїли і міряли молоко), деякі бистряни вже починали частуватися прямо на траві. На імпровізованій сцені почався концерт. Першими виступили бистрянські "Веселі гуцули", керовані тим же Дмитром Коренюком, із їх веселими коломийками і українськими піснями, що гармонійно переливалися із Коренюковими гуморесками у виконанні учнів. Опісля виступили учні-гуцули із Вишавської Долини під керівництвом акордеоніста Василя Луцака, викладача музики і директора школи. Вдало виступив цей учнівський хор із милозвучними українськими піснями, – деякі звучали під акомпанемент скрипки молодого талановитого Миколи Юркуца.

Незвичайним, добре продуманим організаторами, виявився конкурс митців народних інструментів. Учасники грали на "трумбіті" (літ. трембіта), на скрипці й на сопілці. Найк-

рашим "трумбітарем" визначився Іван Доготар із Бистрого, який завоював 1-е місце. Він навчив цього "ремесла" і свого сина. Перше місце гри на сопілці зайняв Юра Маскалюк, а на скрипці – Іван Бочкарик із Бистрого. Як коломийкарі і танцюристи, виконавці "тропотянки" відзначилися талановиті Анна і Йосип Годенчуки з Вишавської Долини. Не зашкодило б, щоб у майбутньому був спеціальний конкурс для "тропотянки", адже цей специфічний народний танець останнім часом почав завмирати і його слід відроджувати між молоддю... Усім, хто зайняв перше, друге чи третє місце, СУР виділив грошові нагороди.

"Гуцульська міра" мала честь зустрічати і гостей з України, з сусідньої Рахівщини, а саме: співака Івана Мисинчука, художнього керівника студії "Край" і тріо "Зоряночка", інших почесних гостей. Піснями з України вони заповнили душі присутніх. Глибоко схвилювали дві прекрасні пісні "Смереки осені не знають" та "Річка-річенька" (мається на увазі Тиса, яка нас не тільки розділяє, а й духовно єднає).

Наприкінці концерту виступив ансамбль пісні і танцю із Сігету, який не тільки задушевно (і довго) танцював, а ще представив і цікаву народну сценетку, пов'язану із звичаєм вівчарства – вимірювання молока в румунів.

Після концерту почалася забава. За довгезними столами людей пригостили домашньою горілкою, пивом і специфічними стравами – ягнятиною, свіжим овечим сиром, голубцями. Лунала музика, співи. Спеціально частували ветеранів війни, які в той день були запрошені СУРОм, щоб їх нагородити. Цим спеціально зайнявся присутній на святі Степан Бучута, голова марамороського філіалу СУРУ.

Коли вже стемніло, спалахнула гуцульська ватра, біля якої танцювала і раділа молодь. Для неї директор будинку культури із Вишавської Долини Микола Марічак влаштував дискотеку.

Цю культурну подію знімало Румунське телебачення. Добре попрацювали редактори Олександр Самбор і Марку Тібі. Останній поділився зі мною враженнями, сказавши, що, справді, це свято було неймовірно гарним і вдалим. Дуже шкода було б його не показати "всьому світу"!

ГОРІЛА ВІЧНІСТЬ...

*Горіла вічність,
і ніхто не знав,
як дотулитися
до полум'я її,
щоб ізгоріти,
аби увічнитись.*

*Горіла вічність,
і Земля росла,
й ніхто не знав,
як дотулитися до неї,
щоб уземлитись
у вічності її.*

*Горіла вічність,
і душа шуміла,
й ніхто не знав,
як дотулитися до неї,
щоб одухотворитись
вічністю, землею і душею.*

*Калене вогнем,
обпалене од скаерни
гогоче Слово
й непорочно у вогні горить
і світиться в тобі
іскристим світлом,
мов неспізнаний Бог
в душі твоїй
Отож же, Господи,
Спаси і подаруй душі моїй
одвічний ключ до Тебе,
Господи, спаси!*

*Гадає –
пошикло в далани,
та ні, озвалось в мені,
неначе в розтрубі труби, –
все потужніше,
аж тремтять
огонь у сутності своїй.
І хоч жепеш –
не одженеш,
і хоч горить,
та не згоряє,
і хоч ридай –
не одридаєш, –
все глибше й глибше
проринає
і проростає у душі,
немов самітність,
що вічнитись
в душі твоїй.*

Микола КОРСЮК,
член Спілки письменників Румунії
та Національної Спілки
письменників України,
лауреат Міжнародної
літературної премії
"Карпатська корона"
(Україна – Румунія)
м.Бухарест

Василь РЯБИЙ,
лауреат Міжнародної літературної премії
«Карпатська корона»

ДІВЧИНА З ПТАШКОЮ

(Маленька повість блукаючих іскринок,
або Верлібри колібрі)

Хто ти і звідки?

Хто на це відповідь: людина, птах, листок?

За зовнішнім спокоєм – тонка, вразлива душа.

У товщі часу вибиваєш химерну мелодію на механічному рояльчику. Не набридло пальцями затуплювати свої чутливі нерви на карколомних виразах-виражах, в яких табун диких коней мчиться невизначеним шляхом, копитами вистукує білим і чорним камінням, зникає в прозорому тумані, крізь який проступають, мов водяні знаки, замислені очі думок.

Я показав тобі туман.

Невідомий блукалець заслонило собою дерева, місто – мов завів під воду.

Ходимо як у сні. Не впізнати нікого з перехожих.

Вітровий ключ. Водяний ключ. Сонячний ключ...

Яким ключем відімкнути минання?..

Витоншується оком, наповнюється серцем тонесенька мить сповіді перед білим світом, який потемнів.

Може, тому, що важкий камінь на плечах здається пір'їною.

Один схил гори шафрановий, інший – білоцвітний.

Це полотно повторюється з року в рік, і я у ньому лише гість.

Загратування замків. Засуви, колодки, заціпки – сторожі й володарі ясиру, який вже звук ховатися від миру. І день нічний.

Що залишається як не порівняти старий будинок з закіптивілим ліхтарем. Щороку нижче осідає, дві тріщини плывуть у землю. І не може будинок когось упізнати, коли задивляються на його блаженський вигляд з підупалим, порослим мохом дахом.

Никнеш і забуваєшся, пригадуєш обличчя ледь примарне майстра, заклопотаного до безуму виростаючими формами, що вже й кришаться. І все частіше відійшли господарі човгають рипучими підлогами, гучно пересувають стільці, дзвенять вицвілим сервізом чайним, кашляють і не зазирають у вікно запавутинене, все глибше поринають в будинковий сон.

Дві тріщини, в які навіть бояться заповзати комахи, приречено зяють руїною. З найвужчої проросла гілочка тополі, мовби немає для неї іншого місця в колообігу планети, що давно не користується вчорашнім жеврінням ліхтарів.

Коли землетрус розгойдає люстри і посиплеться крізь них штукатурка біла, – про що згадаєш: про сон, в якому ріс і часто здригався, колихку сльозу на кінчику чорної вії, обірвану думку раптовим вітром?..

Оптична омана зору: річка потекла зворотно, вирвала камені віковичні.

Переосмислення геологічних потрясінь.

На стелі стіл з перевернутими чашками. А крізь діри в даху пробивається небо в алмазах. Просторове божевілля, в якому і далі ллють дзвони тихенько. І не відпитати від сонця золотого яйця.

Перетворений в одну з чашок-скульптурок, розпізнаєш горизонт хороми недосяжної імперії луни.

І знову гортаєш вижовклі підручники і між сторінками, що дихають на ладан, відшукуєш невицвілий гербарій.

Немов осколочки посічена трава впаде додолу й скрикне.

А ти шукав утрачену хвилину.

Радили позбутися болю, знеболившись.

Попроси думку нехай вгамує біль. Попроси мрію відволікти від болю. Попроси біль задерев'яніти нерв правди.

Мине розпач і знатимеш: ти вже не тут, безпорадний.

Вулиця розпочинається з вікна, як з джерела ріка глибока, кличе в світ, кольоровий від дива художника мудрого. Зустрічі й прощання плинучих віконець.

Розчісуєш волосся. Я так милуюсь цим тьмяним відблиском!

У русі гребінця крик чайок, шепіт моря.

Щось втрачено серед численних вулиць міста.

Торкаюсь зором гладіолусів у шибках – сон, ілюзія років. Не залишило щастя й сліду. Хоч би запах затишку твого розквітлого волосся.

Вітрячок, якого змайстрував, зламався. І сам до себе прийшов я у сльозах. Ми сіли вдвох й заспокоїлись. І почав витісувати нові вітрячки.

І вітер зв'язвся навколо – ожили тонкі пропелери, мов на квітках джмелі. Але той перший вітрячок світивсь натхненням.

З моїм відбитком ми й пережили дивну згубу радості.

Кучерявий мак і думає кучеряво.

І червоний його телеграф ходить босоніж плавно.

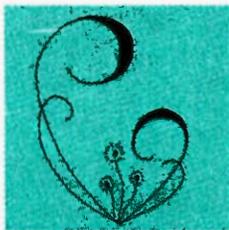
Дорога крокує тобою чи ти дорогою?

Дихаєш сонцем чи воно тобою?

Пізнаєш світ чи він тебе?..

Таємниці без таємниць.

Ви тільки розмовляєте зі мною, бачите мене, але я живу на іншій планеті, де мурашка пташки і пташка мурашки – моя нанашка.

Щодня прощаєшся з відчаєм часу.
І настане черга якщо не завтра, то в четвер.

Черга зорі, яскрава мить туману.
І попросаєшся зі знайомим незнайомцем.

І хто там плаче за роздивлянням дзиг води, а сам себе не бачить?..

Традиція жаху: на черешню вішають опудало шпака на пострах птаству.
Гіркі плоди. І ще гіркіша тиша.

Сіпнулась згря метеликів.
Сіпнувся косяк риб.
Переляків ушир і вглиб.

Хто не боїться пори, коли кожна дрібниця здається щастям?

З білим обличчям сова сипуха. І мінливий підбіл не може бути іншодухим.

Найкращі твої фантазії на запітнілих шибках. Це творчість вказівного пальця з уявою квіток, трави, дерев, раннього сонечка, роси, хатинки й пташки – твого ангела, довірливого охоронця.

З нетривкими малюнками говорять хвилини прояснення.

Зорова пам'ять дотулюється до повік. І я люблю твій чистий погляд милої дитини.

І не здогадуєшся: на пензлі дихає Всевишній.

Нічого доброго не обіцяла зустріч з реставратором туману, якого бракувало долині.

Річечка висохла до нитки й вивітрилась, а риби перейшли у задзеркальний вимір.

(Хто як народився. Справа наліво чи зліва направо).

І вір.

Безлюддя між людьми, коли чути крик душі порожнього колодязя, стогін зігнутого дерева на богодороді.

І гора соломи, в якій можна утопитись, а соломинки не знайти для порятунку.

...і побрів назирці за Краплею, не скаламученою сірістю. А вона притулилася до залізних ґрат, відбила гримасу бовдура, відтак покотилася сльозою загубленого дитяти, впала на вію чорнобривця біля ганку, розгойдалася від щастя і повела до громіздких дверей, перед якими її склювали горобці, не наївшись насіння макового...

Такий запошений світ! Бовваніють глибини стін, з яких давно осипалась позолота штукатурки.

Жодних рамок здорового глузду – двоє впалих яблук у пил.

І коли розтопиться град й попливуть хати з кришталю через сад?

Рідкісний скельний дуб, темна береза, казкова азалія – екзоти лісових хащ – придибали з дольодовикового періоду.

Вічнозелені філософи розмножуються методом живцювання.

І все ніжніш співає ніж. І диявол дивиться у воду.

Повторюю пошепки, наче молитву: ти моє друге «я», серце-відлуння, хвиля натхнення, вібруючий звук суголосних думок.

І для кого, як не для нас, тчуть червоні горихвістки до самозабуття висячі гнізда?

Між землею і небом слова, яким п'ять тисяч літ.

Кого обдурили брили темної сили, той завойовує довір'я в пір'я.

І він, не запідозрюючи винятковості своєї, розбуджує в колісці немовля, пестить непідступний кактус на підвіконні, обкручується навкіл сльози зворушення – і зникає десь, щоб знову появитись в образі чарівника, який воює з темрявою.

Промінець надії, що не встиг закам'яніти.

Кому відкрити найпотаємніші почуття?

Душа сонячного вірша пахне весною.

І як розчаруватись у житті, коли вірш горнеться лагідно до віч і слухає світ стривоженим серцем?

Нерозгадана таїна верлібрів колібри.

Листя під каблуками – не дивина.

Печальна картина. І скептик легко вкрадається у слова: усе це було, звичайно.

Ніби смутком пронизує око.

І дивимось, дивимось в землю, вишукуючи чогось...

І нікудишній твій витвір з піску й води біля моря.

Хлопчику-архітектору, ти прибіг з недалекого вчора і взяв ся споруджувати фортецю без єдиного вартового.

Збудував ілюзію.

Ти пішов, тебе не обходило, що буде далі. А море підсувалось ближче і потрохи злизало стіни, перетворило твір в безпам'ятну площину.

Ти починав будувати, не здогадуючись про ласку голодної хвилі.

Коли зраджує земне тяжіння, кожнісіньку грудку обмацують невагомі думки: де кути падіння й злету і сіра грудка – земля, за яку тримається перелітний дух.

Вагон часу у конюшині овиду.

І не бачити соняшників, мов своїх вух: у густих вощинах покотили сонце на ночівлю.

Пасуться в конюшині бджоли променів, мов коні.

Рожен, хто розніжений ножем. Розповідає ніж історії ніжні. Народився зі срібною ложкою в роті, а в синьому лезі спала мізекордія з ятаганом поезії. Тож і лізе на рожен подія, переповнена оманю.

Птахам привільно шугати в небі – нема літаків. Пілоти пильнують поплавки. Стискають кермо вудлища надзвуквого винищувача, ловлячи небеснохвосту рибу.

Круті віражі. Мертві петлі луски.

Я бачив: уночі місяцеве каміння падає в ріку, лягає на дно і вагається розповідати про свої відчуття.

Певно, боїться голосу людського, що не завжди привітний.

Мить адреналіну – і голос, надірваний розмовою, арією Кармен, Фауста чи Ріголетто, відновлюється з ярою силою. Запалення голосових зв'язок як рукою знімає, резонаторна функція нормалізується. І говоріть, кричють, вівайте. Гортань, не привчена до покірного мовчання, на вищі тони переходить.

Вечір. Птахів засилля. Навперобій галасують про побачене, почуте.

Не зосередитись в різноголосі збуджених оркестрантів неба.

Блукаючи бездомні собаки під вікнами багатопверхових будинків найжачуть шерсть і скаржаться на долю, яка навчила їх безтямно розуміти «фас».

Собачих пілігримів розлучений романс.

Хочете збагнути коловерть?

Завважте, як прокручується клямка дверей.

Таких клямок безліч.

Кому це потрібно знати, чом дерева лягають спати.

Вже починає світати, а дерева лягають спати.

Кілька днів біліє анемона і запитує у проліска чи сине небо. А петрів хрест аж задививсь на зірочки й очікує зозулиного черевичка із фіалкою. І шепоче медунка калюжницю, що не знає де діти мед.

Устигнути б цвітінням здивувати світ!

З пелюстки на пелюстку ллється дзеркало: трава в траві, гілка в гілках, у небі небо, в чарах чар...

Немає меж в пожежі барв.

Перехрестились дощ з землею. Перехрестились вітер з росою.

Мисленневий килим витканий у ноосфері хрещеною мовою.

Це і є повір'я пташиного сузір'я:

відновиться чуттєвий зір,

бо прилетіли крила з ірію

і чистять пір'я.

Всі були рибами і воду п'ють, надихавшись повітрям.

Хижий чагарник з темінню демонічних гнізд.

І враз серед цього безлюддя хтось так тепло глянув.

Промінь сонця осіннього.

Береги в корінні верб шукають у ріці свою обороть.

А камені піщані себе вже називають самородками.

Показалася таїна профіля маски долі під маскою випадку.

Це хвили смугасті перелітної землі.

Артист відображувального жанру перекривлює дійсність.

Змінюється характер погроз на грізну лагідність.

Хто ріже шиби вглиб?

Ходив марок по городах, маркував цілий день, а ввечері сів до столу, випив вишняку і заспівав про маркувальну долю стрімку.

Космічна швидкість воза. Ще швидше котиться сльоза.

Коли немає вибору, дивись у небо риби, де зірка знає кінець імлі.

Коли немає виходу, слухай стрілки, від яких залежить, чи доростеш до віч травинки і зірку випустиш в око.

Коли немає певності, знай: не сталося нічого в світі, тільки бульбашка нечутно луснула.

Концерт світил, де одна крапля ясності перевертає світ, і ми в ній летимо на височинь п'янокі глибини, читаючи дорого рунічні письмена, шнуркові тексти нот забутої Симфонії Буття.

Це Тиша Голосу.

Куди втекти, як не від себе в себе?

Радієш, що на поклик твій відгукується хтось, на тебе схожий, але малесенький, немов іскринка.

Він ще є, не попросався із тобою у просторі дитинства. Народжуєшся знову.

то сонячний календар то місяцевий то грізна вода то пісня то пізня трава то рання... слова і птиця сонячна місяця оживають містичні як правда обличчя-лиця

Хлібне дерево не розуміє, що хліба нема, й зеленіє хліба п'їтьма.

З перлівниць нападало перлів ниць.

Блискуча гра в рай.

Дві дощечки труться одна об одну, щоб видобути живий вогонь.

Дві долоні розповивають світло пуп'янка.

І немовля у світанковому полум'ї прив'язане до білих цівок грудного молока.

Такі червоні дощечки...

Не знайшов з нею жодної суніці, але чув запах суніць, які вдарились одна об одну. І треба бути сліпим, щоб навмання обминати таку дурманну спокусу, думаючи про зривання стиглої червоноти в золотистих крапочках.

Мрія, відірвана від землі.

Згуба-люба, переступивши межу, уже досяжна.

Занадто зору і слуху, рухів і зайвих слів.

Осліпла й оглухла, вжалена в серце змією жаги.

І поцілунок коливався, пригублений ненароком.

Солодка випадковість тремтіла тілом.

І накривали цноту вії.

Букет жіночих таємниць.

Місяць вранішній і безвітря.

Осідає навколо проміння, як водорослі.

І розтріскується картина світанку.

то вся лиш буденна скверна сидить собі розпусниця і кризь побільшуючі скла розглядає всіляких мушок а квіти сороміцькі терплять її примхи (о болітце засмоктєш не питаєш мушку й квітку обожнюєш щось кволеньке беззахисне) скверна в зойку жалюгіднім – дві троянди почорніли до вечора

Хто чим дихає.

Дзвін – звучанням мовчазного била, що народжує мелодійні коло за колом.

Рот – мова таїни, яка невідома нікому.

Хіба дихати очима, якщо це повна відвертість душі, з якої всі насміхаються, а вона ще не задубіла, відлунное.

Дихаємо!

Навчив усміхатися кішку. Бо надто вже в часопросторі похмурості.

Чорна кішка стає білою в мить усміху.

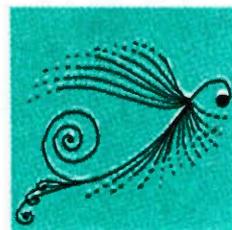
Кішка краще сміється від людини.

Такого маю сфінкса веселого, вдяненого в чорну шубу.

Доморощений сміх.

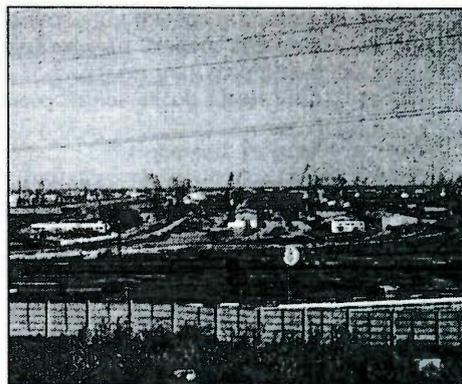
Може, граю на четвертній скрипці і чарую лай.

Сито в решеті. І думки золоті.

Париж з висоти Монматру.

Румунія. Порт Констанца.

Улюблений транспорт голландців – велосипед.

Франція. Страсбург.

ПЕТРИК Петро Павлович, народився у 1955 році на Вінниччині. Після закінчення факультету журналістики Київського державного університету ім. Т.Шевченка з 1977 року працює в Закарпатській обласній державній телерадіокомпанії (редактором, старшим редактором, головним редактором, а з 1995 року - генеральним директором). Заслужений журналіст України. Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. В 2002 році закінчив курси з інформаційного менеджменту при Європейській асоціації регіонального телебачення *Circom Regional* (м. Страсбург, Франція).
Фотографія - захоплення, яке триває з юності.

ЗА КРАСОЮ - ПО СВІТУ

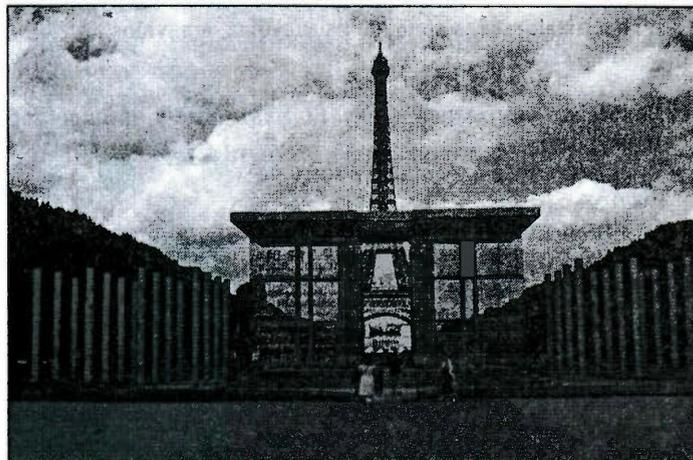

Бельгійські фермери на ринку.

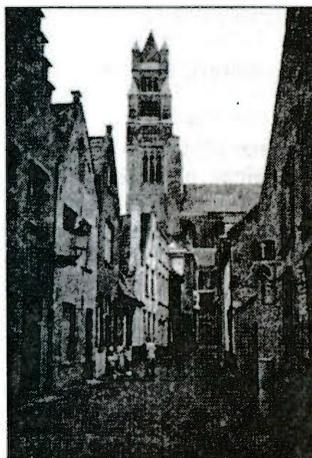
Візитна картка Парижа.

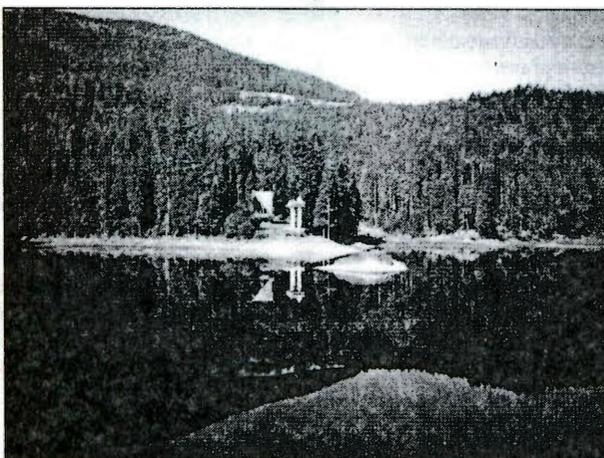
Туреччина. Ефес – місто після розкопок.

Зелені Карпати

Закарпаття. Синевир.

*Словаччина. Передгір'я
Високих Татр.*

*Братислава. Історичний
центр приваблює красою
давнини.*

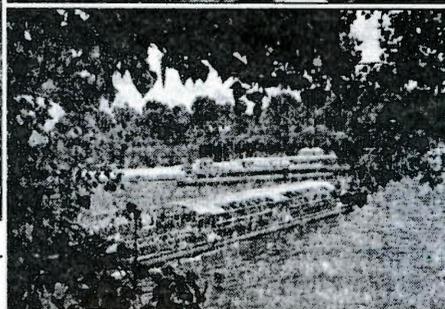
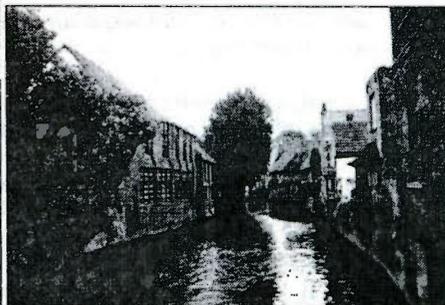
*Найкраща мандрівка Парижем –
річковим трамваем.*

*Санаторій «Карпати»
(колишній палац графа Шенборна).*

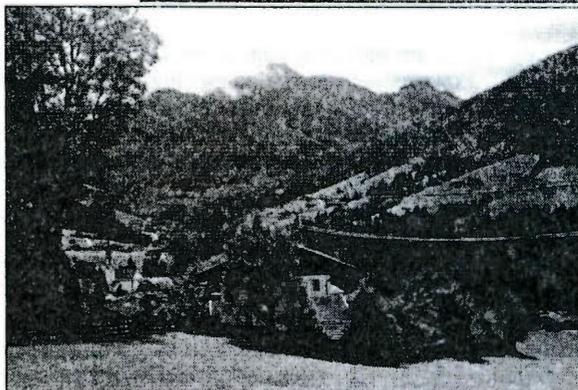

*Альпи на півдні Баварії.
Париж. Пейзаж на фоні Сени.*

*Брюсе (Бельгія) –
маленька Венеція.*

Австрія. Альбах – перлина Альп.

Зелені Карпати

Хто бачив кулю?

Кулі не видно, коли вона вилітає швидше, аніж блискавка.

Куля викликає кулю, зливаючись в єдине енергетичне тіло.

Куля в кулі чинить опір, розриває розжарене ядро.

Куля кулю поглинає ненажерно.

Куля така обтічна, що вздовж і впоперек нема ні початку, ні кінця – безмежність куляста.

Ану покажи кулю!

Чи рахувати хоч би до десяти. На пальцях. На камінцях.

На kwasолинах. На будь-чому.

Рахувати: один, два, три, чотири...

Рахувати зорі, квіти, росу, листя...

Тільки не збийся з рахунку, бо рахуватимеш лише для себе: один...

Горобці видовбали діру в соняшнику.

Оси вигризли ямку в груші.

Кріт нарив нір у землі.

Шашіль поточив дошку в паркані.

Сонце випило сік з трави і листя...

Голод золотої пори в несамовитому розгарі.

Змінюється настрої тисячу разів на мить.

А небо вкорінене блискавками зеленосиньорожевих відтінків – хоч начерпуй їх склянкою чи келихом, банкою, відром чи долонями. Це світло іскриться в склі, кришталі, червоних лезах ножів, мерехтить скалками у воді, сяє голограмою вікон, в яких живуть думки про горіння-натхнення неосяжної Дороги Духу.

Хто скаже, як пахне веселка, коли танцюють діти під безтурботним сліпим дощем?

Восени в букетах квітів поселяються павучки, які сплітають сіті між стеблами і споглядають читання книг чи листописання.

Допитливі павучки – сріблясті інопланетяни – подорожують сторінками розгорнутих книжок, опускаються в конверти і мандрують з листами світом.

Винахідливі умільці прив'язують до стебел квітів свої серця, які тріпочуть спогодом про літо павутилки.

Для тепла з пижма, деревію, дикої м'яти триаду уклав.

Взяв сон душу та й несе кудись дорогою, вимашеною медом.

З вигорілої печі місяця осипається на голову зола.

Краще літати якоюсь не дуже великою і не надто маленькою пташкою, в якій неяскрава для ока пір'ячко.

Проти течії зірка квапиться.

І все тоншають зоряні крила проти течії.

І вже глибока течія зірки.

Серед ночі приніс куц вишневих хризантем і посріблів дощиком, як ялинку, і зустрів новоріччя незнаних відчуттів.

Між забутих чуттів віднайшов клавесин.

А він же і скрипка-віолончель, і ще щось шепочуче з сонними міхами.

А може, й не клавесин, і не скрипка-віолончель.

За прозорою стіною ледь чутних звуків бігає магія десяти пальців вгору і вниз – збирає данину гармонії, насиченої духом невагомих втрач.

Багатоголоше відлуння тиші у змовклому клавесині, який ніколи не був сам собою, поки в ньому жили інструменти розчинені.

Фотограф і я. Фотографія: візії Візантії. І віза сльози, відкрита, графе фото, в ілюзію.

Витівка долі: шукаю обірвані світлониті, щоб зв'язати в графічний вузлик пам'яті.

Перед вечірними сутінками, що надійдуть за хвилину, срібні ножиці місяця зрізають стебла фіолетових флоксів, які ніяк не може покинути колібрі в запаху нектару.

Так і літають цілу ніч місяць, флокси і пташка.

Фантастика: кольори, звуки, форми. Перетікання входів і виходів. Тривання двійників у схожості. Зливи віконець мрій, надій і сумнівів, розчарувань...

Та як насолодитися по вінця, щоб зникла спрага ненаситі?

Самка-метелик, насичуючи на крилах малюнки барвами, дражнить самця-метелика, який розпустив принадні вуса. І наздоганяють одне одного, щоб заспокоїтись перед сном.

Місяцеве світило бере у полон всі отвори на світі.

Саксофон плаче сопілкою, що осліпла від очікування чистоти.

Частували час, а чарку повинчав чар кування свічад.

І летиш-котишся. Пересипається калейдоскопом облич, перекривлених від шаленства погроз, настанов, зауважень. Погрожують, мов ужалені, кулаки. Чоло приймає моторошні щиглі, ребра гудять від убивчих стусанів...

Просто чорні промені інакше не заломлюються у світлофільтрі.

Змінюється погода. Сонце дивиться під парадоксальним кутком. Думка сховалась, щоб знав: розминувся з нею зі швидкістю світла 300 тисяч кілометрів у секунду.

Милуюсь найближчою зіркою до Землі. Мій дім за десять парсеків від мінливої погоди.

Наднесло темну планету і діти наповнилися злістю. У хлопчика, що бавився м'ячиком, виріс хвостик й вискочили ріжки, забілили лихі очі. Немовля у колісці показало шупальці спрута. Зграйка малюків перетворилась у стадо вовків...

Тієї злощасної хвилини я був тягловим конем, якого запрягли виродки до воза з пограбованим Часом.

Це Хам Елеон з однією і тією ж варіацією барв.

Це пес і песимізм.

Мета лева металева.

Хто пригадає радість райської дуги?

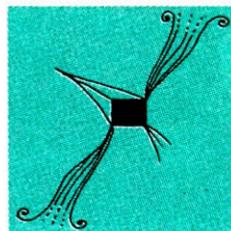
Заснула остання рибка гуппи в акваріумі Самотності. Не виказувала туги, проціджувала звично воду крізь зябра, танцювала під гіпнозом музичних коливань, почувалася мініатюрною русалкою, в якій нема протилежної статі для втіхи ества.

Рибка з незмінним виразом очей і рота, нікому не поскаржившись на обділеність сердечною парою, ввійшла у водяний сон.

Чи вислухає риб'ячу рабину риб'ячий бог?

Ця ніч смолянисто чорна, як пірва, набила оскому: де ж ти блукаєш, світлячок?..

Виблагаю в Натхнення дива, нехай причарує сирість. А я тим часом за-

Зелені Карпати

зирну в рурочку стержня, скільки там залишилось слів, щоб пошкодувати себе і тих, хто не втратив довірливості до образних несподіванок.

Цілий і неушкоджений, тримаю соломинку прозору, мов термометр чутливий: що там насправді – паста чи стовпчик рухливої ртуті вражень?

Пташка прилетіла на вичовганий поріг хати перед її розчиненням у повітрі. І заспівала про нас усіх так, що поріг випустив зелену гілочку з листком.

На місці хати дерево росте з порогом, у кроні двері й вікна, але нема гнізда.

Білі, рожеві й червоні півонії цвітуть навколо розквітлих яблунь. На бузкових городах Великий День вдихає запах свята.

Це пелюстковий ангел відімкнув тичинкою на мить втрачений рай.

Коли хочеш, зупиняєш час. Як вчора – на усміщці ромашки, яка забула про стрілки годинника.

Просіюються хвилина крізь хвилину, пісок крізь пісок, повітря крізь повітря – і стільки того світу, що у вікні, стільки того вікна, що в квітах і луні!..

Мент перги – пергамент трав'яний, в якому метеликові крила пишуть різнокольорову повість про свою мандрівку через кокон.

Подвійна мова, потрійна, почотирирна, поп'ятинна, пошестинна – і подесятинний хор шепоту про одне і те ж, як небо падає і падає, а все решта – вода.

Гра конвалії в овалію, фіалки в оалку, проліска в оліска – веселощі весни, яка не шкодує фантазій пробудження.

Джміль в бронзовому кожуху пробив необачно сонце. Зозуля викувала циферблат. Цвіркун нацвіркотав багатолунна думки-шумки. В молочаї налила вим'я молоком корова. З верби вистрибнув вербовик, з дикої черешні – черешневик, з ліщини – ліщиновик, з бука – буковик – і назвалися лісовиками. А метелик-фурделік спіймав ящірку-лапірку за хвоста і кричить, що це весна!

Нескінченною борозною звук бринів струною.

Жайвір вилюблював своє поле, хоч мав крила замість рук.

З землі росли голова і плечі.

Людина йшла з долини на гору і в долину аж до вечора.

По дощі водяні мечі випаровуються. А травинкою можна врізати скибку свіжості й запити її відображенням сонця у ній.

Дерево сховалось у маленькому жолуді, і, щоб його не було видно, накрилось шапочкою: «До зустрічі в майбутньому!»

За ніч квіти перелетіли з луку на луг.

Головокружіння місяця.

Витинанки дощу, морозу, снігу, вогню. Їх не спіймаєш, бо їх нема, коли вони є.

Сонячне божество Дажбог приймає від сонячного божества Ярила повітряний дзвін, щоб збудити сонячне божество

Купала для забав трави, в якій народиться голос сонячного божества Світовида на всі чотири сторони буття.

А кажуть, що ми загинемо ще до вибуху сонця, коли вигорять водень і гелій у ньому.

На третій планеті сонячної системи новорічно зимуємо з ялинкою, зайчиком і золотим горіхом.

Бджола живе у соняшнику. І хата наша тут живе. І півні п'ють гребенясті, метелики їх пір'я мерехтять. Мальви лійками рожевими неба наливають в землю. Шипшина червоніє молода. Криниця з джерелом співають тихо...

Любимось на всіх полотнах.

З ким колисав діти?

З ким колисав біди?

Хай скаже внутрішнє вухо, розколисане Духом.

Око гоїдає лунко коліску-розлуку.

І колишися світлорухо!

Спалював сухе гілля, щоб зігрітись.

Спалював час і не міг зупинитись.

Осяння підказало: пересікають кордони думки про холод і жар.

Пищали вранці синиці – мав бути мороз.

Не звикайте до квартир. Легше буде переселятись в промені світання.

Я виливав і хтось виливав. Але хтось виливав більше. Я виливав ля-мінор у тишу, а хтось – тишу в слова.

Недосяжність індивідуального узвишся.

Шість пальців – шестикрил шестипалий малював чортиків, схожих на людей, які знають кукурікання шеплених п'ютьмою ясновидців з полудою на очах. 6 х 6.

Змію змінила мавпа, мавпу – вогненний бик, бика – жовтий тигр... І живе у лісі-палісі звіриний мир.

Відтік жовчі у нормі вдень і вночі. Та хоч-не-хоч світиться люттю жовч. І мовчи. У жовчі жовті очі.

Вітер застиг у камені, до серця якого достукується дощ.

Чи легко равликові з горбом? Чи легко з валторною? Краще носити храм і оббивати пороги крутоморів, що каламутять воду, і йти на дно, але не плазувати, мати кущу пам'ять і мотати все на вус, крутитись білкою у колесі – і випливати сухим у сховку. І честь мундира берегти, щоб не намок через зухвалі роги.

У храмі на горбі оркестр духовий.

А все ж радій навіть тоді, коли завбільшки з ліщиновий горішок, що не розпечатали, або червона кісточка вишні, посаджена птахом мудрим.

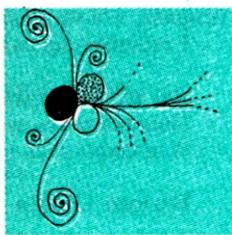
Це випадок зросту, що не пояснюється нічим.

Дочекавшись місяцевої хвилі, жінки намащують тіло темношкіре охрою, щоб знадзувати чоловіків для продовження древа лубоців. З кожної спокусниці на краю світу руки виліплять шалену насолоду, хоча вона буде пручатись, суперечлива і непокірна.

На грудях червоні міхи жоржин.

Ішов глек до води і зустрів глекиню, яка боялася глечища. Боялася і з глеком скупалася.

І зацвіла волошка жаги. Не могли напитися натхнення, перехиливши одне одного досхочу. Глекувалися, глечилися, поки не нарахували мільйон глечень.

І народилася країна Глечія.

Я джерело малесеньке – напруж-ся мій тайнопис прочитати. Пульсую перебуванням зірок води. Я пам'ятаю живе, я неминуще, народжене вишневим вибухом гарячих губ, коли мене торкнулись. Відтоді дихаю, живу для спраглих, виточую себе до краплі, ввібравши відображення обличчя.

Я, джерело малесеньке, інакше б замулилось.

У натовпі барвистому повільно квітка проростає карою допитливістю. Розріджуються строкати голоси-думки. Іти б так вічно, не спиняючись, і чути: пелюстка падає на твій неспокій.

І впав у вічі згубі й з нею розминувсь.

Може, ось так зупинитись перед горою лісу і послухати шурхіт листя.

Знайдеться й лікар, що вилікує божевільне кваплення кудись за чимось в метушні приреченій.

Погомони з листочком перед горою лісу мовчки і без заперечень.

Снилися виводки кольорових пташок чи метеликів. Одне жовтороте пташа у кишеню сховав від летючої блискучої монети з барельєфом сатрапа. І сидів за столом двозначних осіб, які одночасно вимовляли по два слова, не слухаючи нікого.

Метафора і порожній зал.

Чай міцний з кружальцями лимона у фарфорових чашках рідковживаних вистуджується поступово, гасне сяйво аромату, чорніють бронзові чайники. Бо незатишно чайному настрою.

Навіщо такий посуд ідеальний, де бракує хоч би найменшої подряпинки?..

Відрадно, що бузкове щастя ще не викрали. Кому воно таке потрібне, без користі-зиску?

Боже бузковий, ти віру дитинну приносиш наївним серцям!

Малинові куці перед вікнами розрослись.

І ти у них стоїш по шию.

І опадають у долоні малинові вуста.

І поцілунками до неба день насипаний.

Малина вигублена аж до шиї й вище.

Невідворотність часу: блищить під місяцем бруківка поколеним огрубло кришталем. Нарадуйтесь камінням цим дешевим – завтра коштовності із нього виточать і продадуть заморському замождю-дню.

Плачте, щоб не бути смертними. Щиро плачте, бо чорнота вже обліпила Ковчег і готова для порятунку.

Гріхів більше, ніж плачу.

Тільки в Сльозі можна добратися до Долини Печалі.

Невеличкий квіточок з вибитим числом, місяцем, роком просить заплакати свічку.

Всім деревцям, що вирости на будинках, хочеться пустити коріння в небо, живитись соком зір і цвісти безперестанку.

Деревця, відірвані від землі, чіпляються листям за очі художників, щоб поселили їх в небесній тверді.

І світло дня, і місяця, і вогнища, і лучини, і смолоскипа, і каганця, і газу, і свічі, і лампи електричної тисячоватної –

темрява, яка не може поглинути сяйво Чистої Душі. І терпимо від світла темного.

Які яблука не мають гріха зачаття?

Подорожують зернята коричневі від сонця до прірви. А шляхом десь і станеш дичкою.

Молоко з синім краєм – обрій туману.

Живеш у таїні кожен раз спочатку, та інакше.

Повиростали громенята, стукають у шибку, яка натрапила на тишу і мріє про щасливих тишенят.

А в тому дзвоні зливаються в ласці долоні.

А в тому дзвоні цвітуть ружі червоні.

А в тому дзвоні рахманно іржуть коні.

Аби на білі любилися голуби крилохвилі.

Груші солодкі прикотилися з золотом ос. І течуть у руках липкі ріки меду. І світ такий солодкий, аж гіркий, у диханні надкушених серпневих груш.

Осокружляння і безжалні жала густого соку під небом глибокооким.

Пір'іна даху, ваша світлість, невагома й пишна.

А мешкає під нею дух пташок.

У домі, виліпленім з крилець, тепло й затишно.

І цокає годинник серця і окрилених думок.

Прийшов час – червона спідниця маку роз'їхалася, синя куля сливи пустила тріщину, оранжевий чан гарбуза закипів білим насінням...

Нема спокою в зрілості, бо з мушлі оголюються душі.

Вирощує тимчасову ласку вічна маска.

Паморозь є і зникає голограмою рос. А прохолоді крижаної грам – ось і триває у голій рамі проголодь.

Пахуча й п'янка перевернута виноградна чарка.

Істина безхмарна.

Перед жертвоприношенням чорнобривці блискучі перемелені на порох, з якого індіанські вітри видувають вогняну кулю для мандрів полоненого.

Дві тисячі років карликова гірська сосна стелиться криволіссям. Ялівець звичайний шишкоягоди скидає у безодню, звідки відлунює: «Жереп, можжевел, ялинець, ядлівець...» Сон сосни, її далини.

Де я був, коли мене не було? Хто повірить, що я із фіалкового сузір'я Ліри, де пташка не боїться долоні Дівчини – володарки Гармонії?

У церкві Дерева помолюся за тих, хто приземлився.

Говорив з деревами, птахами, листочками. Бо вони не зраджують ні серця, ні віч.

Вже нічого не залишилося робити на землі, хіба що лише приборкувати непокірних і вбивати час.

Серед падших ангелів, коли речі перепливли Ріку.

Усипальниця випадків.

Прісноводні рибини і зелений глечик без дна годин.

Хто кого рогом в ім'я! Жорнаа-а-а-а. Млини-и-и-и. Лють зашморги в'є. Айя, айя... Я ще є і борюся за своє Я.

Впав тіпун на язик – і з бузини чорнило стікає бурхливо
рівцем сухої сльози.

Жердина, ціпок, палиця, костур, герлига, посох...
Тримайся за іскринку надії, росо.

Досягнула мізинцем зірку-самітницю.
Отак і не спиться думці-сніжинці.

Минуле суджене-пересуджене. А теперішнє обростає
гріхами.

Осоружні не змії-вужі, а дзеркала з хамами.

Люди хороші квапляться на ярмарок.
Це яр марок.
Це ярма рок.
І прокляті гроші.

Лих наварив лихвар. Бо торги – борги перед богами. Гро-
торг. Гроборг. І гра покар.

Ожеледь – ледь желе інію в світлотіні.

Кисневе голодування – агонія мозку, рясність видінь.
Перевертаються сторінки білого кута – розшифрувай зоб-
раження ока.

І це ще не межа шовкових коливань.

Зелені аура в насолодомить проростання метеликів ли-
ствя.

Магнетично сяє зоря гіллястих крил стрикози, яким дові-
ряв на завершенні фантазій.

Цвіте в планети голова.

Ще поки дивляться меланхолійні очі мовчазної панди, ще
поки радість в краплі калинового соку, – Повітря чекає на
спокуювання провини в передостанні дні оберненої правди
і навіть в сні скаржитися на темний подих руїни.

(На зворотньому обличчі мас бунт гримас).

Закрутилась бавовняна фабрика верб і тополь. На вере-
тенах гілок хмари срібної вовни. М'які сувої долають пороги
будинків і храмів, одягають жителів з ніг до голови в світлоко-
ни і піднімають в небо для переправи на інші планети.

Перед відльотом в осяйних оболонках земляни слухають
проповідь священника, який сховався від вербо-тополинного
нашестья на Місяць і молиться за дух пухових дерев.

Коли переганяєш час, швидкість помстою дихає у спину.
І пізно озиратись тихо.

Коли розмову заборонену із вічністю вже розпочав.

Щомиті більшає на свічечку Велика Тиша.

Кожен носить свою оду до обіду – і по вигляду. А світлу
хочеться триматися хоч ледве за витягнену нитку меду і гра-
ти на губах прискореного літа.

Лунки і вип'ячення – дорога невитороченого клубочка
«я».

І чи злітає із гріхами й падає земля?

Ріки в повітрі змінюють напрям і гарячі течії уяву охолод-
жують.

Серце не бачить – очі не болять.

Дякуй пам'яті, але, вчорашній, ти вже забувся м'яті отак
завбільшки однієї насінинки маку, яку Сізіф котив, немов
камінчик, і почувався міфом на небі сьомому вік золотий.

Від медовія Маковія медово-яблучно-горіхово мак світить
в мріях.

Ікона з натури – букет польових квітів – ангел з найчисті-
ших розписів хаосу, який замість пензля висіває кольори кри-
лом під небесами і у висі.

І не видно дорослих, тільки діти й поезія.

Зелена вишня в різьбленій постелі листя пелюстки роз-
гортає білі й червоні її перстень, передає привіт у змені
сонячними згустками у насолодний світодень бездонним
вулицам.

І неозорово-зорово овишненим чуттям.

Не голки – думки пірнають у небополотні віків.

Світла молитва хрестиків.

Сонячно-місяцева нить – луна часополотна.

Вірте, взаємодіють фільтри:
самосад і самосуд у повітрі
важать-переважають росу у трьох вимірах,
а їй ще тіло не боліло
від муштри в мушлях фільтрів,
що лякають волю золоторясними дірами.
(І не дорахувались ще однієї річки вічності).

Колоду карт Таро розклади кельтським хрестом, підко-
вою, годинником – і король Булав, кому цією хвилькою доз-
волено годину колотити, – збіг обставин випадковий. У коло
ти, ти вже потрапив, і Мандала вогню – магічне ворожіння –
тебе не може зупинити ні подмухом, ані бровою. Іди у воду,
де шукає броду на інший берег Кабала.

Відповіді розкидані навкіл. І справа, і зліва багатозначні
плачі й мовчання багатослівне.

І ось рогіз не має сліз, лиш темні брови, і парашутами
його набита голова, і з висушених віч мандрує ліс безмов-
ний.

Вночі світить чорна лампа. І темрява накрапає.

Пляма і лінії наздоганяють білу лілію.

Прослуховування голосу крові: поклик струнних інстру-
ментів.

І мрією живеш, коли у сонячному храмі дощ здоровий
самоцвітів на долоні від душі трусив і легіт лагідний розхма-
рював печальні гами... Бо мрією беззвучно, не торкаючись
ногами, Дух Злагоди ішов у сні роси.

А світ – це і портрет наживоріт.

У поцілунку немає берегів.

Мороз'яні квіти – сон квітів літа –
обрали мак сяючим війтом.

Хіба що андрогіни – це уже рос-
лини. Дві половинки чоловіка й жінки.

І запитай у тиші про відлуння в
ближньому, що без луни як блудна
павутинка.

Навесні, хто має вікно, помічає:
йде квітка з кошиком по сонце, пере-
стрибує через струмок і губиться в
промінні віддзеркаленого неба.

Навесні за вікном і я дихаю сонцем, хоч тягне від ріки синім вітерцем розтопленого льоду.

У вітрозливі флейти радості струмливі.

А з висі скрипки розради розповиті перекликаються думками.

Але найбільше флейт в повітроплаванні.

І ми усі уривками симфонії і летимо, і падаєм, звуків не торкаючись руками.

Із храму в храм ця флейтогра.

Місяць дихає – плиплив і відплив. Майже до півметра вода піднімається. І рух соків у травах й деревах – рвійний рівень пробудження привілля.

То і копай оделен-зілля в місяцевих сутінках повних, поки цвітомить. І хто сказав, що оделен – чортове ребро, поганник? Це лісова зоря з п'ятьма пелюстками пульсування світу.

Наповнені світлом навіть старі колоди, дошки і мітли.

Дерево деревій човнує в траві. І куди не глянеш – всюди ходить уява води деревісвим туманом. А на дереві в мареві люди.

Не задерев'яній в цвіті деревісвим.

Ями від груш на землі. А від яблук землетрус. Аж горіхи напружили мозок і думають про задзеркалля грози.

Прив'язана безсонно до неба крона просить без пам'яті: дайте спокій моїй крилатій голові, думки різнобокі!

Надвечір на обрії малює море болотяна чайка з відчаю.

Не знаю відколи сяйво холодних слив має колір води в серці медової природи.

Завербували верби небесний серп.

Тепер у місяця вербові нерви.

Хто знає, де приземляються надуті кольорові кулі чи, може, примісящуються, призорюються?

Таємниця дихання.

Хто не почув прорив дощу?

Повітря продірявлене липневими краплинами.

Гудуть квітняні млини дощової стіни.

Яке це чудове диво – порізатись водою.

Поки зір кольоровий і не припинився поділ клітин.

Скупався у магніті літа.

Синьо-зелено-жовті світлофільтри притягнули до серця мільйон світлів.

І я світився аж до зими, поки не розмагнітився барвистий вітер поля.

Сьогодні день луни, коли вільно ходять вода у небо і небо у воду.

(Дзвінкість перебування близької даліни).

Нарциси в долині насичували гординю.

Так мовби снігу намело вище віч.

І не видно в нарцисах білоніч.

Клепсидрі видніше.

Надувається гарбуз, усміхається кукурудза, без остраху звично роздягаючись у шумелинні. Її волосся підсихає після

ласки оранжевого сонця, в якому проміння більше, ніж зірок.

Клепсидра – швидка вода повітря.

І перевтілення думок, зачеплених за крок.

Розбринілася струна до золотого дна.

І роздвоїлася на тлі струни глибинь вікна.

Все, що іде й летить, вміщується в щілину запашного коливання музики травини.

Пижмо, ти старше і вище від мене.

І мурашки виповзають на грона твоїх сонць, щоб досягнути духмяні глибини.

Отак і змірялась сльозина безіменна.

З'явилася нізвідки Яма і виїняла із гілок Сяйво.

Втопилася біла клавіша і виринула чорна.

І наче дихав такий великий чоловічок, мовби палець.

І має вічна тиша жорна.

І заблудитись можна в хащі пальців.

В мажорній симфонії душа мінорна.

Часопетлює петлечас. Безстрашність протікає проз леза сокир, отвори дул погроз. І аж не віриться: на полум'яному хвості комети цвітуть ожини, червоніють шапками гриби, щечечуть ластівки. А неподалік сніжинок бал і новий рік каштана у запалених свічках.

Творопетлює час.

Скульптури з льоду розтопились. Блукають у воді їх вирази, перетинаються дзеркальні голоси: пора б вивітруватись в небо.

Повторення у пам'яті уяви.

Тому й первісний птах археоптерикс ніде не щез, зависає крилами над народженням свого відбитка.

звуків згасання і вибухи проріст і зріз і розсип і згущення і пробивання в п'ятьмю і проліття зі світла чуття у собі й обертання радості навпіл з сумом в тривозі і в колообізі спалахи зір овально й загострено дивляться в ліс в якому голосніють й стихають небачені сльози

Кризь закіптявіле скло на сонці повіка місяця.

я показав тобі туман вітровий ключ ти моє друге «я» з пелюстки на пелюстку летється дзеркало народжуєшся знову мова таїни не дуже великою і не надто маленькою пташкою витівка долі багатоголосе відлуння тиші радість райської дуги пелюстковий ангел на третій планеті сонячної системи напруж мій тайнопис прочитати у натовпі барвистому ти віру дитинну приносиш наївним серцям кожен раз спочатку серед падших ангелів і пізно озиратись тихо мовчання багатослівне творопетлює час

Радість, викупана в небі, у твоїх біленьких ручках.

Де тінь зажури, що її не стане раптом?

Пензель сказав, що ти і пташка – одне ціле в природі.

Жан-Батіст Грез вихопив з себе наївність дитини і віддав тобі, такій спокійній, впевненій...

Поверни ж йому, грішному, натхнення.

Малюнки автора.

1990-2002 рр.
м. Коломия

*Протоієрей Димитрій СИДОР,
настоятель Хрестовоздвиженського собору в Ужгороді,
кандидат Богословія,
член Національної спілки журналістів України*

ЗАХИСТ ПРИРОДИ БОЖИХ КАРПАТ НЕМОЖЛИВИЙ БЕЗ ДУХОВНОГО ОНОВЛЕННЯ ЛЮДИНИ

ВТРАЧЕНА ПЕРВОЗДАННА ГАРМОНІЯ

Виходячи уночі в пустелю, святий авва Феофан Єгипетський був завжди в колі звірів, що товпилися докруг нього. Черпаючи воду зі свого колодязя, він з любов'ю напоїв кожного з них. Очевидним свідченням мирних відносин цієї святої людини і тварин було те, що навколо його келії проступали сліди буйволів, антилоп і диких ослів, які сміливо приходили до святого, наче до свого захисника. Преподобний Сергій Радонезький годував хлібом друзів... ведмедів, а преподобний Герасим пожалів дикого лева: вийняв з його ноги скалку, промив рану і зав'язав її при покірному розумінні і терпінні цього грізного звіра. Заглядаючи в красу природи в стані духовної любові, святі бачили і відчували, як кожний листок дерева, кожна маленька квітка, травинка, увесь створений світ огортав їх теплом і грав відблиском світла Небесного Раю. Але в них були відсутні егоїстичні побажання зловживати дарами: рубати, ламати, калічити Божу Природу. Вони проявляли глибоку любов до Божих створінь, а Природа і звірі відчували від святих благоухання, яке колись мав Адам до гріхопадіння.

Наведені вище слова – це не тексти і кадри з фантастичного фільму, а достовірна історична реальність приятних взаємовідносин між святими людьми і Природою. Звірі також були створені Богом як друзі людини. Адам назвав їх по імені, тобто проявляв цим досконале знання природи Божих створінь (Буття 2, 19), був поставлений владикою над тваринами (Буття 1, 26) і спочатку не використовував їх у їжу (Буття 1, 29.30; 9, 3). Ті знання, якими володів Адам у Раю (а після гріхопадіння втратив), з великими труднощами наука почала пізнавати значно пізніше.

Про небесну гармонію Божих створінь і Природи, звірів та віncia творіння – людини часто говорить Слово Боже. “Небо звіщає про Божу славу, а про чин Його рук розповідає небозвід” (Пс. 18, 2). У апостола Павла про це також згадується, але він акцентує увагу віруючих й на тому, що повернення тієї втраченої гармонії чекають з зітханням Божі творіння і сьогодні. Творіння з надією чекає одкровення синів Божих, бо “творіння покорилося марноті не добровільно, а по волі

того, хто покорив її, в надії, що і саме творіння визволиться від рабства тління в свободу слави дітей Божих. Бо ми знаємо, що все творіння разом зітхає й мучиться досі” (Рим. 8, 19-22), поглядаючи на свого владика – людину: коли вже покається і прийде до Господа? В свою чергу і Сам Господь дбає про тварин: “Чи не п'ять малих пташок продаються за два гроші? І ні одна з них не забута у Бога” (Лк. 12,6). Та й що значать слова “проповідуйте Євангеліє всьому творінню” (Мк. 16, 15)? Згадаймо й про те, якої високої думки дотримується Господь навіть про звичні для нас польові квіти. Чи можемо собі уявити, каже один теолог, про що говорила серцю і очам Господа одна лишень польова лілія, коли Бог всю славу і красу найпишнішого і найбагатшого царя Соломона поклав нижче від неї? А яку радість має Господь, коли зрить Ним створені благословенні святі Карпати? Християнин має впізнавати в Природі, як в дзеркалі, премудрість Божу та відблиск того духовного світу, який прихований від неввіруючого.

– Якщо тільки існує Рай, – сказала якось приїжджа віруюча жінка, що потрапила в мальовничі гори Карпати, – то він, певно, схожий на ці місця з місцевими джерелами мінерального квасу та унікальними запасами прісної води...

– Навчає християнську душу любити все живе в природі саме Дух Божий, – пише святий старець Силуан, – так що і зеленого листочка не хоче пошкодити і квітку польову не хоче потоптати.

Такий стан духовної любові до Природи і Божих створінь є природним для більшості віруючих та святих людей. (Інше питання про міру найдосконаліших в духовному подвижників, що покидали домівки і поселялися в віддалених місцях. Серце таких вже возз'єднано з Господом, а тому покинути назавсім все в цьому видимому світі і відійти в дикі пустині, і мати келії з вікнами на пустирі і скали, спонукало їх бажання сповна віддатися любові до Небесного світу).

Навіть один святий нашої землі – дар надзвичайний, а коли маємо цілий благодатний Собор Карпаторуських святих, що народжувалися в нашій землі, починаючи з IX віку, то це великий небесний покров для всіх і благодатна сила, що може нам допомогти зберегти наші Карпати прийдешнім поколінням.

Як відомо, святі люди – сіль Землі, вони суть буття, надбання всього світу. Спосіб життя святих схожий до небесного, та й до того стану, який мали Адам і Єва до гріхопадіння. Кажуть, коли Земля вже перестане народжувати святих, тоді відніметься від неї сила, що стримує світ від катастроф і катаклізмів.

Для віруючих церковних людей зрозуміло, що повені в Закарпатті чи вандалізм при вирубках карпатських лісів прямо пов'язані з духовним станом нашого народу та хворобливим станом духа гріховного світу.

Та має бути всім відомо, що головна мета християнина на землі – збирати Духа Божого через очищення серця, звільнення від пристрастей, Богоугодження та служіння ближнім, а не збагачення будь-яким чином чи гріховна насолода.

Тому подвижники Церкви і говорили, що краще би спочатку тисячу разів повчати самого себе, намагаючись вести святий спосіб життя, а потім вже з смиренням повчати інших, ніколи не забуваючи про особистий стан душі і духа.

Судити або читати мораль чи критикувати в пресі злочинців, що по-варварському вирубують карпатські ліси, замало і малорезультатно. Скоріше вони, маючи гріховні мільйони, легко попросять будь-який суд і ЗМІ стати на їх бік, а своїх критиків ще й піддадуть всенародному осуду. Для цього у зла є відповідні інструменти тиску, чи то пак – новітні бридкі технології, як є можливим і нищити ліс, і... мати медаль за його захист!

Тому з усією відповідальністю кажемо: якщо ж у когось і болить душа за свій край та народ і хтось хоче полегшити його страждання, послужити йому, чи присвятити цьому життю, то найкраще, на нашу думку, потрудитися на царині духовної освіти. На ниві надання людям просвітку Божого, духовного відродження свого народу та повернення своїх братів до духовних надбань отців і дідів. Бо результативний захист Божих Карпат неможливий без духовного оновлення його жителів.

Поширена не цілком вірна думка, що закарпатський край, тамтешні люди – найрелігійніші у світі. Про Росію дехто каже, що вона залишилася без святих людей, мовляв, там сьогодні живуть лише пияки. Це далеко не так. Кожна земля має своїх святих, за яких благословляється, і своїх грішників, за яких страждає. Росія, Україна та Білорусія разом страждали в часи 70-річного «авалонського» полону в соціалістичному таборі, будуючи світле майбутнє... в куфайках у концтаборах.

Не будемо приховувати: страждав і страждає і закарпатський край за гріхи свої, в першу чергу за гріхи місцевих домо-рошених вічних прислужників – грішників.

Якщо хтось сумнівається у цьому, то ми нагадаємо. Скільки наших земляків зраджували інтересам рідного народу за чужих режимів: при мадярах, чехах, особливо при більшовиках після 1945 року, коли і наші разом з приїжджими атеїстами брали активну участь у заходах по викориненню з умів “залишків опіуму-релігії”. Невже ми забули, як ламали приїжджі грішники (правда, часто руками місцевих) старі придорожні хрести – пам'ятники? А як каралися наші церковні віруючі люди від безбожних “світочів” за віру в Бога та вірність прадідівським традиціям? Чи хтось думає, що міне безкарно й те, що частина наших людей прийняла закордонні неорелігії – секти як власні, отримавши за це “гуманітарку” і водночас втративши благодать Божу?

За ці та й за багато інших гріхів падають на наші голови не тільки засухи, повені, неурожаї, злидні, епідемічні хвороби, а й... втрата власних талановитих керівників. Однак не тому

відсутні вони, що наш народ безталанний, а тому, що від нерозкаянного народу віднімаються Богом розумні правителі, а настають чужі, та ще й злі і лукаві. До того ж віднімаються у народу грішного навіть духовні водителі – духівники. В середовищі народу може настати велика духовна розруха при зміщенні духовних основ життя, замирання проповіді і Богослужіння та згасання віри і... боговідступлення.

Бог допускає грішному народу для його ж блага постраждати і дає “ім в начальники отроків. І діти будуть панувати над ними і в народі один буде гнітити другого...” (Ісаїя 3, 1–5). А як схоже пророцтво Ісаїї до нинішнього стану Карпат: “Земля ваша спустошена, міста ваші спалені: поля ваші на ваших очах поїдають чужі, все запустіло” (Ісаїя 1, 2–7).

Ми маємо всі разом молитися нашому Спасителю Господу Ісусу, щоб зупинилися біди народні і природні катаклізми в наших Божих Карпатах. Бо повені в Карпатах починаються, на жаль, з повеней в душах. Гріховні зсуви в душах породжують і зсуви в Карпатах. І навпаки, спокій духовний і мир в людських душах призводить до спокою у горах і на землі. За примирення між людьми і Природою Божих Карпат завжди молилися і моляться наші святі подвижники в монастирях Мукачівському, Домбоцькому, Ізянському та ін., але завжди терміни настання кращих часів передавалися в руки волі Божої. Терпіння завжди було ознакою духовного розуму і надії на благословенніші часи. Такими хоче бачити і нас Господь.

Душа народу, яка зачерствіла в духовному, може бути поорана духовно, тобто пробуджена для насіння Божого, тільки скорботами і бідами, та й катаклізмами природними, що мучать, до речі, тільки тіло. Лиш в період випробувань чи після них настає час відповідного порозуміння та всенародного покаяння.

НАСУЩНА ПОТРЕБА БРАТИ УЧАСТЬ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ І ПОЛІТИЦІ

Християнину неможливо відмовитися від участі в суспільному житті чи мовчати про проблеми Карпат, сумирно дивитися на злочинне ставлення до Божої карпатської Природи. Цього вимагає євангельський принцип “віддайте кесареви кесарево, а Боже Богу” (Мф. 22, 21). Спроба багатьох існувати за гріховним принципом “моя хата скраю” свідчить, що така особа ще не є повноцінним християнином. Скоріше – це лінивий і байдкуватий нехрист, що, відсиджуючись у важкі часи, прикриваючись фразами “не втручайтеся в політику”, надіється дочекатися кращих умов, а тоді вже... випливе на хвилі критики старого для того, щоб спішно зайняти крісло нової влади і стати таким же хамом, яким був його попередник.

Іншого гатунку – патріотично налаштовані люди. За всіх часів і режимів вони зоставалися вірними інтересам Божих Карпат і тим, хто з давніх-давен населяв цю землю. Зовсім не випадково, що такими патріотами найчастіше були люди духовного сану чи церковні люди. Саме вірники Церкви грали провідну роль у долі краю, зокрема М. Лучкай, А. Бачинський, Михайло Росвігівський, Олександр Духнович, преп. Олексій Кобалюк та інші. З іншого боку, люди в духовному сані завжди повинні мати чітку міру: щоб брати участь у політичних процесах, і не забути своє головне покликання. Вони повинні бути активними, але не занадто втягненими в політику, щоб не наступила загроза порушення принципу

Євангелія: віддати кесарю (політиці і світу) не тільки власне кесарево, а й частину саме духовного – Божого.

До речі, в політику державну “втручалися” активно і наші попередники.

Так, святий князь Володимир (X ст.), святий Олександр Невський (XIII ст.), священник Августин Волошин як прем’єр-міністр Підкарпатської Русі (а пізніше Президент Карпатської України), чи Предстоятель Кіпрської Православної Церкви архієпископ Макаріос (80-ті роки XX ст.) були навіть главами своїх держав. Преподобний Сергій Радонезький, будучи просто ігуменом монастиря, завдяки патріотичним вчинкам став ігуменом всієї Землі Руської, вершив долю народу, благословивши його на визвольну боротьбу проти татар.

Преподобний Олексій Карпаторуський, сповідник у важкі часи для Підкарпатського краю, присвятив все своє життя для служіння рідному народу, згодившись навіть піти до в’язниці зі своїм народом, повернувшись для цього з Америки. Про подібне пише і апостол Павло, коли нагадує про наші різні покликання і дарування: “кожний поступай так, як Бог йому присудив, і кожний, як Господь призвав” (1 Кор. 7, 17), а якщо ти “начальник – начальствуй старанно...” (Рим, 12,6–8). Отже, суспільно-політичне життя для християнина не тільки можливе, а й потрібне, але у вказаних вище рамках.

ПРО СОЦІАЛІЗМ БЕЗ ЛЮБОВІ ТА ПРО МОЇНІ СОЦІАЛЬНІ ТЕОРІЇ

У сьогоднішньому світі отримали розповсюдження різні соціальні вчення щодо устрою чи переустрою суспільного життя. Більшість соціальних вчень, що проповідували щастя людини в матеріальних благах (соціалізм, комунізм, неокapіталізм та ін.) показали власну неспроможність це зробити, бо нікому з них не вдалося хоча б нагодувати кожного жителя своїх держав, вже не говорячи про примарну задекларовану демократію чи байки про “рівні можливості для всіх”.

Причина цього відкрита в Слові Божому: “життя людини не залежить від його багатства” (Лк. 12, 15). Вся зовнішня культура, вся цивілізація, що не проникнута духом Євангелія, – за словами єпископа Михайла Таврійського, – це отруйне цвітіння, хоч і обманливе на вигляд, до того ще й постійно “по-новому витончене в своєму ароматі”, щоб ще з більшим лукавством манити людину.

Однак душею людства є християнська любов. Без неї всі політичні і соціальні формації – мертвий наукоподібний механізм. Соціалізм без любові, за словами одного філософа, як тіло без душі, циферблат без механізму, квітка без запаху, багаття без вогню. Сама ж демократія без любові – це переповнені в’язниці і концентраційні табори австрійського Тарелгофа, німецького Освенціму та сталінського Гулагу.

За словами Володимира Соловйова, “той народ, як і людина, що не вдосконалюється духовно, не може звершувати істинно славні діла: тай звідки ж їм взятися”, якщо джерело духа засохло?!

Для християнина, жителя Карпат, зрозумілі завдання соціального служіння народу – через особистий подвиг духовного вдосконалення. Розпочати боротьбу з космічним вселенським злом, чи з руйнівниками зелених Божих Карпат потрібно з самого себе. Коли ж ти через особистий подвиг вдосконалення духовного переможеш зло в собі, то це відображається навіть на доленості наших Божих Карпат, всього регіону і світу.

У міру того, вказує один духівник, як в світі росте “динаміка погібелі”, ростуть і страждання людства, страждає все живе, приходять в рух і навіть сама земля під ногами. Зрозуміло, що цей світ, який постійно прискорює свій так званий “прогрес”, подібний автомашині, що котиться з гори, набираючи обертів і швидкості, щоб зірватися врешті-решт у бездну.

Нам, християнам, добре відомо, що життя наше на землі – явно не довготривале житло, яке потрібно постійно прикрашати, а тільки короточасна земна дорога. Згідно з словами ап. Павла, “час дуже короткий, так що... ті, що користуються світом цим, мали б бути, як ті, що не користуються; бо проходить образ цього світа” (1 Кор. 7, 29–31). А Земля і всі діла на ній згорять, і буде Нове Небо і Нова Земля (2 Петр. 3, 10). Тому надійніше нам мати віру в Бога і жити за законами Божими, щоб повніше віддатися служінню Богу і людям і за це отримати від Бога милість перейти жити навечно в Царство Боже.

Отже, спасіння Божих Карпат повинно йти шляхом повернення народу до церковно-духовного досвіду.

Горе народу, котрий відірваний (чи котрого відірвали) від церковно-духовного досвіду. Згідно притчі Христової, відірваний від традиційно-церковного укладу життя є подібним блудному сину, що залишив отчий дім – Церкву і пішов в чужі країни (секти) шукати примарного заробітку. На жаль, сьогодні маємо образ тієї притчі і в реальному житті, коли мільйони людей змушені покинути рідну землю – “отчий чорнозем” і поїхати до Португалії на “червениці” вирощувати плоди!

Церковно-духовний уклад життя благодатно впливає на людей, породжує духовне пробудження і помітно змінює спрямування умів чи перебудовує і оздоровлює моральний стан суспільства.

Для православного пастиря і богослова тема взаємовідносин християнської релігії і Богом створених Карпат актуальна і завжди конкретна.

Допомагає нам і Біблія як чудове джерело духовності для всього світу. Та дана вона нам, християнам, від Бога не як науковий збірник з археології чи історії, а як Боже відкриття – одкровення, яке Сам Бог подарував людству через велику любов до Свого вінця творіння – людини.

ПІЗНАННЯ БОГА ЧЕРЕЗ ВИДИМИЙ СВІТ – ПРИРОДУ І МУДРІСТЬ Й ТВОРЦЯ

Можливо, дехто забуває, що Слово Боже повчає тих, хто шукає дороги пізнання Бога, вдивлятися в прекрасно створений видимий світ, в якому відчувається сила і мудрість Творця (Рим. 1.19, 20). Ми, православні, пізнали Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа як Бога, що з’явився нам в Плоті (1 Ін. 4,2; 2 Ін. 1.7); через одкровення – Євангеліє, прийнявши хрещення во ім’я Ісуса Христа і ставши членами Його небесної Установи – святої Церкви. А тим, хто має сумніви до істини євангельської, радить Апостол прийти до Бога через роздивляння видимого світу Божого, тобто природи як Божого підручника (Рим. 1.20).

Не пізнавши Бога і через це не отримавши духовного видіння, людина не може мати доброго світогляду. А втрапивши точні духовні орієнтири та сліпо шкандибаючи за сьогосвітними поводитирями-сліпцями, такий собі безпечний homo sapiens скоро стане жертвою омани. По-перше, впале

разом з homo slipikus в яму, а по-друге, життя своє оцінює як можливість шукати постійної насолоди. Видимий же світ буде сприймати як об'єкт збагачення через його... руйнування. Не маючи духовних знань, людина сама і руйнує взаємогармонію між Природою і собою, стаючи грішником-порушником Божих настанов.

Бездуховна людина суто природні свої потреби найчастіше перетворює на зловживання: не їсти, а об'їдатися, не пити, а напиватися, не одягатися, а догоджувати крайнім формам мінливої моди; не просто мати сім'ю і любов, а жити блудно; не просто накопичувати деякі запаси на важкий час чи старість, а безкінечно збагачуватися, будуватися, бездумно збирати матеріальне над міри потрібного... за рахунок страждання своїх братів. Відомий вислів Мічуріна, що ми не можемо чекати милостей від природи: взяти їх у неї насильно і без міри – наше завдання, сфокусував не тільки його особистий гріховний погляд на Божу Природу, але й сьогодинський загально-суспільний (безбожний) спосіб життя, коли нищити Божі Карпати не вважається аж таким великим злочином. Одні "мічурінці" по-варварському вирубують ліси, інші твердять, що ми ще й мало вирубуємо.

Православний, якщо в його серці живе Христос, не дозволить собі проводити такі рубки лісу літом чи весною, та ще й з гусеничними потворами-тракторами, що нищівно і надовго умертвляють верхній родючий шар ґрунту. Після такої "рубки" там довго не буде грибів, ягід чи квіток-растиків.

А такі "рубки-згубки" успішно робить дехто під видом псевдоінвестицій. Це не применшує його гріх, коли він це чинить руками безробітних і безправних місцевих людей, залишених майже без права на відстоювання та збереження природного середовища, в якому вони живуть.

У важкі часи лихоліть жителі Карпат тікали в хащі карпатські і там ховалися. Хаща ж давала їм в той час достатньо їжі: річки були повноводними, багаті рибою, ліси – дрімучі-древні, повні грибів, ягід, освячені тисячами цілющих джерел прісної та мінеральної води (грушевим квасом називали цю воду посла російського царя Петра Першого. Чи не від цього постала назва села Грушева, яке могло колись мати такі джерела, що нині вже не існують). У наш час, вирубуючи по-варварському ліс, не залишають такі грішники останнього пристанища для людей, де можна було б, у метафоричному розумінні цих слів, сховатися від ворога і супостата.

Не випадково і міжнародні конвенції забороняють будь-кому руйнувати природне середовище тієї чи іншої групи населення чи окремого народу. Дуже можливо: хто хоче зруйнувати народ, руйнує і його історично-природне середовище буття – святі наші Божі Карпати.

Вчені небезпідставно назвали Карпати легенями Європи, а запаси в них прісної води – європейським Байкалом. Однак подібно, як і сибірський Байкал забруднює тамтешній чиновник, так і в наших Карпатах знайшлися лиходії, що нищать їх планомірно, зменшуючи і об'єми питної води. А це вже не просто злодійство, а злочин проти людства. Відрубують офіційно гілка природно-

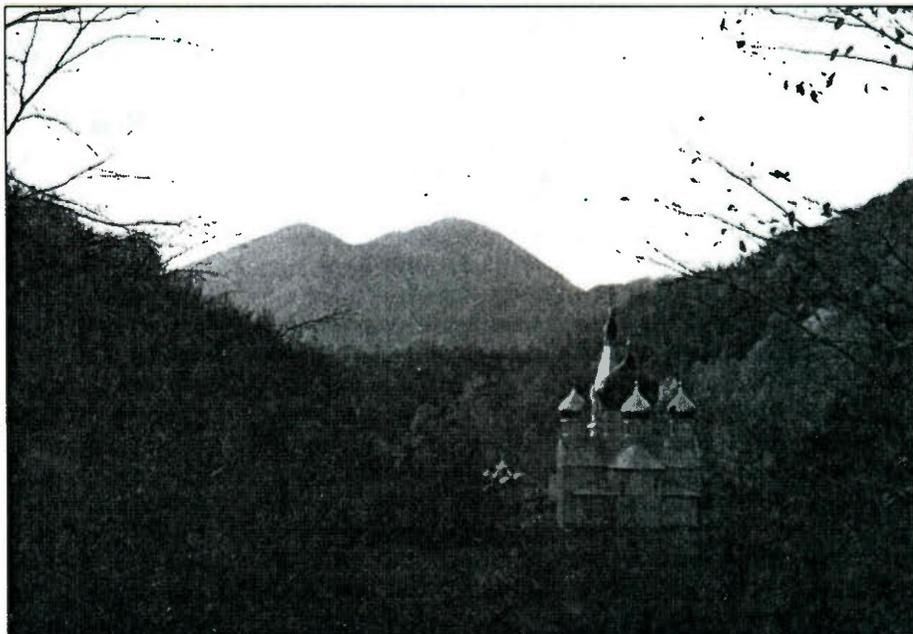
го дерева Карпат, на якій ми всі сидимо. Отже, падіння неминуче!

За словами ієромонаха Серафима Роуза, американського протестанта Юджіна (Євгенія), що прийняв Православ'я та чернецтво з іменем Серафим, життя людини нашого часу наповнене пошуком розваг: "Якщо б хтось з людей XIX віку, дивлячись на наші популярні програми, парки атракціонів, рекламу, фільми-жахи, музику, спосіб життя та варварське ставлення до природи, – чи майже кожний аспект нашої нинішньої культури, – подумав би, що потрапив в товариство безумців, що втратили всякий контакт з повсякденною реальністю". Багато людей зруйнували зв'язок з тим природним середовищем, в якому би могли проявлятися вони як Божі творіння, що мають дві суті – духовну і матеріальну. Варварське ж ставлення до природи – це не лише недолік виховання чи відсутність належного контролю держави, а ознака такого ж варварського духовного стану й споживачарвача.

Якщо "гарне музичне виховання", за словом Оптинських старців (духівників), очищає душу і готує її до сприйняття духовних переживань, то добре духовне виховання та висока духовність призведе до більш гармонійних відносин людини і природи Карпат. А починати треба вже нині з виховання дітей в любові до природи за православним принципом виховання і навчання, а саме: школа навчає світським наукам, а батьки допомагають. Сім'я виховує, а школа допомагає, але не втручається грубо в процес виховання.

Отже, захист природи Божих Карпат неможливий без духовного оновлення і цілковитого духовного відродження всіх людей, формування відповідного духовного світогляду наших дітей, завтрашніх господарів краю.

З вірою і надією вдивляємося в завтрашній день. Боже, благослови наші Карпати, наш боголюбивий край і наші добрі наміри!

Михайло БЕДЕЙ,
кандидат біологічних наук
м. Рахів

ДІДУСЕВІ ПРОГНОЗИ

Продовження. Початок див. у №№ 1–2 за 2002 р.

ОСІНЬ

У кожного з нас при слові “осінь” виникають двоїсті почуття. З одного боку – радість і задоволення від того, що вирощено хороший урожай, а з другого – туга-смуток, ніби щось втрачене. Та й як не тужити, коли літо скінчилось і вернеться аж через рік... Та все це із сфери психологічного стану людської душі. А що діється в цю пору у природі?

Синоптики про осінь кажуть так. Хоча вересень, жовтень і листопад і вважаються осінніми місяцями, та в окремих регіонах України, зокрема на півдні і в Закарпатті, ще цілий вересень стоїть тепла сонячна погода і лише у жовтні по-справжньому відчувається осінь зі всіма її ознаками. Температура повітря на початку осені починає спадати від 15° до 1–2°С наприкінці. Збільшується сумарна кількість опадів (від 180 до 320 мм – у гірських районах). Перші осінні заморозки у гірських районах настають на початку листопада, а на рівнині Закарпаття і півдні України – наприкінці.

Народний прогноз погоди на осінній період характеризується численними прикметами, частину з яких подаємо нижче.

За календарем осінь починається з вересня. Характеризується зменшенням довжини дня і зниженням середньодобової температури, пожовтінням листя, підготовкою птахів до відльоту, а плазунів та земноводних – до зими.

ВЕРЕСЕНЬ. 21 вересня – Різдва Богородиці (Друга Пречиста).

– 27 вересня – Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господнього (Здвиги),

ЖОВТЕНЬ. У цьому місяці листя майже всіх дерев жовтіє, починаються холодні осінні дощі. Риба залягає в глибокі ями для зимівлі, а плазуни і земноводні ховаються у земляні нори.

– 14 жовтня – Покрова Пресвятої Богородиці.

ЛИСТОПАД. Листя з дерев опадає. День стає коротким. Засинають комахоїдні тварини, миші перебираються з поля ближче до житла людини.

– 7(8) листопада – день Дмитра великомученика (Дмитря).

– 21 листопада – останнє осіннє свято – Михайла – Собор Архістратига Михайла.

ПОЧАТОК І ТРИВАЛІСТЬ ОСЕНІ

– Якщо 19 серпня (на Преображення) погоже, – осінь почнеться скоро.

– Почала дозрівати шипшина – почалась осінь.

– Якщо на Михайла (21 листопада) погода сумирна, – осінь триватиме довго.

– Якщо влітку листя на деревах жовтіє, – буде рання осінь.

ТРИВАЛІСТЬ ОСЕНІ

– Якщо у вересні грім гримить, – осінь буде довга і тепла.

– Якщо молодий місяць з'явився у дощовий день, – таким буде весь наступний місяць.

– Мухи довго не зникають – осінь буде довга, а сніг ляже пізно.

– Багато павутиння – осінь буде довга і тепла.

– Миші кубляться у нижній частині копиці сіна – буде довга і суха осінь.

– Пізні цвітіння горобини прогнозує довгу і теплу осінь.

– Якщо пізно восени багато грибів, – осінь буде довга і тепла.

– Горобина цвіте довго – на тривалу осінь.

– Якщо перелітні птахи летять низько, – осінь буде коротка.

– Якщо птахи відлітають до Покрови, – осінь буде коротка, а якщо після, – довга.

ЯКОЮ БУДЕ ОСІНЬ?

– Якщо 23 серпня спека, – буде тепла осінь, якщо дощ, – дощова.

– Якщо 28 серпня (на Богородицю) нема ні дощу, ні вітру, – такою ж буде і осінь.

– Який початок вересня, такий і буде кінець.

– Багато кротовиння – тепла і волога осінь.

– Якщо журавлі і гуси летять високо, поволи, курличуть, – осінь буде хороша.

– Легить багато павутиння – осінь буде суха.

– Вологе літо – тепла осінь.

– Якщо горобина в лісі рясна, – осінь буде дощова.

– Якщо 14 вересня падає дощ, – осінь буде дощова.

– Якщо вересень із грозами, – осінь буде теплою і погожою.

– Якщо ставкові або озерні жаби квакають наприкінці літа або на початку осені, – буде осінь довгою, теплою і сухою.

– Якщо дикі гуси летять на зимівлю високо, – осінь буде довга і тепла, а якщо низько, – на холод і снігопад.

– Комари в листопаді віщують довгу і теплу осінь.

ПОГОДА В НАЙБЛИЖЧІ ДНІ

– Велика роса і купчасті хмари з чіткими обрисами – ознака погожої погоди.

– Дим із вогнища піднімається вертикально вгору – на хорошу погоду.

– Жаби довго кумкають увечері – на хорошу погоду (зрозуміло, що ця прикмета більше стосується літа).

– Вночі або ранком туман стелиться по землі і скупчується в пониззях – на хорошу погоду.

– Ластівки літають високо, а мошкара стоїть стовпом – буде тепло і сухо.

– Бджоли зранку летять за нектаром – на погожу погоду.

– Кріт насипає великі кучугури землі – на погожу погоду (це стосується літа).

– Якщо рано-вранці зірки дуже мерехтять, – через 2–3 дні буде дощ.

– Якщо далекий ліс здається нам близьким, – цієї ж доби буде дощ.

– Якщо хмари збираються до купи, – буде негода.

– Якщо періодично півні кукурікають протягом дня, – буде дощ.

– Звечора потеплішало – на дощ.

– Вітер посилюється під вечір – буде дощ.

– Якщо ріжки місяця опущені додолу, – буде дощ.

– В небі сині хмари – потепліє і буде дощ.

– Однакова температура повітря і вдень, і вночі – на дощ.

– Якщо при хорошій погоді після сходу сонця з'являються купчасті хмари, які швидко подрібнюються, – на дощову погоду.

- Якщо стрижі літають низько над землею, – буде дощ.
- Горобці збираються зграйками і купаються в поросі – на дощ.
- Перед дощем ховаються мурашки, комахи, оси.
- Деревя сильно шумлять – на дощ.
- Зволожуються сіль, тютюн і сіно – на дощ.
- Шкіряні речі стають гнучкими і м'якими – на дощ.
- Далеко чути гавкіт собак, шум поїздів – на дощ.
- Якщо роса дуже швидко висихає, – чекай дощу.
- День похмурий, небо білясте, вечірня зоря червона, а сонце закрите хмарами і видно лише його проміння, – буде дощ.
- День паркий, а звечора душно – на дощ.
- Якщо в лісі саламандра лазить по сухій листовій підстилці, – скоро буде дощ.
- Якщо павук нерухомо сидить в центрі своєї павутини, – буде дощ.
- Мурахи невтомно працюють навіть тоді, коли набігають хмари, – на погожу погоду.
- Коли сонце, сідаючи, набуває золотаво-рожевого або рожевого кольору, – буде хороша погода.
- Температура підвищується зранку до полудня, а понижується поступово аж до наступного ранку – на погоду.

ЗИМА

Зима – сувора пора року. Кожному з нас вона влаштовує іспит і задає своє споконвічне питання: а де було літо? Це суворий контроль над тим, як ми провели попередні пори року, як працювали і що заощадили на зиму.

Тривалість зими у різних регіонах неоднакова. У північних та східних областях України морозний період починається вже в листопаді і закінчується у березні. На півдні і заході сталі морози починаються на початку грудня і відступають в кінці лютого – на початку березня. Зрозуміло, що вказані строки в окремі роки можуть зміщуватися. Щодо гірських районів Закарпаття, то тут початок зими припадає на першу половину листопада і закінчується наприкінці березня – на початку квітня.

Загалом тривалість зимового періоду коливається в межах від 90 до 100 (120) днів.

Середньодобова температура повітря у січні коливається від -3 до -4°C – в рівнинних районах Закарпаття, -10 , -15°C – у гірських районах. В окремі роки температура в січні лютотою може знижуватися до -36°C .

ГРУДЕНЬ. Назва цього місяця походить, ймовірно, від того, що в цю пору від морозів замерзає земля, перетворюючись в груддя. 22 грудня – день сонцестояння, довжина дня зрівнюється з довжиною ночі. У гірських районах в цей період земля вже вкрита снігом.

– 4 грудня – Введення (Введеніє) – вхід у храм Пресвятої Богородиці, Третя Пречиста.

– 19 грудня – День святого Миколая Чудотворця (Миколи). В цей день зима, як правило, вже повністю вступила в свої права.

СІЧЕНЬ – місяць міцних морозів і великих снігів. Він приносить нам багато свят, та найбільше всі ми, особливо дітвора, радіємо Різдв'яним святкам.

– 7 січня – Різдво Христове. Колядники сповіщають про народження Христа – Сина Божого, бажають господарю щастя, здоров'я і достатку.

– 14 січня – День Василя Великого, Новий рік – діти щедрують.

– 18 січня – Водохресний вечір.

– 19 січня – Богоявлення Господнє, Водохрещення, Йордан.

ЛЮТИЙ – останній місяць зими. Вона ще лютує морозами, хурдєлить снігопадами та холодними вітрами, та скоро їй вже кінець: не за горами – весна.

12 лютого – День Трьох святих, трьох Святителів.

15 лютого – Стрітєння Господнє. Кажуть, що якщо в цей день відлига, то чекай пізньої весни. Або: якщо в цей день гарна погода, то й літо буде погожим.

ПОЧАТОК І ТРИВАЛІСТЬ ЗИМИ

- Якщо 8(7) листопада (на Дмитра) без вітру і снігу, – зима почнеться нескоро.
- Поява снігурів віщує скорий прихід зими.
- Ранній листопад – на ранню зиму.
- Якщо восени, після короткої перерви, знову з'явилися гриби, – зима буде пізньою.
- Скорий відліт журавлів віщує ранню зиму.
- Якщо в першій половині жовтня береза ще в листі, – сніг випаде пізно.
- Рання осінь – пізня зима.
- Якщо журавлі відлетіли до Покрови (14 жовтня), – зима буде ранньою.
- Якщо вишня довго не скидає листя, – зима прийде пізно.
- Якщо на початку грудня (перший тиждень) хороша погода, то зима буде довгою.
- Збіжжя вродило добре на довгу зиму.
- Вологе літо й тепла осінь – ознаки довгої зими.
- Якщо в серпні погода стійка, – зима буде тривалою.
- Якщо білка робить великий запас горіхів, – зима буде довгою і холодною.
- Вологе літо – довга зима.
- Якщо в лютому сильні морози, – зима скоро закінчиться.
- Тепла осінь – довга зима.
- Якщо на Спаса (19 серпня, Преображення Господнє) погода ясна, – зима буде суворою.

ЯКОЮ БУДЕ ЗИМА?

- Якщо у жовтні з берези і дуба листя обпало не все, – чекай сувору зиму.
- Грім у жовтні – на малосніжну зиму.
- Якщо ранньої осені линяють кури, – зима буде теплою.
- Великий урожай жолудів – на люту зиму.
- Якщо 30 червня паде дощ, – зима буде сніжною.
- Якщо 10 листопада сонячно, – зима буде теплою; якщо хмарно, чекай у грудні сильні морози.
- Поява комарів пізньої осені – до м'якої зими.
- 13 грудня на річці тиха вода – на рівну зиму.
- Дружній листопад – до суворой зими.
- Білка мостить гніздо низько – на люту зиму; високо – на теплу.
- Великі мурашники під осінь – ознака лютої зими.
- Якщо 8(7) листопада (на Дмитра) ґрунт замерз і віс холодний вітер, – снігу не буде до Нового року; якщо цього дня дощ, то вже 4 грудня снігу буде до коліна.
- 4 листопада – день переходу від осені до зими. Якщо зранку дощить, – під вечір ляже сніг.
- Якщо 19 листопада падає сніг, – зима буде сніжна.
- Щедрий врожай суниці – на холодну зиму.
- Пізній листопад з вишні і черешні – на теплу і вологу зиму.
- Якщо у вишні листя опаде до 14 жовтня, – зима буде теплою; якщо після – холодною.
- Якщо бурій ведмідь утеплює барлогу у жовтні, а в листопаді залягає, – скоро почнуться морози і буде довга і холодна зима. Якщо в грудні ще бродить, – зима буде теплою.
- Якщо восени миші селяться на підвищених місцях, буде мокра осінь і сніжна зима.
- Якщо миші поглиблюють свої нори, – буде холодна і малосніжна зима.
- Якщо снігурі переселяються з гір до осель та в ліси, що вздовж гірських потоків, – чекай ранню, сувору і багатосніжну зиму.

– Якщо восени переважають східні вітри, – зима буде холодна.

– Якщо на Покрови (14 жовтня) вишня у жовтому листі, – зима буде люта.

– Великий врожай горіхів і жолудів та малий грибів – зима буде холодна і сувора.

– Швидкий листопад прогнозує холодну зиму.

– Який останній день листопаду, – така буде й зима.

– Якщо шкірка у цибулі тонка, – зима буде м'яка, а якщо товста, – люта.

– Заскорий листопад у вільхи і тополі віщує холодну зиму.

– Якщо з дерев опадає не все листя, – зима буде холодна.

З усіх прикмет про зиму найнадійнішою є розміри і форма селезінки у домашньої свині. Від свого діда – сільського м'ясника – знаю, що якщо селезінка товща на початку – зима почнеться швидко і морози триватимуть недовго; якщо товщий другий кінець – зима лютуватиме наприкінці, перед самою весною.

– Якщо в кінці грудня – на початку січня кажани у передгірській зоні появляються біля житла, – скоро почнуться сильні морози.

– Якщо кіт шукає тепле місце і спить калачиком, – буде мороз.

– Якщо синиці пишуть зранку, – вночі буде мороз.

– Горобці зграями обсідають дерева і галасливо цвірінкають – буде мороз.

– Поява зимового ранку в небі самотнього крука – на люті морози.

– Якщо звечора сірі ворони кружляють низько над землею, – буде похолодання або мороз.

– Білі хмари в небі – на мороз.

– Якщо під вечір небо над обрієм червоніє, – буде морозний день.

ПОГОДА У НАЙБЛИЖЧІ ДНІ

НА МОРОЗ

– Якщо вночі зоряно, – на ранок буде мороз.

– Червоний вогонь у печі – на мороз.

– Дим стовпом – на мороз і ясну погоду.

– Якщо при заході сонце червоне, – буде мороз або вітер.

– Якщо навколо сонця чи місяця є дуги (в народі кажуть – сонце (місяць) з вухами) – на мороз.

– Сніг скрипить під ногами – на мороз.

– Поява навколо місяця великих кіл – буде мороз.

– Якщо у безвітряну погоду небо вкривається шаром низьких сіруватих хмар звечора, – чекай тривалих морозів.

– Кіт у клубок – мороз на поріг.

– Ворона каркає на верхівці дерева – на мороз.

– Гусак стоїть на одній нозі – буде мороз.

– Горобці ховаються під стріху – на мороз.

– Птахи настовбурчують пір'я, – на мороз.

– Тріскучий та іскристий вогонь у печі – на мороз.

– Кімнатні птахи мовчать, – холод ще протримається.

– На стужу ворона ховає клюв під крило.

НА СНІГОПАД

– Зірки “висипають” густо – на сніг і потепління.

– Сонце за хмарами – на снігопад або хуртовину.

– Снігур співає – на снігопад, заметіль.

– Якщо місяць вкритий млою, – буде падати сніг.

– Якщо 12 грудня падає сніг, – хурделити буде цілий тиждень.

– Місяць “надутий” – буде падати сніг.

– Якщо хмари плывуть проти вітру, – буде снігопад.

НА ВІТЕР

– Якщо зорі багряні, – буде вітер.

– Червоний місяць – на вітер.

– Якщо ворони і граки сідають на нижні гілки дерев, – буде вітер.

– Якщо перед сходом сонця на небі з'являються червоні хмари, – буде сильний вітер.

– Сонце у темнуватому прозорому колі – чекай вітру.

– Свиня носить солому в зубах – буде сильний вітер.

– Червонуватий ореол навколо місяця – буде вітер і сніг.

– Грім взимку – буде сильний вітер.

НА ВІДЛИГУ

– Вербові двері (або з інших м'яких порід) зачиняються туго, – буде відлига.

– Якщо перший осінній сніг, нападвши, звисає з дахів, – довго не пролежить.

– Поява тривалих туманів – на відлигу.

– Якщо зранку 21 листопада туман, – бути відлизі.

– Якщо зранку в лісі голоси птахів і звірів здаються близькими, – буде потепління, відлига.

– Якщо миші, полівки вдень вилазять зі своїх укриттів і бігають по снігу, – буде відлига.

– Якщо граки вмістилися на снігу, – буде потепління, мокрий сніг, дощ.

– Якщо падає сніжна крупа, – буде відлига.

– Якщо зимою в кімнаті літають мухи, комарі, – буде потепління.

КОЛИ Й ШО СІЯТИ ЧИ САДИТИ

– Якщо весело заспівав жайворонок, – починай орати.

– Зацвіла і зарясніла сережками осика, – сій буряки і моркву.

– Появились перші листочки на березі – сади картоплю.

– Запилила сіра вільха – час виставляти вулики.

– Зазеленів березовий гай – час лісникам садити дерева.

– Зацвіли терен і вишня – час сіяти кукурудзу.

– Почало розпускатись листя берези – час сіяти овес.

– Зацвіла червона верба – можна обробляти землю.

– Зацвів бузок – пора садити огірки.

– Дуб розпустив листя – сій горох.

– Минуло Сорок святих (22 березня) – сій гречку.

– Зацвіла ліщина – сій моркву.

– Зацвіла горобина – сій огірки і сади помідори.

ЯКИЙ БУДЕ ВРОЖАЙ

– Якщо бурульки (зимові “свічки”) на стрісі довгі, – буде добрий врожай огірків.

– Багато інею на деревах – буде врожай вівса.

– Глибокий сніг у грудні – високий врожай хлібних.

– Гарна весна – буде врожай грибів.

– Рясно зацвіли проліски – на врожай картоплі.

– Квітень мокрий – буде багато картоплі.

– Якщо стежки в лісі плісняві, – буде багато грибів.

– Зажовтіло листя берези – на опеньки.

– Мокре Благовіщення – багато грибів.

– Якщо весною мало комарів, – урожай сіна і вівса буде низький.

– Рясно зацвіла акація – буде врожайний рік.

– Якщо весною гримить грім до розпускання листя на деревах, – буде неврожайний рік.

КРАЩИЙ ПОПЕРЕДНИК

– Для огірків – помідори, картопля, горох, капуста, квасоля.

– Для помідорів – морква, огірки, горох, петрушка, кріп, селера, кабачки.

– Для капусти – рання картопля, огірки, цибуля, помідори, морква, багаторічні трави.

– Для моркви – картопля, капуста, цибуля, огірки, горох, буряк.

– Для цибулі – капуста, огірки, морква, картопля.

– Для часнику – горох, квасоля, капуста, кабачки, гарбузи, цибуля, огірки.

ПОГОДА І САМОПОЧУТТЯ ЛЮДИНИ

Кожний з нас постійно відчуває на собі вплив сонячного світла, тепла, вітру, холоду, дощу, снігопаду тощо. Сукупна дія цих екологічних факторів на наші органи (і в цілому на організм), зокрема ослаблені чи хворі, призводить до того, що вони ведуть себе незвично. З цього приводу в народі існує ряд передбачень-прикмет. Серед них чимало таких, що не позбавлені реального підґрунтя, тобто наукового пояснення. Ось деякі з них:

– Болі в суглобах чи серці, задишка чи пригнічений стан сигналізують про те, що буде різка зміна погоди, викликана зміною електростатичного поля Землі. Зміни в напрузі цього поля настають значно раніше (на 2–3 доби), ніж зміна самої погоди.

– Болі в місцях оперативного втручання, де залишився рубець. Вони появляються на 2–3 дні раніше, ніж відбувається переміна погоди, найчастіше з хорошою на гіршу.

– Сонливість, дрімота, позіхота у незвичний час – передвісники зміни хорошої погоди на гіршу (рідше – навпаки).

ДОБОВИЙ І СЕЗОННИЙ “ГОДИННИК” ЛЮДИНИ

У кожній людини протягом десятиліть виробляється свій ритм діяльності, тобто своєрідний графік праці і відпочинку: добовий, тижневий, місячний і т. д. Співставивши безліч таких графіків, можна зробити висновок, що більшість з них переважно співпадають своїми основними частинами. Це свідчить про те, що така черговість у виконанні різноманітних завдань обумовлюється не лише зовнішніми чинника-

ми, але й внутрішніми, тобто фізіологічним станом окремих органів і цілих систем. Про це свідчить добова хронологія стану наших органів.

1 година: печінка на повну потужність проводить обмін речовин.

3 година: час найбільшого спокою організму, але нервова система помаленьку вже “будить” всі органи людини.

5 година: година гормонів. Особливо бурхливо діють сексуальні гормони.

6 година: організм готується до максимального навантаження. Серце б’ється частіше, підвищується тиск крові, стресові гормони поступово мобілізують нас на дію.

7 година: шлунок та 12-пала кишка функціонують на повну силу. Це найкращий час для сніданку.

8 година: у цей час створюються тромби у крові і збільшується небезпека інфаркту.

9 година: збільшується інфекційна небезпека, бо саме в цей час найбільша концентрація кортизону в крові, а тому послаблюють свою діяльність захисні клітини.

10 година: ідеальний настрій у людини, найкраще функціонує пам’ять.

11 година: серце працює ідеально, досягаються найкращі спортивні результати.

12 година: жовч працює на повну потужність, забезпечуючи травлення.

14 година: час полуденного розслаблення, добре відвідати лікаря стоматолога, бо поріг болі найнижчий.

15 година: повертається нормальна працездатність, вени розширюються, підвищується температура тіла.

16 година: понижується рівень кортизону, активізується імуносистема. В цей час найзручніше робити щеплення.

17 година: найкраще відчуваються запахи і смакові якості.

18 година: ростуть волосся й нігті.

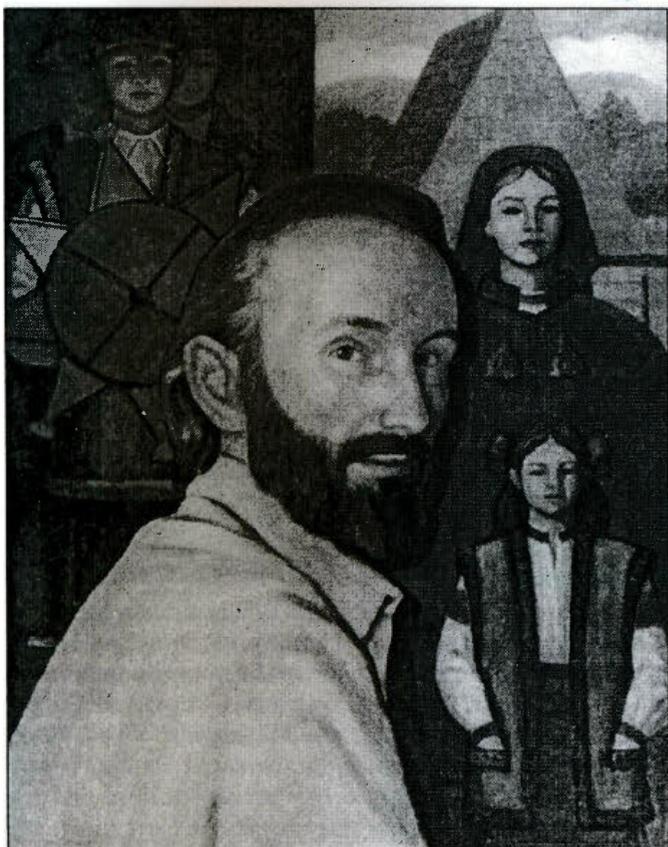
19 година: активно працюють нирки, підвищується тиск і частішає пульс.

20 година: після денної роботи організм готується відпочити.

21 година: шлунок перестає виробляти кислоти й практично зупиняється травлення.

23 година: тіло виснажується, заслуговує на відпочинок, тому йдемо спати...

Автопортрет. Полотно, олія. 1998 р.

У вертепному дійстві йому завше випадала роль ангела. І хоча переді мною літній маєстро з по-срібленою борідкою, все ж уявляю його тодішнього, п'ятнадцятилітнього. З віфлєємською зіркою, у довгій домотканій сорочці, навхрест перепоясаний китайкою. Не йде, а летить у колядницькому гурті, провіщаючи усьому світу радість небуденну...

Та нехай не задрить читач мій непомірній уяві – перед очима мистецьке полотно Василя Сабова "Різдво на Верховині" (1992). Вона, Верховина, була і залишається для художника тією землею обітованою, де піняться молоком ріки, медом квітнуть ґрунти. Село Іза на Хустщині – благословенна батьківщина його предків, споконвічних хліборобів. Зневажити спадковий родинний фах – стати священиком – спробував, було, свого часу Василів батько, Михайло, однак безрезультатно. Щодня, з світанку до пізньої ночі, доводилося "молитися" 12 годдам щедрої ораниці, придбаной за американські заробітчанські доляри... Але то було вже у селі Свобода на Березівщині, куди 1938 р. перебралася родина...

Василь зростав на батьковій ностальгії, та далася взнаки ще одна сила, без якої, вважає, не було би його сьгоднішнього. У рідній хаті завше відчував на собі скеровуючі погляди: зі стіни дивилися на нього ікони, які примандрували з гори Афон, таємничої Греції. Монахом у православному монастирі служив там далекий родич Михайл Сабов. Загалом, дружбаю з представниками духівництва у родині завше пишались. Ізянський архімандрит Пантелеймон по часі освятить храм, збудований во славу Божу за кошти батька та ще кількох сусідів...

Ще в дитинстві Василь спробував малювати ікони. Не знав жодних приписів сакрального жанру, але глибоко відчував, що справа ця облагороджує руку і серце. Можливо, саме

КОЛЬОРИ НАДІЇ

тоді увійшли в його підсвідомий мистецький арсенал визначальні барви візантійської традиційної кольористики?

Він малював ікони, але гріховний світ, що вирував довкола, потребував зовсім іншого самовираження. У прикордонному ареалі проживання (а саме такою була Свобода) особливою повагою користувалися панно із зображеннями сцен затримання шпигунів воїнами у зелених кашкетах. Проте ці "шедеври" чомусь не хвилювали творче єство молодого художника. Зазираючи за сусідський паркан, годинами спостерігав, як натхненно малює старший на дванадцять років Павло, син Юрія Бездіра, теж переселенця з Верховини. Школярем відвідавши обласну виставку художників Закарпаття, уперше прилучився до професійного малярства. Згадується, був вражений портретом сусідки по парті Ангеліни, пензля її брата, вже згадуваного вище Павла... З тих пір Василь Сабов жанр портрету вважатиме для себе одним з найбагатіших. Безперечно, ще не знає, що перші в історії християнства богомази, за свідченням фахівців, опиралися на здобутки єгипетської, так званої фаюмської портретистики...

Секрети професійного малярства поволі, крок за кроком, відкриватимуться йому у стінах Ужгородського училища прикладного мистецтва, яке закінчив 1959 року. Пригадує творчу могуть своїх наставників: Федір Манайло, Шандор Петкі, Ернест Конратович... Йосип Бокшай керував дипломними роботами п'ятикурсників. Адальберт Ерделі перебував на творчій роботі, але час від часу переступав поріг свого дітища у світлому елегантному костюмі... Від зачинателів закарпатської школи живопису віяло свободою і розкутістю, незважаючи на похмурий доволішній офіціоз. Загалом, бути художником на той час вважалося престижним і багатоперспективним...

Василь Сабов завдячує метрам не лише глибокими знаннями, філософським ставленням до оточуючого світу, але й тією твердою вірою в себе, котра нерідко оминає молодих митців. Особлива ж вдячність – патріархові образотворчого мистецтва краю Йосипові Бокшаю. Доля звела їх тісніше по кількох роках Василевої самостійної праці у Волівці, де трудився у художній майстерні при тамтешньому Будинку культури. Сивоголовий метр приїхав на етюди і недавній випускник-червонодипломник, наважившись, запросив його до своєї майстерні... Важко вгадати, про що думав славетний Бокшай, споглядаючи досвідченим оком Василеві портретні роботи. Не схвалася, певно, від нього ні "чорна" робота так званого оформлювача, котру, наче важчезну кам'яну брилу, з дня у день ніс на плечах Василь, ні миттєвості його творчого екстазу, коли на полотні стомлені верховинки-колгоспниці, яких мав за натурниць, обдаровували світ таємницею вічної молодості і краси... Напевно, не без сприяння метра В. Сабова у 1962 році запросили на працю в обласний Будинок науково-технічної творчості, в 1966 році – у процвітаючий ще Художфонд. З того ж 1962-го він – активний учасник обласних, республіканських, всесоюзних художніх виставок і пленерів. Його роботи закупають для музеїв, постійно діючих виставок, приватних збірень. У роботах молодого худож-

ника увагу маститих і доморошених мистецтвознавців привертає декоративно-монументальне начало з його строгою величавістю, урочистістю, тонке відчуття рисунку, композиції, своєрідна манера виконання. У 1970 р. Василя названо членом Спілки художників тодішнього СРСР...

Репродукції кількох робіт В. Сабова, створених у той час, – на моєму робочому столі. “Дівчина-ізянка” (картон, темпера, 1967), “У святковий день” (полотно, олія, 1979), “Верховинський натюрморт” (полотно, олія, 1982), “Свято тваринників” (акварель, 1984) та ін. – це не тільки оспівування традиційної крайової атрибутики, але й віддзеркалення засобами малярства закарпатського менталітету, своєрідної народної культури у найрізноманітніших її проявах. Проте особливо неповторною творчою манерою, на думку автора цих рядків, поціновувачів образотворчого мистецтва краю почав дивувати Василь Сабов початком вісімдесятих років ХХ століття. Йдеться не тільки про нові зображувальні можливості, але, у першу чергу, про своєрідну філософію твору, особливу енергетику кольорів. Художник, збагачений житейською і професійною мудрістю, наче б заповзаявся зберегти для прийдешніх поколінь істинний портретний літопис Закарпаття. На полотнах постає не солодкава псевдонародність, а глибинна мистецька істина, досі ніким ще належно не досліджена і не поцінована. Надто вже скромним і “непробивним” є наш маестро...

Споглядаючи портрети, фігуральні композиції В. Сабова, ловиш себе на думці, що, напевно, він є одним з небагатьох закарпатських художників, яким вдалося не покривити душею, зображуючи Його Величність Час. Беручись за пензель, зумів виокремити в ньому істинне, непроминуще – у найглибшому сенсі мовлених слів. Триумфальні, майже візантійські кольори, сміються з його підрамника, коли, скажімо, до найдрібніших деталей прописує одяг, інші атрибути дивовижної народної культури. Однак обличчя героїв його портретів, здавалося б, притрушені порохом забуття, заслонені пеленою відчуженості. Вони даленіють на полотні, відходячи в інші виміри, чи то дорікаючи нам, чи то прощаючись.

*Біля вікна. Картон, олія.
1998 р.*

*Різдво на Верховині. Полотно,
олія. 1992 р.*

*Святковий день. Полотно,
олія. 1996 р.*

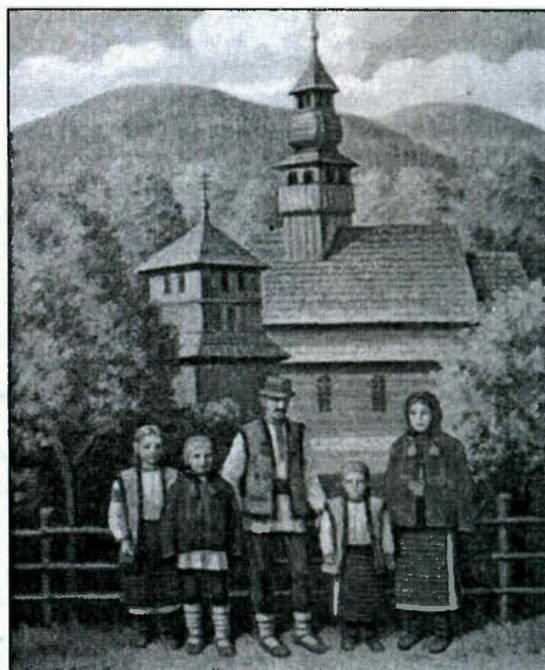
**Продовження творчого
вернісажу В. Сабова див.
на 3-4 стор. обкладинки.**

Художник-філософ ненав'язливо констатує: ми втратили своє колишнє обличчя, однак не зуміли надбати нове. Часто-густо ностальгією, сумом за проминаючими цінностями віє від його пейзажів, у тому числі урбаністичних. Але переважачою завше є віра у людину і її можливості, даровані Всевишнім. У те, що на початку третього тисячоліття нам усім разом вистачить мудрості не зректися самих себе...

Прощаючись з маестро, ми розмовляємо про сумні (куди від них подітися?) реалії: гальмування творчості, економічна скрута, комерціалізація мистецтва. Але, попри все, для справжнього художника не залишається нічого іншого, як шукати і знаходити себе (все у нових ракурсах) у композиції, кольорі, формі. Проте не оминуть й догми, яку нав'язали нам у сиву давнину мудрі візантійці: святе мистецтво підвладне тільки сильним духом. Саме таким і є дивовижний закарпатський художник Василь Сабов.

*Василь КУХТА,
член Національної Спілки письменників України
та Асоціації українських письменників*

ЗМІСТ

	Стор.
ГАМОР Ф. Науковці за сталий розвиток Українських Карпат	1
Екосвіт у подіях	6
Рамкова конвенція про охорону довкілля та сталий розвиток Карпат	12
ВОЛОЩУК І. У Бещадському парку народівому	14
ЦЮБИК М. Від порушення рівноваги – до збалансованого розвитку довкілля	16
ГАМОР Ф. Центр Європи в астрологічних дослідженнях	19
ГЕРЕВИЧ О. Екологічна освіта і виховання молоді у контексті сталого розвитку	21
КАПЛУНОВСЬКИЙ П. Кільця на стовбурі часу	26
СТОЙКО С., ДЕЛЕГАН І. Алоїс Златнік – видатний дослідник та захисник гірських пралісів Закарпаття	32
ГЕРБУТ Ф., ФЕННИЧ В. 55 років лісодослідної справи в Українських Карпатах	35
МОЛНАР В. Похвальне слово ліщині	36
ГЕТЬМАН В. Ландшафтні терени туризму в Передкарпатті	38
ДОЦЕНКО А. Територіальна організація гірського розселення в Карпатах	46
МАЛИНОВСЬКИЙ К., МАЛИНОВСЬКИЙ А. Антропогенні зміни верхньої межі смерекових і букових лісів	49
ЗИМАН С., ГАМОР Ф., КИШКО К. До проблеми захисту гірського біорізноманіття	51
ТРЕТЯК П. Вплив змін рослинного покриву на активізацію небезпечних гідрологічних процесів у горах	54
БУНЯК В., КУЛЬБАНСЬКА С. Рід тирлич у високогірній флорі північно – східного макросхилу Українських Карпат	57
ПЕТРОВСЬКИЙ А. Енергетичне самозабезпечення регіону	60
СЕНИНЕЦЬ О. Чи є майбутнє в Теребле-Ріцької ГЕС?	64
КУЛ Ю. Перечинські образки	69
ВАСИЛЬЧУК М. Автор гуцульської «Калевали»	73
ВІНЦЕНЗ С. Урочище Ропа	77
«Карпатська корона» в Ужгороді та Мукачеві	79
ТКАЧУК С. Дорога в отчий дім	81
КОЛОТИЛО Я. Марамороська «міра»	81
КОРСЮК М. Горіла вічність	82
РЯБИЙ В. Дівчина з пташкою	83
СИДОР Д. Захист природи Божих Карпат неможливий без духовного оновлення людини	93
БЕДЕЙ М. Дідусеві прогнози	97
КУХТА В. Кольори надії	101

CONTENTS

HAMOR F. Scientists about the steady development of the Ukrainian Carpathians	1
Ecological world in events	6
Convention on environment protection and steady development of the Carpathians	12
VOLOSCHUK I. In Bieszczady's Public National Park	14
TSYUBYUK M. From balanced violation to balanced environment development	16
HAMOR F. The Centre of Europe in astrological researches	19
HEREVYCH O. Problems of environmental education and training of the youth in the context of steady development	21
KAPLUNOVSKY P. Rings on 'the trunk' of time. <i>From the history of the eastern part of Zakarpattya</i>	26
STOIKO S. Delehan I. Alois Zlatnik – an outstanding researcher and protector of the mountainous virgin forests of Zakarpattya	32
HERBUT F., FENYCH V. 55 years of the forestry researching in the Carpathians	35
MOLNAR V. Praiseworthy word to hazelnut	36
HETMAN V. Landscape and tourism at the foothills of the Carpathians	38
DOTSENKO A. Territorial organization of mountain settling in the Carpathians	46
MALYNOVSKY K., MALYNOVSKY A. Anthropogenic changes of the upper timber line of the spruce and beech forests	49
ZYMAN S., HAMOR F., KYSHKO K. To the problem of mountain biodiversity protection <i>On the example of model threatening species of vascular plants in the mountain flora of Europe</i>	51
TRETYAK P. Changes impact of the vegetation cover on the activization of hydrological processes in the mountains	54

BUNYAK V., KUL'BANSKA S. Species of 'tyrlych' (<i>Gentiana s.l.</i>) in the highland flora of the northern-eastern part of the Ukrainian Carpathians	57
PETROVSKY A. Power self-provision of the region. <i>Zakarpattya serves as an example</i>	60
SENYNETS O. Is there a future for Tereble-Ritska Hydrolic Power Station?	64
KUL YU. Perechyn's pictures. <i>Man and nature: a dialogue of future generations</i>	69
VASYLCHUK M. The author of 'the hutsul's' "Kalevaly". <i>About Stanislav Vintsenz, a researcher of the Carpathian Hutsulshchyna</i>	73
TKACHUK S. The path to father's house. <i>On natural and spiritual richness of the Ukrainians in Rumani</i>	81
KOLOTYLO YA. The Maramorosh "measure". <i>A festival of seeing off the sheep to the 'polomyňa' (highlands) in the Ukrainian Maramorosh (Rumania)</i>	81
KORSYUK M. About eternity. <i>Poetry</i>	82
RYABY V. A girl with a bird. <i>A small novel about relationship between man and nature</i>	83
SYDOR D. Protection of the God's Carpathians nature is impossible without spiritual revival of a man	93
BEDEI M. Grandfather's forecast <i>People about nature</i>	97
KUHŤA V. A story about creative work of Vasyl Sabov, a member of the Ukrainian National Union of Artists	101

На 1–2 стор. обкладинки та кольорових вкладках використано фотоілюстрації
В.ПЕСЛЯКА та І.ШЕЛЕВЕРА.

На 3–4 стор. обкладинки див. творчі роботи члена Національної спілки художників України
В. САБОВА. 3 стор.:

1
2
3

 1. Старе село. Полотно, олія. 2000 р. 2. Гуцульська ткаля. Полотно, олія. 1998 р. 3. Вечір на полонині. Картон, олія. 1992 р. 4. Замкова гора. Полотно, олія. 1995 р. 5. Осінній натюрморт. Картон, темпера. 1990 р. 4 стор.:

1
2

 1. Осінь на Березнянщині. Полотно, олія. 1995 р. 2. Верховинська родина. Картон, олія. 1992 р.

№№ 1–2 за 2003 р. журналу "Зелені Карпати" надруковано за фінансової підтримки
Закарпатської обласної ради (голова – Микола АНДРУСЬ).
Magazines No. 1 and No. 2 "Zeleni Karpaty" are printed under the financial support of Mykola ANDRUS –
the head of the Transcarpathian regional council.

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.
До статей наукового характеру обов'язкове резюме англійською мовою.*

Здано до друку 05.03.2003. Підп. до друку 24.09.2003. Формат 60x84/8. Папір офсетний № 1.
Друк офсет. Ум.друк.арк. 30,5. Тираж 1000 прим. Ціна за домовленістю.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine "Zeleni Karpaty" ("The Green Carpathians"), 2003, № 1–2.
Founded in 1994 (Registration Certificate: series KB, № 239). Editor-in-Chief F.Hamor,
Doctor of Biological Sciences. Editorial Board:
77 Krasne Pleco St., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.
Off-set printing – at The Uzhhorod Town Publishing Office (Uzhhorod, Ruska str., 13).

